

OSMANLI SANATI VE MİMARİSİ

EDİTÖRLER
Ahmet YAVUZYILMAZ
Emre KOLAY

© Copyright 2024

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Yayınevi A.Ş. 'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN 978-625-375-313-9	Sayfa ve Kapak Tasarımı Akademisyen Dizgi Ünitesi
Kitap Adı Osmanlı Sanatı ve Mimarisi	Yayıncı Sertifika No 47518
Editörler Ahmet YAVUZYILMAZ ORCID iD: 0000-0001-6214-3734 Emre KOLAY ORCID iD: 0000-0002-5696-324X	Baskı ve Cilt Vadi Matbaacılık Bisac Code ARC005000
Yayın Koordinatörü Yasin DİLMEN	DOI 10.37609/akya.3492

Kütüphane Kimlik Kartı
Osmanlı Sanatı ve Mimarisi / ed. Ahmet Yavuzylmaz, Emre Kolay.
Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2024.
908 s. : resim, fotoğraf, çizim, şekil, tablo. ; 195x275 mm.
Kaynakça ve Dizin var.
ISBN 9786253753139

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Yayınevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A Yenışehir / Ankara
Tel: 0312 431 16 33
siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Osmanlı mimarlığı ve sanatının tarihi gelişimi üzerine yapılan araştırmaların 1873 Viyana Sergisi için hazırlanmış olan *Usul-ı Mimari-i Osmani*'den başladığı düşünülürken günümüze değin yaklaşık 150 yıllık bir birikimden söz etmemiz mümkündür. Yüz yılı aşkın bu birikim, Osmanlı mimarisinin anahatlarını, gelişim aşamalarını, üsluplarını, mimarlarını, banilerini ve yapı türlerini irdelemiş ve yeni soru/sorunların kapısını aralamıştır. Günümüzde Osmanlı mimarlığı ve sanatı diğer bilim disiplinlerini de içine alacak şekilde değerlendirilmekte ve hatta yeni bulgu ve bilgilerle mevcut bilgiler güncellenmekte, değişmekte veyahut yeni soruların sorulmasına yol açmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılar ile ortaya çıkan yeni bulgular, kütüphane ve koleksiyonlardan çıkan yeni belgeler ve artık daha ulaşılabilir bir sisteme sahip arşiv kayıtları Osmanlı sanatı ve mimarisi hakkında bildiklerimizin sürekli olarak güncellenmesine zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu alanın her zaman güncel kalacağı, yazılan yüzlerce kitap, makale ve tez çalışmasına karşın özgünlüğünü yitirmeyeceği aşikardır.

Osmanlı sanatı ve mimarisi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'deki Sanat Tarihi kürsülerinin ana derslerinden birisi olmuş, klasik tarihçiliğin sunmuş olduğu kronoloji ekseninde "erken", "klasik", "geç/batılılaşma" dönemleri içerisinde aktarılmıştır. Elbette "Osmanlı Sanatı ve Mimarisi" kavramının mimariden, kitap sanatlarına, çiniden ahşaba, mezar taşından endüstri binalarına uzanan oldukça geniş bir araştırma alanına hitap ediyor oluşu, farklı disiplinleri de içinde barındıran bir müfredat eşliğinde aktarımını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda bizlere Osmanlı mimarisinin anahatlarını toplu bir şekilde sunan üç önemli eser; Oktay Aslanapa'nın "Osmanlı Devri Mimarisi", Doğan Kuban'ın "Osmanlı Mimarisi" ve Godfrey Goodwin'in "A History of Ottoman Architecture" uzun yıllar boyunca gerek araştırmacıların gerekse bu alanda öğrenim gören öğrencilerin başucu kaynaklarından olmuştur. Bunların yanı sıra E. H. Ayverdi'nin başlattığı ve vefatı üzerine İ. A. Yüksel'in tamamladığı Anadolu ve Balkanlardaki Osmanlı Mimari eserlerini konu alan çalışmaları da ayrı bir öneme sahiptir. Bununla birlikte Osmanlı mimarisi ve sanatına yönelik belli bir alan, eser, mimar, yapı, bani ve arşiv belgeleri üzerinde duran binlerce çalışma ile İmparatorluğun bize miras kalan kültürel değerleri yorumlanmış ve yorumlanmaya devam etmektedir.

Bu kitabın temel amacı, sanat ve mimarlık tarihi alanında eğitim gören öğrencilerin Osmanlı mimarisi ve sanatı hakkında temel bilgileri edineceği toplu bir çalışma, bir el kitabı meydana getirmektir. Bu hususta kitap, Osmanlı sanatı ve mimarisini "Erken", "Klasik", "Batılılaşma" dönemi ekseninde sunmakta, her bir dönem içinde "cami", "medrese", "türbe", gelişimi ve dönemin süsleme sanatları ve mimar/sanatkarları hakkında yazılara yer verilmektedir. Bununla birlikte diğer sanat dalları ve yapı türleri hakkında da bilgiler sunan bölümlere yer verilmiştir.

Kitabın oluşumunda alanında uzmanlaşmış, bilimsel çalışmalar yürütmüş bilim insanlarıyla çalışmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu bağlamda kitaba kıymetli yazılarıyla katkı sağlamış olan tüm hocalarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler

Doç. Dr. Ahmet YAVUZYILMAZ

Doç. Dr. Emre KOLAY

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1	Osmanlı Mimarisinde Dönemler ve Kültürel İlişkiler..... 1 <i>Yıldırım ÖZBEK</i>
BÖLÜM 2	Erken Dönem Osmanlı Camileri..... 65 <i>İsmail KUGU</i>
BÖLÜM 3	Erken Dönem Osmanlı Türbeleri..... 83 <i>Murat KARADEMİR</i>
BÖLÜM 4	Erken Dönem Osmanlı Medreseleri..... 101 <i>Muhammed Lütfi KINDIĞILI</i>
BÖLÜM 5	Erken Dönem Osmanlı Mimar ve Sanatçıları ..... 129 <i>Mustafa Çağhan KESKİN</i>
BÖLÜM 6	Klasik Dönem Osmanlı Camileri..... 149 <i>İsmail AYTAÇ</i>
BÖLÜM 7	Klasik Dönem Osmanlı Türbeleri..... 171 <i>Mustafa ÇETİNASLAN</i> <i>Ali Can ÖZÇELİK</i>
BÖLÜM 8	16. Yüzyıl Osmanlı Medreseler..... 199 <i>Ahmet YAVUZYLMAZ</i>
BÖLÜM 9	Klasik Dönem Osmanlı Mimarisinde Süsleme..... 247 <i>Süreyya EROĞLU BİLGİN</i>
BÖLÜM 10	Klasik Dönem Osmanlı Mimar ve Sanatkârları ..... 271 <i>N. Çiçek AKÇIL HARMANKAYA</i>
BÖLÜM 11	Batılılaşma Dönemi Osmanlı Camileri..... 283 <i>Burak Muhammet GÖKLER</i>

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 12	Batılılaşma Dönemi Osmanlı Türbeleri..... <i>Esra HALICI</i>	303
BÖLÜM 13	17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri ..... <i>Zerrin KÖŞKLÜ</i>	329
BÖLÜM 14	Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlık Akımları ..... <i>Servet ÖZKAN</i>	349
BÖLÜM 15	17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Mimar ve Sanatkârları ..... <i>Aysu ATEŞ</i>	375
BÖLÜM 16	Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimar ve Sanatkârları ..... <i>Müjde Dila GÜMÜŞ</i>	409
BÖLÜM 17	Osmanlı Saray Mimarisi..... <i>Gülay APA KURTİŞOĞLU</i>	433
BÖLÜM 18	Osmanlı Ticaret Yapıları ..... <i>Bozkurt ERSOY</i>	453
BÖLÜM 19	Osmanlı Bedesten, Arasta ve Çarşıları..... <i>Mustafa EKMEKÇİ</i>	463
BÖLÜM 20	Osmanlı Şehir Külliyesi ..... <i>Nuri SEÇGİN</i>	489
BÖLÜM 21	Osmanlı Tarikat Yapıları: Tekkeler ..... <i>M. Baha TANMAN</i>	543
BÖLÜM 22	Osmanlı İmareti (Aşevleri)..... <i>Ayşe BUDAK</i>	639
BÖLÜM 23	Osmanlı Kütüphane Mimarisi..... <i>M. Sami BAYRAKTAR</i>	661
BÖLÜM 24	Osmanlı Hamamları..... <i>Ahmet ŞEN</i>	681

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 25	Osmanlı Çeşme ve Sebil Mimarisi..... 701 <i>Gül GEYİK</i>
BÖLÜM 26	Osmanlı Savunma Mimarisine Genel Bir Bakış ..... 717 <i>Ceren Tuğçe VAROL KOYUNCU</i>
BÖLÜM 27	Osmanlı Kamu Yapıları ..... 739 <i>Nurcan YAZICI METİN</i>
BÖLÜM 28	Osmanlı Dönemi Endüstri Yapılarından Fabrikalar ..... 779 <i>Müge ÇİFTYÜREK</i>
BÖLÜM 29	Osmanlı Hapishane Mimarisi ..... 799 <i>Emre KOLAY</i>
BÖLÜM 30	Osmanlı Konut Mimarisi..... 819 <i>Erkan AYGÖR</i>
BÖLÜM 31	Osmanlı Kitap Sanatları..... 829 <i>Hüseyin ELİTOK</i>
BÖLÜM 32	Osmanlı Arkeolojisi ..... 871 <i>Selçuk SEÇKİN</i> <i>Aysu ATEŞ</i>
BÖLÜM 33	Osmanlı'da Vakıf Kültürü ..... 887 <i>Ümit KILIÇ</i>

YAZARLAR

Dr.Öğr.Üyesi Aysu ATEŞ
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr., Hüseyin ELİTOK
Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

Doç.Dr. Erkan AYGÖR
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî
Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Prof.Dr. Bozkurt ERSOY
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, (emekli öğretim üyesi)

Prof.Dr. İsmail AYTAÇ
Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

Doç.Dr. Gül GEYİK
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr., M. Sami BAYRAKTAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi Burak Muhammet GÖKLER
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Süreyya EROĞLU BİLGİN
Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Türk Dünyası ve Orta Çağ
Kültürleri Arkeolojisi AD.

Dr.Öğr.Üyesi Müjde Dila GÜMÜŞ
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Ayşe BUDAK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi Esra HALICI
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Prof.Dr. Mustafa ÇETİNASLAN
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi
Bölümü

Doç.Dr. N. Çiçek AKÇIL HARMANKAYA
İstanbul Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi Müge ÇİFTYÜREK
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Murat KARADEMİR
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Dr.Arş.Gör. Mustafa EKMEKÇİ
Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Mustafa Çağhan KESKİN
İstanbul Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü

YAZARLAR

Prof.Dr. Ümit KILIÇ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

Prof.Dr. Nuri SEÇGİN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Muhammed Lütfi KINDİĞİLİ

Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Temel Eğitim Bölümü

Doç.Dr. Selçuk SEÇKİN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Emre KOLAY

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî
Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi Ahmet ŞEN

Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Araş.Gör. Ceren Tuğçe VAROL KOYUNCU

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sanat Tarihi Bölümü

Prof.Dr. M. Baha TANMAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, (emekli öğretim üyesi)

Prof.Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü Balkan Yerleşkesi Edirne

Prof.Dr. Yıldırım ÖZBEK

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü

Öğr.Gör.Dr. İsmail KUĞU

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî
Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi Servet ÖZKAN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Dr.Öğr.Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü

Arş.Gör. Ali Can ÖZÇELİK

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi
Bölümü

Prof.Dr. Nurcan YAZICI METİN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Doç.Dr. Ahmet YAVUZYILMAZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sanat Tarihi Bölümü

BÖLÜM 1

OSMANLI MİMARİSİNDE DÖNEMLER VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Yıldray ÖZBEK¹

I. GİRİŞ

Tarihi dönemlendirmenin, tarihin bilgi alanı haline gelmesiyle başladığını belirten Jacques Le Goff (2016:22), bunun da coğrafi ve kronolojik sınırları belirgin uygarlık alanlarına uygulanabileceğini ve dönemlendirmenin tarihçiler için gerekli bir araç olduğunu vurgular.

1990'lardan sonra özellikle Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi bağlamında "gerileme" dönemi üzerinden tartışmalar yapıldığı ve konuyla ilgili yayınlardan bazılarının seçildiği derleme bir çalışma² dikkat çekicidir.

Genel olarak Osmanlı tarihinin "icad edilmiş" yükseliş-duraklama-gerileme-çöküş şeklinde dönemlendirildiği, bu dönemlendirmenin ulus devlet kurmaya niyetli Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet aydınlarınınca tasarlandığı ve gerileme-çöküş devri Osmanlısının "öteki" olarak algılandığı belirtilir (Tanyeli, 2000:43-44). İncalcık (2011:81-83), Kâtip Çelebi'nin 17.yüzyılda (muhtemelen İbni Haldun'dan esinlenerek) Osmanlı tarihini büyüme, olgunluk ve çöküş olmak üzere bir ayrıma tabi tuttuğunu ve bu ayrımın Abdurrahman Şeref (1853-1925) ve Yusuf Akçura'nın (1876-1935) çalışmalarıyla Cumhuriyet devri ders kitaplarına girdiğini belirtir. İncalcık, bahsettiğim makalesinde bir dönemlendirme yapmaz ancak hem editörlüğünü hem de yazarlığını yaptığı başka bir çalışmada (2000:39), 1300-1600 yılları arasında Klasik Çağ olarak tanımlar. Bu dönemin, merkezîyetçi yönetim, emir ve kumanda ekonomisiyle kendi içinde bütünlüklü bir dönem olduğunu ifade eder. 17.yüzyılı bir geçiş dönemi olarak tanımlayan İncalcık, Köprülülerin merkezîyetçi sistemi canlandırma çabaları ile 1683-1699 arası savaş dönemlerinde bir çöküntü yaşandığını, 18.yüzyılda taşra âyân ve eşrafının ortaya çıkmasıyla Osmanlı'nın merkezîyetçiliğini kaybetmiş bir imparatorluğa dönüştüğünü ileri sürer. 18.yüzyıl aynı zamanda imparatorluğun Avrupa ve Avrupa uygarlığına ilişkin tutumlarının değiştiği, Avrupalıların üstünlüğünün kabul edilip, birtakım usûllerin taklit yoluna gidildiği bir dönemdir. 19.yüzyıl ise siyasal ve ekonomik olarak Batı'ya bağımlılığın arttığı ve batılılaşma yolunda köklü reformların yapıldığı bir dönem olarak kabul edilir.

Gerileme paradigmasının tartışıldığı kitaptaki çalışmalardan birini kaleme alan Cemal Kafadar (2011:97-150), Osmanlı tarihini dönemlendirme önerisinde bulunmaz. Ancak, üç buçuk asır sürdüğü

¹ Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, yozbek@akdeniz.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4475-8775

² M.Armağan, (Ed.), Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, İstanbul.

soğan kubbe hariç, Hint-Çin kökenli formlardan ziyade, Elhamra kaynaklı doğu/İslâm formları olarak gözlenir. Elhamra'nın bitkisel ve mukarnaslı moresk sütun başlıkları, atnalı ve dilimli kemerleri, sağır kemer ve niş dizisi, ağ bezeme ve kuleler dış cepheleri hareketlendirir (Saner, 1998). İç mekânlar Owen Jones'un eserinden çıkarılan desenlerin sıva üzerine boyalı nakışlarla işlenmesiyle süslenmiştir. Oryantalist üslup, İzmir, Balıkesir, Antalya, Bursa, Konya, Manisa, Sivas, Kayseri, Samsun gibi Anadolu şehirlerinde bulunan saat kulesi, cami, karakol, mektep, çeşme, türbe ve banka yapıları gibi farklı binalarda da (Ecesoy, 2022) görülür.

Sadece payitahtta, daha çok sivil yapılarda gözlenen Art Nouveau, 18-19. yüzyıl tarihselci mimarlık akımlarına ve mimarideki endüstrileşmeye tepki olarak 19.yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış olup, mimari tasarımlarda asimetrik kurguları, bezemede yılankavi kıvrımları, düğümleri, düz ve eğri çizgiler ile soyutlanmış bitkisel ve geometrik formları kullanmayı amaçlar (Gümüş-İlcalı 2023: 15-16). Çini, vitray ve metal malzemeyi de değerlendiren üslup I. Dünya Savaşından önce popüleritesini kaybeder. Şeyh Zafir Külliyesi dışında dini mimaride örneği günümüze gelmemiş olan üslup, kamu yapılarında tercih edilmemiş, daha çok İstanbul'da iş hanları, pasaj ve apartmanlarda tercih edilmiştir.

Osmanlı mimarlığının erken ve yenileşme/değişim dönemlerini kapsayan yaklaşık üç asırlık devresi, farklı kültür çevrelerinden devşirimin gerçekleştiği yıllardır. Bu devşirimin erken evresine yönelik mimarlık ve sanat tarihçilerince herhangi bir olumsuzlama gözlenmezken, imparatorluk coğrafyasının sürekli daralmaya başladığı yenileşme/değişim dönemi eserlerine yönelik, inşa edildikleri dönemlerde olmayan bir negatif bakış mevcuttur. Unutmamak gerekir ki değişim hiçbir gücün zorlamasıyla olmamış, Osmanlı idarecilerinin iradesiyle, kendisinden güçlü bir dünyanın parçası olmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abouseif, B. D. (2007), *Cairo of Mamluks. A History of the Architecture and Its Culture*, London: Tauris.
- Acar, T. (2013), Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. *SDÜ Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 303-326.
- Acun, H. (2005), *Bozok Sancağında (Yozgat İli) Türk Mimarisi*, Ankara: TTK.
- Acun, H. (2016), *Tüm Yönleri ile Çapanoğulları ve Eserleri*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar.
- Adıgüzel, H. (2023), Raimondo D'Aranco'nun İstanbul Art Nouveau Mimarisine Katkıları, Ed. M. D. Gümüş, *İstanbul Art Nouveau'su*, s.117-174, İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Aka, İ. (2012) Timurlular, TDV İslam Ansiklopedisi, c.41, 177-180.
- Akyürek, G. (2011), *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık*, Bilgi ve İktidar, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı.
- Araç, Ü. (2022), *İktidar ve Sanat Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Arel, A. (1975), *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul: İTÜ.
- Arel, A. (1996), Cihannüma Kasrı ve Erken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında, Z. Ahunbay & D. Mazlum & K. Eyupgiller (Ed.), *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, (s.99-116), İstanbul: Eren Yayınevi.
- Arel, A. (1998), Aydın ve Yöresinde Bir Âyan Ailesi ve Mimarlık: Cihanoğulları, H. C. Tuncer (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, (s.184-221), İstanbul: Tarih Yurt Vakfı.
- Arel, A. (2007), Yorumun Meşruiyeti: Manisa Ulu Cami Örneği, H. Karpuz-O. Eravşar (Ed.), *Konya Kitabı X*, Rüçhan Arık-M. Oluş Arık'a Armağan, (s.77-86), Konya: KTO Yayınları.
- Arseven, C.E. (1984), *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Artan, T. (2011), Sanat ve Mimarlık, S. Faroqhi (Ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, c.3, s.475-553, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ashrafyan, K. Z. (1998), Central Asia Under Timur From 1370 To The Early Fifteenth Century, M. S. Asimov & C. E. Bosworth (Ed.), *History of Civilization of Central Asia*, (s.319-345), Paris: Unesco Publishing.
- Aslanapa, O. (1986), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Avcıoğlu, N. (2007), 19.Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi, K. Kahraman (Ed.), *150.Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumunu Bildiriler*, 1, s.29-33, Ankara: TBMM Milli Saraylar.
- Aytekin, F. (2019), *Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans Dönemi Mimari ve Liturjik İşlevli Yapısal Elemanları*, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ayverdi, E. H. (1989), *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bağcı, S. (2002), Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar, H. İnalçık-G. Renda (Ed.), *Osmanlı Uygarlığı*, c.2, s.736-758. İstanbul: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları
- Bağcı, S. vd. (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Batur, A. (1970), Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine. *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2, 135-216.

- Batur, A. (1982), Bahriye Nezareti Binası, *Prof. H. Kemali Söylemezoğlu'na Armağan*, s.45-60, İstanbul, İTÜ
- Batur, A. (2003), *Vedat Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, İstanbul, YKY.
- Batur, A. (2010), 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Etkin Bir İsim: Balyanlar, H. Kuruyazıcı (Ed.), *Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları*, s.34-57, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Bayhan, A. A. (1997), *Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi*, (Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Beydilli, K. (2011), Tepedelenli Ali Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.40, 476-479.
- Bingöl, Y. (2009), *Ishak Pasha Palace*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık.
- Bulut, M. (2007), Sivas'taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları, Ed. Ş. Boyraz, *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, c.3, s.21-92, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- Can, S. (2010), *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, İstanbul: Erzurum İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Can, S. (2014), Yıldız Hamidiye Camisinin İnşası ve Mimarına İlişkin Yeni Bilgiler, M. B. Tanman (Ed.), *Nurhan Atasoy'a Armağan*, s.59-66, İstanbul: Lale Yayıncılık.
- Can, S. & Tunç, Z. (2016), Ortaköy Camii Keşf-i Evvel Defterleri. *A.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37, 198-239.
- Can, C. (2020), *İstanbul'un Yabancı ve Levanten Mimarları*, İstanbul: Arketon Yayınları.
- Caner, Ç. & Yoncacı, P. (2007), Bir İmparatorluk Sahnesi: Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu, K. Kahraman (Ed.), *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, c.1, s.95-112, Ankara: TBMM Milli Saraylar.
- Çelik, G. & Kuban, Z. (2009), İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları, *itü dergisi/a*, 8/1, 67-80.
- Çelik, G. (2016), Tanzimat ve Tarihi Yarımada'nın Yeni Mimari Çehresi, G. Çelik (Ed.), *Geç Osmanlı Döneminde Sanat Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları*, s.29-43, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Çelik, Z. (2016), *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, Çev. A. Gür, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Darling, L. (2011), Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış, M. Armağan (Ed.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, s.151-164, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Değerorge, G. (2004), *Damascus*, Paris: Flammarion.
- Demir, S. (2020), Erken Osmanlı Mimarisinde Tuğla Kullanımının Cepheler Üzerinden Değerlendirilmesi, Y.Özbek & A. Budak (Ed.), *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, s.95-122, Konya: Literatürk Yayınları.
- Dukas, M. (1956), *Dukas Tarihi*, çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul.
- Dündar, A. (2001), Osmanlı Mimarisinde Vilayet (Eyâlet) Mimarları, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht 23-28 August 1999, Electronic Journal of Oriental Studies, vol.IV, s.1-9.
- Dündar, A. (2002), Osmanlı Mimarisinde Vakıf Mimarları, H. Acun vd. (Ed.), *Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı*, s.113-120, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ecesoy, Y. (2022), *Osmanlı Dönemi Anadolu Mimarlığında Oryantalist Etkiler*, (Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Eldem, S. H. (1969), *Köşkler ve Kasırlar*, c.1, İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını.
- Emecen, F. (2003), Manisa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.27, s.577-83.
- Emecen, F. (2024), Yeniçağ ve Erken Modern Kavramları Arasında Osmanlı Klasik Çağı: Tanımlar ve Çalışmalar. *Osmanlı Araştırmaları*, 63, 1-35.
- Erimtan, C. (2014), Sadâbad Algısı: "Lale Devri" ve Osmanlı-Safevi Rekabeti, D. Sajdi (Ed.), *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, s.61-88, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ersen, A. (1986), *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, (Doktora Tezi), İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, A. (2009), 19. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası, A. Cengizkan (Ed.), *Mimar Kemalettin ve Çağı*, s.117-126, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ersoy, A. (2010), Aykırı Bina'nın Saklı Kalfası: Hamidiye Camisi ve Nikolaos Tzelepis (Celepis), H. Kuruyazıcı-E. Şarlak (Ed.), *Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları*, s.104-117, İstanbul: Zografyon Lisesi Mezunları Derneği Yayını.
- Ersoy, A. (2020), Başka Bir Darülfunun ve Kalfalığın Sonu Yahut Sarkis Bey'in Rüyası, H. Kuruyazıcı (Ed.), *Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları*, s.58-79, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Ersoy, A. (2013), Ottoman Gothic: Evocations of the Medieval Past in Late Ottoman Architecture, P.J. Geary-G. Klaniczay (Ed.), *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth Century Europe*, s.217-238, Leiden: Brill.
- Eyice, S. (1995), XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neoklasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10, 163-190.
- Evliya Çelebi (1998), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.2, İstanbul: YKY.
- Fazio, M. & Moffett, M. & Wodehouse, L. (2009). *A World History of Architecture*, McGraw-Hill Companies.
- Fortna, B. (2005), *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İstanbul: İletişim.
- Genç, M. (2011), Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Dönemlendirme Meselesi, M. Armağan (Ed.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, s.319-326, İstanbul: Timaş.
- Golombek, L. & Wilber, D. (1988), *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton.
- Goodwin, G. (1992). *A History of Ottoman Architecture*. Thames and Hudson.
- Göncü, T. C. (2014), Büyük Mecidiye Camii'nin İnşa Sürecine İlişkin Yeni Belgeler ve Tespitler, M. B. Tanman (Ed.), *Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy*, s.245-263, İstanbul: Kuveyt Türk Yayını.
- Göncü, T. C. (2015), Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Sürecine İlişkin Yeni Tespitler, K. Kahraman & İ. Baytar (Ed.), *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, s.232-249, İstanbul: İBB Yayınları.
- Göncü, T. C. (2015b), Tanzimat'ın Temsil ve Yönetim Merkezi Olarak Dolmabahçe Sarayı, C. Yılmaz (Ed.), *Büyük İstanbul Tarihi Yönetim*, c.3, s.141-151, İstanbul: İBB Yayınları.
- Göncü, T. C. (2019), Beylerbeyi Sarayı'nın İnşa Sürecine İlişkin Tespitler-Değerlendirmeler, *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 18, 57-69.
- Gümüş, M. D. & İlcı, Ö. C. (2023), Giriş, Ed. M. D. Gümüş, *İstanbul Art Nouveau'su*, s.11-23, İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Gündoğdu, H. (1996), İshak Paşa Sarayı Restorasyonunda Son Durum, S. Mülayim & S. Sönmez & A. Altun (Ed.), *Aslanapa Armağanı*, s.129-140, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Hamadeh, S. (2010), *Şehri Sefa. 18.Yüzyılda İstanbul*, Çev. İ. Güzel, İstanbul: İletişim.
- Hoca Saadeddin Efendi, (1992), *Tacü't-Tevarih*, c.2, haz. İ. Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnal, G. (1982), Orta Çağlarda Anadolu'da Çalışan Suriye ve Mezopotamyalı Sanatçılar. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 11, 83-94.
- İnalçık H. (2002), Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi, H. İnalçık & G. Renda (Ed.), *Osmanlı Uygurluğu*, c.2, s.1049-1089, İstanbul: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları..
- İnalçık, H. & Quataert, D. (2000), Genel Giriş, H. İnalçık & D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. H. Berktaş, c.1, s.39-45, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalçık, H. (2011), Osmanlı Tarihinde Dönemler, M. Armağan (Ed.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, s.79-95, İstanbul: Timaş.
- Kafadar, C. (2011), Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi, M. Armağan (Ed.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, s.97-150, İstanbul: Timaş.
- Kafadar, C. (2019), *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, çev. A. T. Şen, İstanbul: Metis.
- Karpat, K. (2011), Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım, M. Armağan (Ed.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, s.199-221, İstanbul: Timaş.
- Kafesçioğlu, Ç. (1999), In the Image of Rum: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus. *Muqarnas*, 16, 70-96.
- Kafesçioğlu, Ç. (2016), Görsel Sanatlar, S.Faroqhi & K.Fleet (Ed.), *Türkiye Tarihi 1453-1603 Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. B. Uçpunar, c.2, s.551-652, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kepecioğlu, K. (2009), Irgandı Köprüsü, *Bursa Kütüğü*, 2, s.205, Bursa: BBB Yayını.
- Keskin, M. Ç. (2013), Siyasi Kültürel İlişkiler Çerçevesinde Tebrizli Çini Ustalarının Anadolu Yolculuğu. *Belleten*, 77/279, 445-465.
- Keskin, M. Ç. (2015), Syrian-Origin Architects Around Amasya Region in the Early 15th Century. *ITU A|Z*, 12/2, 19-33.
- Kuban, D. (1954), *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İTÜ.
- Kuban, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM.
- Kuran, A. (1964), *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Kutlu, M. (2017), XIV-XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 6/1, 131-153.
- Kuyulu, İ. (1992), *Kara Osmanoğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Küskü, S. G. & Soydan, E. (2023), Lala Şahin Paşa ve Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Lala Şahin Paşa Külliyesi Camisi (1348). *Sanat Tarihi Yıllığı*, 32, 305-345.
- Le Goff, J. (2016), *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, Çev. A. Berktaş, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Masters, B. (2012), *Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Liman Kenti, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev.S.Yalçın, s.19-94, İstanbul:İş Bankası Yayınları.
- Mazlum, D. (2011), *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Metin Yazıcı, N. (2019), *Devlet Kapısı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi*, İstanbul: Kitabevi.
- Metin Yazıcı, N. (2024), *Osmanlı'nın Gureba Hastaneleri İnşa Süreci ve Mimarisiyle Türkiye Örnekleri*, İstanbul: Kitabevi.
- Michaleas, S. N vd. (2022), Hospital Agios Dimitrios: The General Public Hospital of Thessaloniki. *Cureus*, 14/6, 1-7.
- Middleton, R. & Watkin, D. (1980), *Neoclassical and 19th Century Architecture*, New York.
- Mustafa Nuri Paşa (1987), *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, haz. N.Çağatay, Ankara: TTK
- Müderrişoğlu, F. (1993), *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzül Külliyyeleri*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi.
- Nayır, Z. (1975), *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Necipoğlu, G. (1990), From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth Century Ceramic Tiles. *Muqarnas*, 7, 136-170.
- Necipoğlu, G. (2007), *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı. Mimari, Tören ve İktidar*, çev. R. Sezer, İstanbul: YKY
- Necipoğlu, G. (2013), *Sinan Çağı. Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1981), Şehir Mimarları. *Osmanlı Araştırmaları*, 2, 1-30.
- Ousterhout, R. (1995), Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture. *Muqarnas*, 12, 48-62.
- Ögel, S. (2005), Osmanlı Mimari Tasvirlerinde Hayal ve Gerçek: Cihangir Camii Kabartması, A.Ağır-D. Mazlum & G. Cephanecigil (Ed.), *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, s.75-78, İstanbul: Literatür.
- Önge, Y. (1978), The Original Architecture of Irgandı Bridge in Bursa, *Fifth International Congress of Turkish Art*, (s.693-704), Akademiai Kiado.
- Örenç, A. F. (2018) Kasımpaşa Kalyoncu Kışlası, Ed. F. Emecen & A. Akyıldız & E. S. Gürkan, *Osmanlı İstanbul'u V*, (s. 451-486), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, Y. (2001), Doğu-Batı Kavşağında Bir Osmanlı Yapısı: Milas Firuz Bey Zaviyesi, M. Denktaş & Y. Özbek (Ed.), *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, (s. 397-434), Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Özbek, Y. (2019), Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Yapıları, A. Budak & M. Yılmaz (Ed.), *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*, (s. 317-355), Literatürk Yayınları.
- Özbek, Y. (2020), Osmanlı Şehiriçi Hanları ve Bedestenleri, Y. Özbek & A. Budak (Ed.), *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, s.247-284, Konya: Literatürk Yayınları.
- Özel, S. (2010), Dolmabahçe Bezmialem Valide Sultan Camisi. *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 6, 69-86.
- Özer, M. (2023), Edirne Sarayının (Sarây-ı Cedid-i Âmire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Makus Talihi Hakkında Bazı Tespitler. *Milli Saraylar, Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 24, 4-35.
- Palmer, A. L. (2008), *Historical Dictionary of Architecture*, Toronto: The Scarecrow Press.
- Raby, J. & Tanındı, Z. (1993), *Turkish Bookbinding in the 15 th. Century. The Foundation of an Ottoman Court Style*, London:

- Poul Helberton Publishing.
- Renda, G. (1977), *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Rüstem, Ü. (2016), Victory in the Making: The Symbolism of İstanbul's Nusretiye Mosque, A. Otha & J. M. Rogers & R. W. Had- don (Ed.), *Art, Trade and Culture in the Islamic World and Beyond*, s.93-115, London: Gingko Library.
- Rüstem, Ü. (2019), *Ottoman Baroque The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century Istanbul*, Princeton: Princeton Uni- versity Press.
- Rüstem, Ü. (2020), İmparatorlukta Yenilenme, Mimaride Çağdaşlık: I. Mahmud ve Osmanlı Baroku, H. Aynur (Ed.), *Gölgelenen Sultan Unutulan Yıllar, I. Mahmud ve Dönemi*, c.2, s.482-515, İstanbul: Dergah.
- Saner, T. (1998), *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*, İstanbul: Pera Turizm.
- Saner, T. (2005), Mimari Dönüştürmeler. *Sanat Tarihi Defterleri*, 9, 79-92.
- Saner, T. (2008), Mimaride Yenilenmenin Simge Yapısı: Bab-ı Hümayun Önündeki III. Ahmed Çeşmesi. *Sanat Tarihi Defterleri*, 12, 1-40.
- Saner, T. & Ar, B. (2019), Beylerbeyi Sarayı Dekorasyonunda Owen Jones'un Yayınlarından Uyarlanmış Elhamra Desenleri. *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 17, 123-137.
- Şener, S. (1997), 14. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü. *Türk Etnografya Dergisi*, 70, 193-249.
- Şenyurt, O. (2009), Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Hassa Başmimarları, *TUBAV Bilim Dergisi*, 2/4, 489-503.
- Şenyurt, O. (2011), *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şenyurt, O. (2012), *İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tanman, M. B. (2008), Anadolu Türk Mimarlığında Kullanılmış Bir Silme Türünün Kökeni ve Gelişimi Hakkında, İ. Delemen vd. (Ed.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, s.1123-1134, Antalya: Akmed.
- Tanman, M. B. (2000), Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memluk Etkileri. *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*, s.82-90, İstanbul: YEM.
- Tanman, M. B. (1998), Edirne'de Erken Dönem Osmanlı Camileri ve Özellikle Üç Şerefeli Cami Hakkında, E. N. İşli & M. S. Koz (Ed.), *Edirne Serhattaki Payitaht*, s.325-352, İstanbul: YKY.
- Tanman, M. B. (2020), Erken Osmanlı Mimarisinde Üslup Etkileri, Y. Özbek & A. Budak (Ed.), *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi*, s.339-397, Konya: Literatürk Yayınları.
- Tanman, M. B. (2020b), I. Mahmud Dönemi Mimarisinde Payitaht-Eyalet İlişkileri, H. Aynur (Ed.), *Gölgelenen Sultan Unutulan Yıllar, I. Mahmud ve Dönemi*, c.2, s.516-555, İstanbul: Dergah.
- Tanman, M. B. (2012), Mamluk Influences on the Architecture of the Anatolian Emirates, D. B. Abouseif (Ed.), *The Ars of the Mamluks in Egypt and Syria Evolution and Impact*, s.283-300, Goettingen: Bonn University Press.
- Tanyeli, U. (1993), Batılılaşma Dönemi Öncesinin Türk Mimarlığında Batı Etkileri (14-17. Yüzyıl), M. Saçlıoğlu & G. Tanyeli (Ed.), *Türk Kültüründe Sanat ve Mimari*, s.157-188, İstanbul: 21. Yüzyıl Eğitim Kültür Vakfı.
- Tanyeli, U. (2000), Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*, s.43-49, İstanbul: YEM.
- Tanyeli, U. (2000b), Geç Ortaçağ'da Türkiye'ye Batıdan Bir Mimari Eleman Transferi: Bacalı Ocak, Z. Y. Yaman (Ed.), *Sanatta Etkileşim*, s.242-247, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tanyeli, U. (2010), İstanbul'da Etnodinsel Çoğulluk ve Osmanlı Mimarlığı (15-19. Yüzyıl) Rumlar, Ermeniler, Türkler, H. Karaya- zıcı & E. Şarlak (Ed.), *Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları*, s.60-79, İstanbul: Zoğrafyon Lisesi Mezunları Derneği Yayını.
- Tanyeli, U. (2015), İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: 18. ve 19. Yüzyıllar, C. Yılmaz (Ed.), *Büyük İstanbul Tarihi Mimari*, c.8, s.312-367, İstanbul: İBB Yayınları.
- Taşköprülüzade, A. (1985), *Eş-Şekâ'ikun-Numâniye Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniye*, Neş. A.S.Furat, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakül- tesi Yayınları.
- Tekinmirza, F. (2008), *Dolmabahçe Sarayı'nın İç Süslemelerinde Kullanılan Teknikler ve Mekânlardaki Dağılımı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekinmirza, F. (2014), Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii'nin Süsleme Programı, M. B. Tanman (Ed.), *Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy*, s.309-343, İstanbul: Kuveyt Türk Yayını
- Türkmen, K. (2022), Geç Dönem Osmanlı Mimarlığında Bir Sağlık Yapısı: Urfa Hamidiye Gureba Hastanesi, S. Eroğlu-Bilgin & S. Çokoğullu & M. Oral (Ed.), *Bir Ömür Urfa. A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı*, s.259-278, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Uras, B. (2020), *Balyanlar Osmanlı Mimarlığı ve Balyan Arşivi*, Korpus.
- Weber, S. (2009), *Damascus Ottoman Modernity and Urban Transformation 1808-1918*, Aarhus: Aarhus University Press.
- Yavaş, D. (2018), Aksaray Valide Cami İnşaat Defterleri, A. Erdoğan & Z. Atbaş & A. Çötelioglu (Ed.), *Filiz Çağman'a Armağan*, s.659-662, İstanbul: Lale Yayıncılık.
- Yavuz, Y. (1988), Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8/2, 123-142.
- Yaycıoğlu, A. (2016), *Partners of Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford.
- Yenal, E. (tarihsiz), Osmanlı (Baş) Kenti Bursa, Ankara.
- Yenal, E. (1996), Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa, E. Yenal (Ed.), *Bir Masaldı Bursa*, s.19-47, İstanbul: YKY
- Yenişehirlioğlu, F. (1989), XIV-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerle Göre Bursa Şehrinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi, IX. *Türk Tarih Kongresi*, c.3, s.1345-1353, Ankara: TTK.
- Yenişehirlioğlu, F. (1989b), Fransız Devrimi ve Neo-Klasik Üslup, *Frankofoni*, s.77-81.
- Yenişehirlioğlu, F. (2019), Bursa Yeşil Cami Çinileri, İ. Demirdüzen (Yay.), *Bursa Yeşil Cami Yeşil Caminin İnşasının 600. Yılına Armağan*, (s. 82-105).
- Yetişkin, A. N. (2005), 19. Yüzyıl Batılılaşma Döneminden Bir Görüntü: İstanbul'daki Kışla Yapıları (Genel Bir Değerlendirme), A. Ağır & D. Mazlum & G. Cephanecigil (Ed.), *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, s.91-99, İstanbul: Literatür.
- Yıldırım, N. (2010), *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul.
- Yılmazyaşar, H. (2017), *Bursadan Kosova'ya: Hüdavendigar Dönemi (I. Murad) Osmanlı Mimarisi*, (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi.

BÖLÜM 2

ERKEN DÖNEM OSMANLI CAMİLERİ

*İsmail KUĞU*¹

GİRİŞ

11. yüzyılda ilk olarak Horasan'dan başlayan Selçukluların örgütlenmesi ve imparatorluğa giden süreçteki yolculuğu, Hindukuş Dağlarından Batı Anadolu'ya, Basra Körfezinden Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada siyasi hakimiyetlerini kurmaları ile perçinlenir. Osmanlı toplumunun örgütlenmesinin temelini oluşturan Anadolu'daki Selçuklu hakimiyeti 200 yıllık bir tarihsel sürecin içerisinde gerçekleşmiştir. 12. yy'ın başlarından itibaren Selçuklular ile Anadolu'ya gelen Türkmen grupların Bitinya, Kuzeybatı Anadolu ve Ege bölgesinde iskân etmeye başlamaları, İznik'in 1075-1086 yılları arasında başkent olması ve 13.yy. sonlarında Osmanoğullarının da aralarında bulunduğu Türkmen grupların uç bölgelerinde hakimiyeti ele geçirmeleri bu tarihsel sürecin Osmanlı devletinin kuruluşu açısından en önemli olaylardır (Kuban, 2007: 37-38; Aslanapa, 1985: 1; Kuran, 1964: 2).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışı, 1277 yılında Moğolların Anadolu'nun yönetim ve askeri kontrolünü ele geçirmesiyle başlamıştır. Anadolu Selçuklu sultanları Moğol gücüne direnememiş, varlıklarını Moğol hanlarının himayesi altında sürdürmek zorunda kalmışlardır. Son Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un Kayseri'de ölümüyle, 1308 yılında Anadolu Selçuklu Devleti resmen sona ermiştir. Ancak Anadolu'daki Moğol baskısına karşı koyabilen tek grup Türkmenler olmuştur. Göçebe bir yaşam süren Türkmenler, Moğol baskısından kaçarak Batı Anadolu'nun uç bölgelerine çekilmiş ve sarp yerlere yerleşmişlerdir. Türkmenler, Anadolu'nun batısında, Selçukluların kontrolünü yeniden sağlayamadığı Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'nde hakimiyet kurmuşlardır. Fethettikleri bu topraklarda bağımsız Türkmen beylikleri oluşturmuşlardır. Bu beyliklerden biri de Osmanlı Beyliği olmuştur ve zamanla büyük bir imparatorluğun temellerini atmıştır (Turan, 1971: 427-450; Turan, 2005: 296-299).

Anadolu'daki diğer Türkmen aşiretler ve beylikler gibi, Osmanlı Türkmenleri de Oğuz boylarından birisidir. Selçuklularla önce İran'a, oradan da Anadolu'ya gelerek ilk iskanlarını Bitinya bölgesinde bulunan Söğüt kasabasında kurmuşlardır. Batı Anadolu toprakları ve uç bölgelerinde varlığını sürdüren Türkmen aşiretleri, Selçuklu kontrolünden bağımsız olarak Bizans topraklarında yerleşik bulunurken, sosyal ve iktisadi olarak bölgedeki Bizans toplumu ile çok yakın ilişkiler kurmuşlardı. Anadolu Selçuklu Devletinin varlığına İlhanlılar tarafından son verildikten sonra, Anadolu Moğol valilerince idare edilmeye başladı. Batı Anadolu ve uç bölgeleri, Selçuklu Anadolu'sunun diğer kısımlarında yoğun olarak

¹ Öğr.Gör.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ismail.kugu@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9716-6063

Erken Osmanlı mimarisinin cami tipolojileri, çok yönlü işlevleri ve estetik arayışlarıyla, Osmanlı toplumunun sosyal, dini ve siyasal özelliklerini yansıtan birer belge niteliğindedir. Bu yapılar, görkemli çözümlenmeleri ve tasarım detaylarıyla, Osmanlı mimarisinin geçmişten aldığı mirası yenilikçi bir çizgide nasıl çevirdiğinin bir kanıtıdır. Her bir cami tipi, kendi özgün nitelikleriyle, sadece mimari değil, aynı zamanda kültürel tarih ve sosyal dönüşüm açısından da çözülmesi gereken birer tarihsel öznellik taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla, Erken Osmanlı cami mimarisi, Osmanlı kimliğinin inşa sürecinde çok yönlü bir rol oynayan, köklü ve dinamik bir gelenek olarak değerlendirilebilir. Bu yapılar, yalnızca bir mimari sürecin ürünü olmayıp, aynı zamanda Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal şekillenmesinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Mimari yenilikler ve özellikle mekânsal organizasyondaki yaratıcılık, bu dönem Osmanlı camilerini gerek yerel gerekse evrensel çapta benzersiz kılan en temel özelliklerden biridir.

KAYNAKLAR

- Acar, T. (2013). Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme . *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(28), 303-326.
- Acun, H. (1999). Erken Devir Osmanlı Mimarisi. *Osmanlı*, 137-149.
- Arik, O. (2002). Osmanlı Mimarisinin Gelişimine Genel Bakış. *Osmanlı* (Cilt 10, s. 102-114). içinde İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aslanapa, O. (1985). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Ayverdi, E. H. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Cantay, G. (2002). Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi. *Türkler* (Cilt 10, s. 86-102). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cantay, T. (1988). "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı. *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I* (S. Bayram, Çev., s. 53-68). içinde İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Çobanoğlu, A. V. (2007). Bursa Nilüfer Hatun İmareti. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33 (pp. 124-126). İstanbul: TDV.
- Çobanoğlu, A. V. (2013). İznik Yeşil Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 43 (s. 495-496). içinde İstanbul: TDV.
- Emecen, F. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Eyice, S. (1963). Osmanlı Devrinin Dini İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*(23), 1-80.
- Eyice, S. (1999). Osmanlı Devri Türk Mimarisi. *Osmanlı* (Cilt 10, s. 79-101). içinde İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Freely, J. (2011). *A History of Ottoman Architecture*. Southampton: WIT Press.
- Godfrey, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Köşklü, Z. (2018). Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi. In *İslam Sanatları Tarihi* (pp. 1-16). Erzurum: Atatürk Üniversitesi .
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayın.
- Kuran, A. (1964). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Tanman, B. (1999). Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlük Etkileri. In *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı Uluslararası Bir Miras* (82-90). İstanbul : YEM Yayınları.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Turan, O. (2005). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken.

BÖLÜM 3

ERKEN DÖNEM OSMANLI TÜRBELERİ

Murat KARADEMİR¹

GİRİŞ

Kümbet, makam, meşhed, ravza gibi isimlerle de anılan *türbe* kelimesi Arapça'da kabir, mezarlık anlamına gelen “*el-turbetu*” kelimesinden gelmektedir (Sarı, 1980). Türkçe'de *üzeri örtülü mezar anıtı* anlamında kullanılmaktadır (Eyüboğlu, 1991).

İslam mimarisinin ilk türbe yapısı olarak önem arz eden Samarra'daki Kubbetü's Süleybiye IX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir (Orman, 2012). Abbasi halifesi el-Muntasır için, Hristiyan asıllı annesi tarafından yaptırılan türbe, kubbeyle örtülü sekizgen bir mekân ve bunu çevreleyen beşik tonoz örtülü bir koridordan oluşmaktadır (Arık, 1967).

İlk örneklerden itibaren Karahanlı ve Gazneliler türbe mimarisinde birçok örnek ortaya koymuşlardır. Karahanlılar döneminde inşa edilen türbeler kare formlu, köşe kuleleriyle yükselen ve üzerleri kubbe örtülü abidevi mezar yapılarıdır (Aslanapa, 1984). Bunlardan en erken tarihli Buhara'daki Samanoğlu İsmail Türbesi'dir (907) (Cezar, 1977). Tuğla malzemedен inşa edilen türbenin kübik gövdesi kubbe ile örtülüdür.

Gaznelilerde türbe biçimleri Karahanlıların inşa ettiği plan ve tiplerle benzerlik gösterir ancak daha sade ve basit kalmıştır (Aslanapa, 1984). Büyük Selçuklular döneminde inşa edilen türbeler, plan ve süsleme özellikleriyle ortaya çıkmaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi türbelerinde sıklıkla karşılaşılan mumyalık katının ilk örnekleri Büyük Selçuklular döneminde İran ve Azerbaycan bölgelerinde ortaya çıkmıştır (Daş, 2007). Bir mumyalık katına sahip ilk örnekler arasında; kare prizma gövdeli Kümbet-i Surh/Maraga (1147), ongen prizma gövdeli Mümine Hatun Türbesi/Nahçıvan (1186-87) ve sekizgen prizma gövdeli Demavend Kümbeti/Demavend (XI. yüzyıl) yer almaktadır (Önkal, 1988).

İsfahan'ın güneyinde Tuğrul Bey zamanında inşa edilen Kümbed-i Ali ve Damgan'daki Cihil Duhteran (Kırk Kız) kümbetleri üzerleri çift örtü ile kapatılmış önemli yapılardır (Aslanapa, 1984). Bu türbelerde ilk defa görülen uygulama; kubbenin dıştan ikinci bir külahla kapatılmasıdır (Tuncer, 1986). Bunlardan Cihil Duhteran (Kırk Kız) türbesi, silindirik gövdeli türbelerin öncülerinden kabul edilmektedir (Tuncer, 1986).

¹ Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, karademir22@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-9776-3789

SONUÇ

Türk mimarisinde türbe yapılarının ilk olarak Karahanlılar döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Anadolu'da XII. yüzyıldan itibaren görülen türbeler silindirik, kübik veya çokgen formudur. Erken dönem Osmanlı türbelerinde silindirik formulu plan tipi görülmezken, en çok uygulanan plan tipi kare prizmal gövdeli türbeler olmuştur. Selçuklu döneminde örneği bulunmayan altıgen prizma gövdeli türbeler bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Erken dönem Osmanlı türbeleri genel olarak almasıık düzende inşa edilmiş olup malzeme olarak taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Selçuklu dönemi türbelerinde yoğunlukla görülen mumyalık bölümü, erken Osmanlı döneminde çok fazla rağbet görmemiştir. İlk olarak erken Osmanlı döneminde ortaya çıkan revaklar ve dışa taşkın taçkapı unsurları, baldaken türbeler dışında tüm gruplarda görülmektedir. Bu dönem türbelerinde birkaç örnek dışında yoğun süslemeye rastlanmamaktadır.

Sonuç olarak erken Osmanlı türbeleri, Selçuklu geleneğinin devamı olarak basit ve sade formlar kullanmıştır. Türbe mimarisi, Klasik dönemde daha büyük ve anıtsal yapılar ile gelişim göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Arık, M. O. (1967). Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri. *Anadolu*, 11, 57-100.
- Arseven, C. E. (1966). *Sanat Ansiklopedisi III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atsız, N. (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ayverdi, E. H. (1957). Orhan Gazi Devrinde Mimari. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 115-197.
- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Baykal, K. (1993). *Bursa ve Anıtları*. Bursa: Cenkler Matbaa.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2014). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi 2*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Daş, E. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Eyice, S. (1989). Akşemseddin Türbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 302.
- Eyice, S. (1998). Hüdâvendigâr Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, 290-295.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gabriel, A. (1958). *Une Capitale Turque Brousse-Bursa*. Paris: E. De Boccard.
- İnalçık, H. (1992). Bayezid I. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 231-234.
- Kalfazade, S. (2022). Kırğızlar Türbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 45.
- Kılıcı, A. (2007). *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Köhbach, M. (1999). Zahidlikten Mücahidliğe: Geyikli Baba. *Bursa Defteri*, I, 69-73.
- Kuban, D. (1962). *Bir Batı Anadolu Gezisi*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Kuban, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mercangöz, Z. (1995). Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerin Kaynağı Üzerine Düşünceler. 9. *Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, 2, 485-495.
- Orman, İ. (2012). Türbe. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, 464-466.
- Öney, G. (1981). İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 3, 42-65.
- Önkal, H. (1988). Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi. *Türk Kültürü*, 307, 732-738.
- Önkal, H. (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Ötüken, Y. (1990). Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik Çözümler. *Vakıflar Dergisi*, 21, 395-410.
- Özönder, H. (1990). Ak Şemseddin'in Türbesi ve Vakıfları. *Ak Şemseddin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 117-132.
- Sarı, M. (1980). *El-Mevarid (Arapça-Türkçe Lügat)*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Tanman, M. B. (1996). Geyikli Baba Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, 47-49.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri I (Selçuklu Dönemi)*. Ankara: Güven Matbaası.
- Tuncer, O. C. (1991). *Anadolu Kümbetleri II (Beylikler ve Osmanlı Dönemi)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1972). *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Ülgen, A. S. (1938). İznik'te Türk Eserleri. *Vakıflar Dergisi*, I, 53-69.
- Ünal R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Ünal, S. (2008). *Bilecik'teki Osmanlı Dönemi Yapıları*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Yavaş, D. (2013). Yeşilcami Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43, 492-495.
- Yıldız, S. T. (2001). *Bursa Yıldırım Bâyezid Külliyesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi.

BÖLÜM 4

ERKEN DÖNEM OSMANLI MEDRESELERİ

Muhammed Lütfi KINDİĞİLİ¹

MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Rasûlüllâh Döneminde Medine'de Kur'an-ı Kerim öğretimi verilen bir evin varlığı bilinmektedir. Dârül-kurrâ adıyla anılan bu ev daha önceden inşa edilmiş, sonrasında bu amaca hizmet etmiştir. Eğitim ve öğretim amacıyla sıfırdan inşa edilen ilk binanın ise 622 yılında Medine'de yaptırılan Mescid-i Nebevi ile mescidin bir parçası olan Suffe olduğu kabul edilir. Daha sonraki dönemlerde müstakil binalar halinde orta ve yüksek seviyede eğitim veren medreselerin yapıldığı görülse de camilerin uzun süre aynı amaçla kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır (Kayaoğlu, 1994: 45; Bozkurt, 2003: 323-327; Akgündüz, 2012: 17; Kazıcı, 2016: 18-21; Yavuzylmaz, 2021: 14; Yavuzylmaz, 2023: 25-32).

813-833 yılları arasında Abbasî Halifesi olan Me'mun (Bozkurt, 2004: 101-104), başkent Bağdat'ta sarayın bir parçası olan ve hem antik dönem eserlerinin Arapça'ya tercüme edildiği hem de ilmî araştırmaların yapıldığı Beytül-Hikme'yi bir akademi haline getirmiştir (Hızlı, 1987: 274; Kaya, 1992: 88-90; Kayaoğlu, 1994: 46; Kazıcı, 2016: 30; Yavuzylmaz, 2021: 15; Yavuzylmaz, 2023: 25-32). Halife Me'mun'un Horasan'daki valilik döneminde de benzer faaliyetlerde bulunabileceği varsayımından hareketle ilk medrese örneklerinin Horasan'da yapılmış olabileceği ileri sürülmüştür. İlk medreselerin Türkistan ve Horasan'da, Belh ve Buhara şehirlerinde yapılmış olduğu da iddia edilmektedir. Tüm bu iddialar bir tarafa, kaynaklardan tespit edilebilen ilk somut medreseler Ebu Bekir Ahmed bin İshak es-Sıbgî'nin (ö. 954) Nişabur'da yaptırdığı dârü's-süne ve İbn Hibbân'nın (ö. 965) Büst'te yaptırdığı medresedir. Ayrıca, yöneticiler ya da zenginler tarafından Nişabur başta olmak üzere 10. yüzyıl sonlarından 11. yüzyıl ortalarında açılan Nizamiye Medreselerine kadar sayısı 30'u aşan başka medreselerin de inşa edildiği yine kaynaklardan öğrenilen bilgilerdendir (Bozkurt, 2003: 323-327; Orman, 2003: 338-340).

Nizamiye Medreseleri, hem kurulan vakıflarla faaliyetlerinde sürekliliğinin sağlanmasıyla hem de dersane ve barınma ihtiyaçlarını karşılayan mekânlara sahip müstakil binalar olmalarıyla medrese mimarisinin ilk sistemli örnekleri olarak görülür. Bu medreseler, Büyük Selçuklu Devleti'nde Alparslan ve Melikşah Dönemlerinde vezirlik yapan Nizamülmülk tarafından Bağdat başta olmak üzere Nişabur, Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre ve Rey şehirlerinde inşa ettirilmiştir (Bozkurt, 2003: 323-327). Bilinen ilk örneği 1067 tarihli Bağdat Nizamiye Medresesi olan bu medreseler, Şii Fatımi

¹ Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, muhammet.kindigili@gmail.com
ORCID iD: 0000-0003-3000-3635.

hatırlatır. Bu tasarım Bursa Sitti Hatun Sıbyan Mektebi (1459) ve Bursa Hoca Yakub Dârülkurrâsı (1492-1493) gibi yapılarda da görülmektedir. İnegöl İshak Paşa Medresesi'nin üzeri açık ve dikdörtgen planlı avlusunun çevresi "U" biçimde revaklarla çevrilmiş olup revakların gerisinde toplam 12 adet hücre bulunur. Girişin karşısına denk gelecek şekilde dershaneye yer verilmiştir. Revaklar doğu ve batıda iki yanda ve kuzeyde dersane önünde üç yönlüdür. Dersane ve önündeki revak birimiyle hücrelerde kubbe, revakların diğer birimlerinde tonoz örtü kullanılmıştır. Medrese, moloz taş ve tuğladan almalı malzeme ile inşa edilmiştir. Üzeri açık ve dikdörtgen planlı dört yönden revaklı avlu çevresindeki 18 hücre ile bir dershaneden meydana gelen Edirne II. Bâyezîd Medresesi'nin bütün birimlerindeki örtü biçimi kubbedir. Revakların avlunun dört yönüne çıktığı medrese, kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Amasya II. Bâyezîd Medresesi, üzeri açık ve dikdörtgen planlı dört yönden revaklı avlu çevresindeki 18 hücre ile bir dershaneden meydana gelir. Kesme taş malzemenin inşa edilmiş medresenin bütün birimleri kubbe ile kapatılmıştır. Amasya Kapı Ağası Medresesi, Erken Osmanlı Dönemi medreseleri içerisinde sekizgen planıyla özgün bir uygulama olarak görülür. Medrese hücreleri sekizgen planlı ve üzeri açık olan avluya açılmaktadır. Benzer bir plan İstanbul Rüstem Paşa Medresesi'nde görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey (1995). Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri. K. Arısan & D. Arısan (Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Acun, H. (1999). Erken Devir Osmanlı Mimarisi. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10, 137-149.
- Ahunbay, Z. (1999). Osmanlı Medreseleri. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10, 301-307.
- Akçay, İ. (1966). Yakutiye Medresesi. *Vakıflar Dergisi*, 6, 146-152.
- Akçıl, N. Ç. (2012). Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 277-280.
- Akgündüz, M. (2012). *Osmanlı Medreseleri-XIX. Asır*. Beyan Yayınları.
- Aslanapa, O. (1999). *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi.
- Aslanapa, O. (1993). *Türk Sanatı*, 3. Basım, Remzi Kitabevi.
- Âşık Paşazade (2003). *Osmanoğullarının Tarihi*. K. Yavuz & M. A. Y. Saraç (Haz.), Koç Kitaplığı.
- Altun, A. (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları.
- Atay, H. (1982). 1914 Medrese Düzeni. *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, V, 23-54.
- Ayverdi, E. H. (1969). Yıldırım Bâyezîd'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi. *Vakıflar Dergisi*, 8, 37-46.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey (1978). *Bir Zamanlar İstanbul*. N. A. Banoğlu (Çev.). Tercüman Yayınları
- Baltacı, C. (1977). Medrese ve Elemanları. *Diyanet Dergisi*, XIV(3), 133-141.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri*, I-II. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Berki, A. H. (1996). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı.
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bilhan, S. (1982). 900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XV(2), 117-124.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 323-327.
- Bozkurt, N. (2004). Me'mûn. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29, 101-104.
- Burgaz, G. (2001). Kapı Ağası Medresesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 342-343.
- Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Cantay, G. (1999). Osmanlı Dönemi Külliyesi. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10, 308-317.
- Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çam, N. (1988). Erzurum'daki Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülahazalar. *Vakıflar Dergisi*, 20, 289-310.
- Çiftçiöğlü, İ. (2001). Ermenek'te Emir Musa Bey Medresesi (Tol Medrese) ve Vakfiyesi. *İlmi Araştırmalar*, 12, 73-82.
- Çobanoğlu, A. V. (2002). Külliye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, 524-544.
- Danışman, Z. (1972). *Koçi Bey Risalesi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Demiralp, Y. (1997). *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Demiralp, Y. (1999). *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Doğanay, A. (2010). Şeyh Vefâ Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 72-74.
- Durukan, A. (1995). Artuklu Mimarisinin Düşündürdükleri. *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)* (s. 51-62), İstanbul, II. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdemir, Y. (2015) *Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi*. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

- Erdemir, Y. (2015). *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Erdemir, Y. (2007). *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Ergin, O. N. (1939). *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, Cumhuriyet Matbaası.
- Erünsal, E. (1982). Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfi Hakkında Birkaç Not. *Tarih Dergisi*, 33, 57-78.
- Eyice, S. (1991). Atik Ali Paşa Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 65-67.
- Eyice, S. (1992). Beyazıt II Camii ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6, 40-42.
- Eyice, S. (1992). Beyazıt II Camii ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6, 42-45.
- Eyice, S. (1994). Dâvud Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9, 42-44.
- Gül, A. (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gün, R. E. & Can, Y. (2005). *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*. Kayıhan Yayınları.
- Gürbüz, O. (2004). Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Bânisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 145-160.
- Hızlı, M. (1987). Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2, 273-281.
- Hızlı, M. (2012). *Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Emin Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. R. Sezer (Çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- İpşişli, M. (2003). Medrese "Osmanlı Dönemi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 327-333.
- Kandemir, D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, I. Ö. Çobanoğlu (Çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karakaya, E. & Çobanoğlu, A. V. (2000). İshak Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 541-542.
- Karakaya, E. (2003). Lala Şâhin Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, 78-79.
- Karamağaralı, H. (1971). Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3, 209-242.
- Kayaoğlu, İ. (1980). *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1994). *İslam Kurumları Tarihi, II*. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1995). *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2012). *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2016). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. Kayıhan Yayınları.
- Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köşklü, Z. (1999). 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Köşklü, Z. (2001). Osmanlı Medrese Mimarisinde Bazı Örneklerle Baca Formları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 209-218.
- Köşklü, Z. (2002). XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C.12, s. 162 – 168), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köşklü, Z. (2008). 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Dershane-Mescit. Yurttaş, H. (Ed.), *Abdüselam Uluçam Armağanı* içinde (s.177-192). Ankara: Uyum Ajans.
- Kuban, D. (1969). *Anadolu Medreseleri 1*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Kuban, D. (1969). Karamanlı Medreseleri. *Vakıflar Dergisi*, 8, 209-223.
- Kuban, D. (1999). *Divriği Mucizesi, Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı, Üzerine Bir Deneme*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (2003). *Divriği Mucizesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, A. (1968). Tokat ve Niksar'da Yağlı-Basan Medreseleri. *Vakıflar Dergisi*, 7, 39-43.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*, 1-2, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mehmed Neşri, (1949). *Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi*. I, F. R. Unat & M. A. Köymen (Haz.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nişancı Mehmed Paşa (1983). *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli Hadisât*. E. Yaşarbaş (Sadeleştiren). Kamer Neşriyat.
- Orman, İ. (2003). Medrese "Mimari". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 338-340.
- Öcal, M. (1988). XIV. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri, Müderrisler ve Başlıca Hizmetleri. *Milli Kültür*, 60, 22-27.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmiye Medresesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 188-191.
- Özgüdenli, O. G. (2012). Vakfiye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 465-467.
- Öztürk, N. (2006). Mütvevelli. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 217-220.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Rogers, J. M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II Kapalı Medreseler*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. (1970-1972). *Anadolu Medreseleri*. I-II. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Şanal, M. (1999). Kuruluşundan Ortadan Kaldırılışına Kadar olan Süre İçerisinde Medreseler. *Milli Eğitim*, 143, 123-128.
- Tanman, M. B. (1996). Gedik Ahmed Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 544-547.
- Tanman, M. B. (1996). Hacı Halil Paşa Medresesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 477-479.
- Taşköprülüzâde, (2007). *Osmanlı Bilginleri*. Muharrem Tan (Çev.). İz Yayıncılık.
- Tokay, Z. H. (2008). Rüstem Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, 291-292.
- Uyan, M. & Yüksel, İ. (2004). *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyon Valiliği.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, M.A. (2007). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Fakülte Kitabevi.
- Ünal, R. H. (1989). *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünal, R. H. (1992). *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yavaş, D. (2013). Yeşil Cami Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 492-495.
- Yavaş, D. (2013). Yıldırım Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43, 532-534.
- Yavaş, D. (2013). Murâdiye Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 196-198.
- Yavuzylmaz, A. (2021). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi (1500-1600)*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yavuzylmaz, A. (2023). *Anadolu'da XVI. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi (1500-1600)*. Palet Yayınları.
- Yedi yıldız, B. (1983). Vakıf İstilahları Lügatçesi. *Vakıflar Dergisi*, 17, 55-60.
- Yedi yıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiyede Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yetkin, S. K. (1952). Çifte Minareli Medrese. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II-III, 46-49.
- Yılmaz, H. (2017). *Zengi ve Eyyübi Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*. Klasik Yayınları.
- Yinanç, R. (1994). Sivas Abideleri ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 23(2), 5-18.

BÖLÜM 5

ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMAR VE SANATÇILARI

Mustafa Çağhan KESKİN¹

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu muhtelif bilimsel disiplinlerde dönem bazlı farklı kategorilere ayrılarak incelemeye tabi tutulmaktadır. Örneğin, siyasi tarih çalışmalarında ‘Kuruluş’, ‘Yükselme’, ‘Duraklama’ ve ‘Gerileme’ gibi genel geçer terimlerle sınıflandırılan dönem aralıkları, Sanat ve Mimarlık Tarihi araştırmalarında ‘Erken’, ‘Klasik’, ‘Batılılaşma’ gibi terimler aracılığıyla farklı zaman dilimlerini işaret edecek şekilde kategorize edilmiştir. Güncel Sanat ve Mimarlık Tarihi literatüründe bu kategorizasyon yaygın bir kabul görse de ilgili terime karşılık gelen zaman aralığı çeşitlenmektedir. Söz gelimi, Osmanlı sanat ve mimarlığının Erken Dönemi kimi çalışmalarda kuruluştan, İstanbul’un fethine kadar yaklaşık yüz elli yıllık bir dönemi tanımlarken, kimi araştırmalarda bu süreç XVI. yüzyıl başlarına kadar uzatılır. Bu metin, Osmanlı mimarlık ve sanatının arayış, olgunlaşma ve kurumsallaşma süreci olarak kabul edilen Erken Dönemi, kuruluştan, mimaride Sinan, hatta Ahmed Karahisarî, resimde Nigarî ve Matrakçı Nasuh, tezhipte nakkaş Kara Memi, edebiyatta Bakî ve Arifi gibi aktörler yetiştiren, mimarlık ve sanatın her alanında olgunlaşmış ve kökleşmiş ürünlerin verildiği, diğer bir deyişle sanat ve mimarlığın klasik çağının başlangıcı olan Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar yaklaşık iki yüz elli yıllık bir süreç olarak ele almakta; kitabeler, dönem anlatıları, resmi evrak ve güncel literatür üzerinden Osmanlı sanat ve mimarlığını şekillendiren öncü aktörlerin bir dökümünü sunmayı denemektedir.

Erken Dönem Osmanlı mimarları hakkında en güvenilir kaynak tabi ki doğrudan yapının ağızından adeta bir kimlik dökümü sunan inşa kitabeleridir. Erken Osmanlı kitabelerinin özellikle XV. yüzyıl ortalarına kadar yapıda görev alan mimar ve sanatçıların adını anma konusunda oldukça cesur olduğu izlenir. Paradoksal şekilde, adı kitabelere yansıyan çoğu mimar ya da sanatçı hakkında dönemin diğer kaynakları oldukça sessizdir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise mimarlar hakkında temel kaynak mimarların adını veren kitabelerin yerini alan resmi nitelikli evrak alır. Aynı durum, sanatçılar için de geçerlidir. Kuruluştan XV. yüzyıl ortalarına kadar sanatçıların izi kitabe ya da imzalar ile dönem anlatıları üzerinden sürülürken, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanatçılara ilişkin kayıtlar resmi evraka yansımaktadır.

¹ Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, caghankeskin@istanbul.edu.tr / caghankeskin@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-6514-1328

yetiştigiğine ilişkin bir vurgu olabilir. Diğer yandan, 1526 yılında düzenlenen en erken tarihli *Ehl-i Hiref Defteri* sarayda istihdam edilen kimi sanatçıların, örneğin Derviş Mahmud bin Abdullah isimli nakkaş, II. Bayezid döneminde İrandan geldiğini söylemektedir (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012: 42-50).

Alâüddin Ali, Çaldıran Savaşı'nda ele geçirilen bir İranlı olmasa da, dönem tarihçilerinden Celâl-zâde Mustafa [ö.1567], *Selim-nâme* adlı eserinde çok sayıda maharetli ustanın Tebriz'den İstanbul'a 'armağan' olarak gönderildiğini kaydeder (Celâl-zâde Mustafa, 1997: 250). *Ehl-i Hiref Defteri*'ndeki, "Tebriz'den sürgün gelip..." ve "Şah İsmail kullarından Tebriz'de bulunub, beylik olmuş" ifadeleri ise bu kaydı onaylar (Uzunçarşılı, 1981-1986: 23-76). Gelibolulu Mustafa Âli, *Menakıb-ı Hünververân* adlı eserinde Şah İsmail'in [ö.1524], Çaldıran Savaşı öncesinde olası bir mağlubiyet sonucu Sultan Selim'in eline geçmemeleri için ünlü ressam/minyatürcü Behzad [ö.1536] ve hattat Mahmud Şah'ı [ö.1564] bir mağaraya sakladığını rivayet eder (Gelibolulu Mustafa Âli, 2012: 101). Yine de İslam resim sanatının merkezi konumundaki Tebriz Nakkaşhanesi'nin geniş kadrosunda yer alan aralarında Pir Ahmed bin İskender'in de bulunduğu çok sayıda sanatçının İstanbul'a götürülmüş olması Osmanlı saray nakkaşhanesini resim XVI. yüzyılın ilk yarısında İslam resminin yeni odak noktası haline getirmiştir (Bağcı, Çağman, Renda ve Tanındı, 2012: 53-65). Çaldıran Savaşı sonrası Osmanlıların hizmetine girerek Tebriz'den İstanbul'a gönderilen sanatçılar arasında en dikkat çeken isim ileride saray nakkaşhanesinin başına geçecek ve 1556 yılına kadar bu görevi sürdürecektir olan Bağdatlı Şahkulu'dur (Derman ve Duran, 2010: 283-284). Tezhip sanatını ünlü İranlı sanatçı Âga Mîrek'ten öğrenen Şahkulu, kendinden sonra nakkaşhanenin başına geçecek olan Kara Memi'yi yetiştirmişti (Duran, 2001:362-363).

Dönem kaynakları, Osmanlı sanat ve mimarlığını şekillendiren Erken Dönemin oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olduğuna işaret ediyor. Yerli gayrimüslim unsurları istihdam etme konusunda oldukça cesur davranan Osmanlılar, İran ve Suriye gibi İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerinden fazlasıyla beslenerek yetkin mimar ve sanatçıları himaye etmiş, gerekli görüldüğü durumlarda başta İtalya olmak üzere Avrupa ülkelerinden sanatçı ithal etmekten geri durmamıştır. XV. yüzyılın ilk yarısına kadar çeşitli örnekler dışında çoğunlukla herhangi bir kişi ya da kurumsal örgütlenmeye bağlı olmayan mimar ve sanatçıların en yetenekli olanları Sultan ve yönetici elitin hizmetinde çalışmak üzere XVI. yüzyılda organizasyon sürecinin tamamlayan Hâssa Mimarlar Ocağı ve Ehl-i Hiref-i Hâssa teşkilatları bünyesine dahil edilmiştir. Osmanlı sanat ve mimarlık ortamının zamanla kendi bünyesinden aktörler yetiştirmesine ve kendine has bir üslup geliştirmesine zemin hazırlayan kozmopolit, senkretik ve kolektif bir üretim çağı olan Erken Dönem, Klasik Dönem Osmanlı sanat ve mimarlığının hazırlayıcısı olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin (Yaşar) (2017). *Amasya Tarihi Birinci Cilt*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ahmed Refik (1977). *Türk Mimarları*, İstanbul: Sander Yayınları.
- Altan, Kemal (1937). Klâsik Türk Mimarlarından Esir Ali, *Arkitekt*, 3/75: 81-83.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512) (2000). (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Arseven, Celal Esad (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aslanapa, Oktay (1949). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü.
- Aslanoğlu, İnci (1998). *Ankara Karacabey Külliyesi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi, Süleyman Besîm Efendi (2001). *Hadikatü'l-Cevâmi'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mârî Yapılar), (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855, (1403-1451)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989a). *Osmanlı Mi'mârisi'nin İlk Devri Ertuğrul Osman Orhan Gaaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâ-*

- yezîd 630-805 (1230-1402), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989b). Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Babinger, Franz (1927). Zum Sinan-Problem, *Orientalische Literaturzeitung* 30: 548-551.
- Babinger, Franz (1963). Relazioni Visconteo-Sforzesche con la corte Ottomana Durante il sec. XV, içinde *Atti del Convegno di studi su la Lombardia e l'Oriente* (8-30). Milano.
- Babinger, Franz (2002). *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, (Çev. Dost Körpe), İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Bağcı, Serpil-Çağman, Filiz-Renda, Günsel ve Tanındı, Zeren (2012). *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Ayverdi, Ekrem Hakkı (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Behrens-Abouseif, Doris (1995). Muhandis, Shad, Mu'allim – Note on the Building Craft in the Mamluk Period, *Der Islam* LXXII/2 (1995): 293-309.
- Beyazıt, Mustafa (2009). *Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Mimari Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Blessing, Patricia (2022). *Architecture and Material Politics in the Fifteenth-Century Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Celâl-zâde Mustafa (1997). *Selim-Nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Crane, Howard-Akın, Esra (2005). *Sinan's Autobiographies, Five Sixteenth Century Texts*, (Ed. Gülru Necipoğlu), Leiden: Brill.
- Cuinet, Vitale (1894). *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure, IV*, Paris: Ernest Leroux.
- Çağaptay, Suna (2011). Frontierscape: Reconsidering Bithynian Structures and Their Builders on the Byzantine-Ottoman Cusp, *Muqarnas*, 28: 157-193.
- Çulpan, Cevdet (2002). *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Daş, Ertan (2007). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Dâyezâde Mustafa (2019). *Selimiye* (İnceleme-Çevirimetin-Sadeleştirme), (Haz. Cihan Okuyucu), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Demiriz, Yıldız (1979). *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Derman, Fatma Çiçek ve Duran, Gülnur (2010). Şahkulu, *TDV İslam Ansiklopedisi* (38, 283-284), İstanbul.
- Donuk, Suat (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfânî*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Doukas, Mikhael (2008). *Tarih: Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Duran, Gülnur (2001). Kara Memi, *TDV İslam Ansiklopedisi* (24, 362-363), İstanbul.
- Erdoğan, M. Akif (2006). Hikâye-i Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser, Ed. Deniz Saraç içinde *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan, Tarih Yazıları* (174-205), İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.
- Ergun, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değime Motifi*, 1. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertuğrul, Özkan (1988). Acem Ali, *TDV İslam Ansiklopedisi* (1, 322), İstanbul.
- Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli (1996). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini, 1. Kitap: İstanbul*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, Semavi (1998). Hudâvendigâr Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi* (18, 290-295), İstanbul.
- Eyice, Semavi (2003). Malkoçoğlu Türbesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (27, 537), İstanbul.
- Fleet, Kate (2011). The Rise of The Ottomans, *The New Cambridge of History of Islam*, vol. 2, (Ed. Maribel Fierro), Cambridge: Cambridge University Press.
- Freely, John (2009). *The Grand Turk Sultan Mehmet II: Conqueror of Constantinople Master of an Empire and Lord of Two Seas*, I. B. Tauris.
- Gabriel, Albert (1931). *Monuments Turcs d'Anatolie*, cilt I, Paris.
- Gabriel, Albert (2010). *Bir Türk Başkenti Bursa*, (Çev. Neslihan Er-Hamit Er-Aykut Kazancıgil), İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âli (2003). *Kühû'l-Ahbâr: II Fâtih Sultân Mehmed Devri: 1451-1481*, (Haz. M. Hüdayi Şentürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gelibolulu Mustafa Âli (2012). *Menakıb-ı Hünerveran. Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları*, (Haz. Müjgan Cumhuri), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012.
- Golombek, Lisa ve Donald Wilber (1988). *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton: Princeton University Press.
- Goodwin, Godfrey (2008). *Yeniçeriler*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Goodwin, Godfrey (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2016). *Manâkib-ı Hünekâr Hacı Bektaş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gündüz Küskü, Sema (2014). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Halil Edhem, (1332 [1916]). Gekbûzede 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitabesi, *Târih-i Osmani Encümeni Mecmûası*, 40: 228-235
- Hart, Frederick ve Wilkins, David G. (2009). *History of Italian Renaissance Art, Painting, Sculpture, Architecture*, London: Pearson.
- Hassan, Ümit, Ödekan Ayla ve Berktaş, Halil (1995). *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Hayrullah Efendi (1971). *Osmanlı Devleti Tarihi IV*, (Haz. Zuhuri Danışman), İstanbul: Son Havadis Yayınları.

- Hillenbrand, Robert (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (Çev. Çiğdem Kafesçioğlu), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Hoca Sadeddin Efendi (1974). *Tâcü't Tevârih I*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hub, Berthold (2011). Filarete and the East The Renaissance of Prisca Architectura, *Journal of the Society of Architectural Historians*, 70/1: 20-39.
- İbn Arabşah (2012). *Acâibu'l Makdûr fi Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kantemir, Dimitri (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, 2, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaismailoğlu, Adnan (1988). *Acem, TDV İslam Ansiklopedisi*, (1,321), İstanbul.
- Kepecioğlu, Kâmil (2009). *Bursa Kütüğü*, Cilt 2, (Haz. Hüseyin Algün, vd.), İstanbul: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2013). Siyasi-Kültürel İlişkiler Çerçevesinde Tebrizli Çini Ustalarının Anadolu Yolculuğu (1419-1433), *Bellesten LXXVII/279*: 445-465.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2015). Syrian-origin architects around Amasya region in the early 15th century, *A|Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12/2: 19-33.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2016a). Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi, *Osmanlı Araştırmaları*, 48: 1-37.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2016b). II. Bayezid Dönemi Amasya Çevresinde Yerel bir Bani: Hızır Paşa oğlu Mehmed Paşa”, *Art-Sanat*, 5: 63-82.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2017). II. Yakup Bey Türbesi Çini Dekorasyonu Üzerine, Haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker içinde *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-III Germiyanoglu Beyliği, Bildiriler (155-168)* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2019). Ankara Karacabey İmareti Mimarı Dımaşklı Ebu Bekir Oğlu Ahmed Üzerine Bir Deneme, *Sanat Tarihi Dergisi*, 28/2: 473-481.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2020). XIV-XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarları ve Mimarlık Ortamı, Ed. Yıldırım Özbek ve Ayşe Budak içinde *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi (153-180)*, Konya: Literatürk.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2022). Atik Sinan: Mitler ve Gerçekler Arasında Bir Osmanlı Mimarı, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 39/2: 75-104.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2023a). 'üstâd ibni üstâd': Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 33: 356-357.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2023b). Sinan'ın Mimar Benliği, Haz. Mustafa Çağhan Keskin içinde (16-36), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2023c). "Pâdişâhım İslâmbol'da zelzele çok olup": Atik Sinan'ın akıbetine neden deprem kaygısı mıydı?, *Spektrum*, 9: 90-95.
- Keskin, Mustafa Çağhan (2024). Türk Kültüründe Mimar Anlatıları, *Türkiyat Mecmuası*, 34/1: 353-403.
- Kılıcı, Ali (2005). Erken Osmanlı (1299-1451). Baldaken Türbeleri, *Vakıflar Dergisi*, XXIX, 2005: 255-286.
- Kırımlı, Faik (1981). İstanbul Çiniciliği, *Sanat Tarihi Yıllığı*, XI: 95-110.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1943). *Ankara Abidelerinden Karacabey Mamuresi Vakfiyesi, Eserler ve Tarihi*, İstanbul: İstanbul Numune Matbaası.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1950). Fatih'in Mimarı Ayas'ın Mezarını ve Mescidini Yıkırmayacağız, *Tarih Hazinesi*, 2: 93-95.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1953). *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik)*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı.
- Koyunoğlu, Memduh Turgut (1935). *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa: Bursa Vilayet Matbaası.
- Kruft, Hanno-Walter (1994). *A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present*, (Tra. Ronald Taylor, Elsie Callander, Antony Wood), Princeton: Princeton Architectural Press.
- Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM Yayınları, İstanbul.
- Kumbaracılar, İzzet (1937). Türk Mimarları, *Arkitekt*, 7/3: 85-86.
- Kunter, H. Baki ve Ülgen, Ali Saim (1939). *Fatih Camii ve Bizans Sarmıcı*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Kunter, Halim Baki (1960). Mimar Ali Bey'in bilinmeyen iki vakfiyesi, içinde *V. Türk Tarih Kongresi, 12-17 Nisan 1956 (438-442)* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurdian, H. (1937). The Builders of the Fatih Mosque: Christodulos or Sinan?, *JRAS* 1: 109-113.
- Lentz, Thomas W. ve Lowry, Glenn D. (1989). *Timur and the Princely Vision, Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Washington D.C.: Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution.
- Magoulias, Harry J. [ed.] (1975). *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Doukas: An Annotated Translation of "Historia Turco-Byzantina"*, Detroit.
- Martinovitch, Nicholas N. (1935). Two Questions in Moslem Art, *JRAS*, 2: 285-298.
- Martinovitch, Nicholas N. (1945). Christodulos and Riza, *Artibus Asiae*, 8: 265-268.
- Mayer, Leo Aryeh (1956). *Islamic Architects and Their Works*, Geneve: Kundig.
- Mazlum, Deniz (2011). *1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Ménage, Victor Louis (1988). Edirne'li Rûhî'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça, içinde *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan (311-334)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Meriç, Rifki Melül (1958). Beyazıt Câmii Mimârı. II. Sultan Bâyezid devri Mimarları ve Bazı Binaları. Beyazıt Câmii ile Alâkalı Hususlar, San'atkarlar ve Eserleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırma*

tırmalar Dergisi, 2: 7-76.

- Miller, Batnette (1970). *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul*, New York: AMS Press.
- Mübarek Galib (1928). *Ankara, İkinci Kısım: Kitabeler*, İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Necipoğlu, Gülru (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Necipoğlu, Gülru (2012). Visual Cosmopolitanism and Creative Translation: Artistic Conservations with Renaissance Italy in Mehmed II's Constantinople, *Muqarnas*, 29: 1-81.
- Necipoğlu, Gülru (2013). *Sinan Çağı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Onarlı, İsmail (2002). Saruhanoğulları Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 21: 163-196.
- Ongun, Zarf (1938). Hassa Mimarları, *Arkitekt*, 96: 333-342.
- Otto-Dorn, Katharina (1941). *Das Islamische İznik*, Berlin.
- Öney, Gönül (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önge, Yılmaz (1969). Fatih Sultan Mehmed'in Üç Mimarı, *Önasya*, IV/45: 8-9.
- Önkal, Hakkı (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özbek, Yıldırım (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özcan, Nuri (1988). Abdülkâdir-i Merâğî, *TDV İslam Ansiklopedisi* (1, 242-244), İstanbul.
- Özel, Oktay (2000). *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Raby, Julian (1987). "Pride and Prejudice: Mehmed the Conqueror and the Italian Portrait Medal", *Studies in the History of Art*, 21, Symposium Papers VIII: Italian Medals: 171-194.
- Raby, Julian Raby (2020). From the Founder of Constantinople to the Founder of Istanbul Mehmed the Conqueror, Fatih Camii, and the Church of Holy Apostles, *The Holy Apostles A Lost Monument, a Forgotten Project, and the Presentness of the Past*, Ed. M. Mullet & R. G. Ousterhout içinde (247-283), Washington, DC.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Reinhard, Jean (1913). *J.M. Angiolello Noble Vicentin (1452-1525) Premier Historien des Ottomans (1300-1517) et des Persans (1453-1524)*, Angers.
- Schiltberger, Johannes (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427*, (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seçkin, Selçuk (2013). Gebze Malkoçoğlu Türbesi'nin Yapım Özellikleri ve Üst Örtü Problemine Dair Öneriler, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/6: 979-991.
- Sezer, Senner ve Özyalçın, Adnan (2011). *Öyküleriyle İstanbul Anıtları-I, Surlardır Kuşatan İstanbul'u*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî (1989). *Solak-Zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sönmez, Zeki (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sönmez, Zeki (2009). Sinân-ı Âtik, *TDV İslam Ansiklopedisi* (37, 228), İstanbul.
- Taner, Vehibi (1957). Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları, *Vakıflar Dergisi*, IV: 107-124.
- Tanırdı, Zeren (2009). Sinan Bey, *TDV İslam Ansiklopedisi* (37, 228), İstanbul.
- Tanman, Baha (2000). Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri, içinde *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"* (82-89), İstanbul: Yem Yayınları.
- Taşköprülüzâde İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi (2007). *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Topbaş, Ahmet (1985). Gedik Ahmed Paşa ve Vakfı, *Vakıf Haftası Dergisi*, 2, 179-181.
- Turan, Şerafettin (1963). Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 157-202.
- Tursun Bey (1977). *Târih-i Ebü'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2001). *Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Uysal, Ali Osman (2013). Osmanlı Devrinde Lapseki ve Mimarlık Eserleri, *Sanat Tarihi Dergisi*, 22/2: 149-187.
- Uzluk, Şahabeddin (1941-1942). Hacı Alâeddin ve Türk Rönesans Mimarları Üzerindeki Tesirleri, *Arkitekt*, 1-2: 28-34.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1981-1986). Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıf (Sanatkarlar) Defterleri, *Belgeler*, XI/15: 23-76.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2010). Hacı İvaz Paşa'ya Dair, içinde *Osmanlı tarihinden Portreler Seçme Makaleler I* (29-58), İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Ülgen, Ali Sami (1938). İznik'te Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, I, 53-69.
- Vryonis, Speros (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor: And the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California Press.
- Wilde, Hans (1909). *Brussa; eine entwicklungsgestätte Türkischer architektur in Kleinasien unter den ersten Osmanen*, Berlin: E. Wasmuth A.-G.
- Yahya bin Mehmed el-Kâtib (2014). *Menâhicü'l-İnşa*, (Haz. Fahri Unan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yahya Kemal (2008). *Aziz İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yerasimos, Stefanos, (2005). 15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi, içinde *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* (37-62), İstanbul: Literatür Yayınları.

- Yerasimos, Stefanos (2010). *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, Şerare (1972). *Anadolu'da Türk Çini Sanatı'nın Gelişimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmazyaşar, Hasan (2018). Bursa Eski Kaplıca: Mimar ve Yapının Orijini Meselesi, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1/2: 3-43.
- Yüksel, İ. Aydın (1983). *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yüksel, İ. Aydın (1999). Azad Edilmiş Bir Köle: Azadlı Sinan, *Sanat Dünyamız* 73, Yaratıcı Osmanlılar, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları: 143-147.
- Yüksel, İ. Aydın (2004). *Osmanlı Mimârisinde Kânûnî Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul*, VI. Cild, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

BÖLÜM 6

KLASİK DÖNEM OSMANLI CAMİLERİ

İsmail AYTAÇ¹

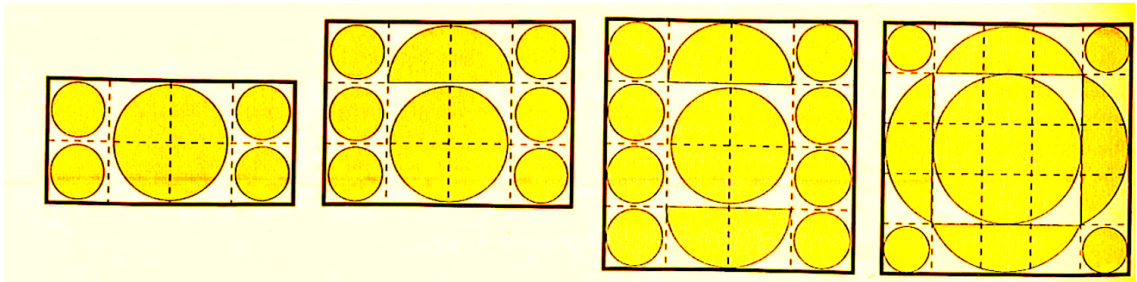
KLASİK OSMANLI SANATININ DÖNEMLERİ

Türk tarih sıralamasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadarki zaman dilimi Beylikler Dönemine denk gelmektedir. Klasik dönem ise 1453-1700 yılları arasını kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin eğitim, teknolojik, ekonomik, askeri alanlardaki ve ulaştığı toprak yüzölçümü bakımından yükselme devrine eşdeğer olarak gelişen kültür ve sanat alanındaki altın çağına, sanat tarihi alanında Klasik Dönem denilmektedir. Üç kıtada geniş bir coğrafik alana yayılan ve çoğu günümüzde mevcut taşınır ve taşınmaz bu anıtsal kültür varlıkları Osmanlı dönemine ait eserler olarak görülmektedir.

Sinan Öncesi Klasik Dönem (1453-1538)

Erken Dönem Osmanlı mimari eserlerinde mekân, kubbe, bina kütleleri ilişkileri çözülmüştür. Osmanlı mimarlarının, İstanbul'un fethinden (1453) önce, Bursa ve Edirne'de uzun bir mimari tecrübelerden sonra klasik çağın temellerini atmış ve yapı kurallarını ortaya koymuşlardır.

Osmanlı klâsik sanatının olgunlaşma dönemine Fâtih zamanında girildiği kesindir. Yüz elli yıllık Osmanlı sanat geleneğinin bir değerlendirmesi Fâtih döneminde yapılmış, Osmanlı klâsik mimarisinin felsefe ve biçimleri bu dönemde belirmeye başlamıştır. Bir beyliğin sınırlı dünya görüşünden, bir Osmanlı Cihan Devletinin geniş açılı dünya görüşüne dönüşmesi için gerekli psikolojik engel, Fâtih zamanında aşılıp, özgün ve evrensel Osmanlı klâsik mimarisine geçilmiştir. Bu geçiş, Osmanlı külliyesinin Bur-sadan İstanbul'a taşıdığı köklü biçimsel değişimde en anlamlı ifadesini bulmuştur (Kuran, 1986, s.11).

Çizim 1. Osmanlı Camilerinde kubbe kullanım aşamaları (Doğan Kuban)

¹ Prof.Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, iaytac@firat.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-2427-2911

KAYNAKLAR

- Aytaç, İsmail, (2021) "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi", Türk-İslam Sanatları Tarihi, (s.275-310), İstanbul, Lisans Yayıncılık.
- Aslanapa, Oktay (1984), Türk Sanatı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslanapa, Oktay (1986), Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ayverdi, E. Hakkı-Yüksel, İ. Aydın (1966), İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları. Bar-kan, Ömer Lütfi (1972). Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı 1550-1557. Ankara: TTK Yayınları.
- Düzbakar, Ömer (2009). XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6, 182-194.
- Karamağaralı, Haluk,(2002), "Türk Cami Mimarisinde Mekan Gelişmesi ve Ayasofya Meşalesi", Ekrem Hakkı Ayvedî ve Osmanlı Mimarîs Sempozyumu Bildirileri, (s.83-109), Ankara Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Kuban, Doğan (1997), Sinan'ın Sanatı ve Selimiye. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuban, Doğan (2004), "Osmanlı Mimarlığı", Osmanlı Uygarlığı 2, (s. 626-697). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kuban, Doğan (2004), İstanbul, bir Kent Tarihi: Byzantion, Konstantinopolis. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kuban, Doğan (2007), Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Kuban, Doğan (2009), Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Kuban, D. (2010). Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Kuran, A. (1986). Mimar Sinan. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Sönmez, Zeki, (1988). Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar Belgeler. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Yurttaş, Hüseyin, (Tarihsiz), "Klasik Osmanlı Dönemi Mimarisi", İslam Sanat Tarihi, (s.1-29) Erzurum, Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları

BÖLÜM 7

KLASİK DÖNEM OSMANLI TÜRBELERİ

*Mustafa ÇETİNASLAN*¹

*Ali Can ÖZÇELİK*²

1. GİRİŞ

İslam dünyasında mezar ve mezar anıtlarının yapımı konusunda çeşitli tartışmalar olmakla birlikte yerleşmiş bir mezar geleneği ve mezarın üzerine bir anıt yapma uygulamasının yaygınlık gösterdiği aşikârdır. Arapça *örtmek* anlamına gelen *terab* kökünden gelişen türbe terimi *kubbe*, *kümbed*, *meşhed*, *kabir*, *makbere*, *makam* ve *ravza* gibi çeşitli isimlerle de ifade edilen ve mezar üzerine kurulan yapıları tanımlayan genel bir kavramdır (Önkal, 2015, s. 13). Osmanlı öncesinde Türk türbe mimarisinin kökleri Hun kurganları, Göktürk barkları ve hatta Türk çadırlarına kadar uzanmaktadır. Türklerdeki mezar geleneği İslam dininin kabulünden sonra da devam etmiş ve Karahanlılardan Osmanlılara kadar kesintisiz bir türbe yapım geleneği ortaya çıkmıştır. Selçukluların Kuzey İran ve Azerbaycan topraklarında geliştirdikleri cenazelik/mumyalık ve ziyaret odasından oluşan türbe tipi Anadolu'da Selçuklu çağında zengin bir çeşitlilik ile uygulanmıştır.

Anadolu Selçuklularında plan tipleri ve mimari kurgudaki çeşitlilik özellikle Batı Anadolu'da kurulan beyliklerde mevcut tipolojilerin yeni denemeleri şeklinde çeşitlenmiştir. Osmanlı türbe mimarisini belirleyen en önemli hususlardan birisi 2. Murad'ın vasiyetnamesi olmuş ve böylece tek katlı türbe yapıları yaygınlık kazanmıştır (Sertoğlu, 1969, s. 69). Cenazelik katının ortadan kalkmasının yanında taç kapı/giriş revakı da erken dönem türbelerinde ortaya çıkmış ve daha sonra genel bir uygulama halini almıştır. Nispeten az sayıda türbenin günümüze ulaştığı bu evrede kare planlı, prizmatik gövdeli türbelerin arttığı buna karşılık çokgen prizma tipindeki türbelerin yapımına devam edildiği ve yanları açık (baldeken) türbelerin de ortaya çıktığı görülmektedir (Önkal, 2017, s. 23).

Osmanlı mimarlığında klasik dönem olarak adlandırılan yaklaşık 250 yıllık süreci, 1453 yılında İstanbul'un fethiyle başlatmak ve 1700'lü yıllarda devletin zayıflayan ekonomik ve askeri gücünün harekete geçirdiği batılılaşma temayülü ve buna bağlı olarak değişmeye başlayan zevk anlayışlarına kadar devam ettirmek mümkündür. Osmanlı sanatının yapı çeşitliliği, mimari zenginliği ve süsleme programında zirveye ulaştığı bu dönemi, türbe mimarisi açısından değerlendirdiğimizde gelişim ve değişimin ilk izleri Bursa Muradiye türbelerinde görülmektedir. İstanbul'daki ilk türbe denemelerinin ardından Sinan'ın ve onun takipçilerinin yaptığı Osmanlı sanatının klasik özellikleri izlenebilmektedir.

¹ Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, mcetinaslan@selcuk.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-3095-1494

² Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, ali.ozcelik@selcuk.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-0590-3167

sivri kemerli üst pencereler içeride revzenlidir. Böylece renkli camlardan geçen ışığın kırılması sağlanmış ve türbe içinde renkli bir atmosfer oluşturulmuştur.

4. SONUÇ

Türk mimarisinde ilk olarak Karahanlılar döneminde ortaya çıkan türbe yapıları, Anadolu'da 12. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Bu evrede silindirik, kübik ve çokgen formlu olarak tasarlanan türbeler, Osmanlı mimarlığının erken döneminde silindirik formun bırakılıp kare prizmal gövde ve altıgen prizma gibi yeni formların denendiği bir süreçtir.

Osmanlı türbe mimarisini belirleyen en önemli hususların başında II. Murad'ın 1446 yılında Arapça ve Türkçe olarak hazırlattığı vasiyetnamesi gelmektedir (Sertoğlu, 1969, s. 69). II. Murad Türbesi (1451) ile cenazelik/mumyalık katı ortadan kalkmış ve tek katlı türbe yapıları yaygınlık kazanmıştır. Cenazelik katının ortadan kalkmasının yanı sıra revak ve dışa taşkın taç kapı uygulaması da erken dönem türbelerinde ortaya çıkmış ve klasik dönemde genel bir uygulama halini almıştır.

Osmanlı sanatında mimari başta olmak üzere güzel sanatların bütününde zirveye ulaşılan klasik dönemde, türbe mimarisinde büyük bir çeşitlilikten ziyade mevcut tipolojilerde en olgun örneklerin ortaya konulduğu görülmektedir. Klasik dönem türbelerinde çok çeşitli ara formlarla zenginleştirilen *kübik gövdeliler, dikdörtgen gövdeliler, çokgen gövdeliler, açık türbeler (baldeken) ve münferit planlı türbeler* olmak üzere beş ana plan tipi görülmektedir. Ağırlıklı olarak prizmatik gövdeli ve kubbeli olarak tasarlanan klasik dönem türbeleri dışta muntazam kesme taş kaplamaları ile içte çini ve kalemışı süslemeleriyle dönemin zevk ve tasarım anlayışını ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Alparslan Arça, Sibel (2010). "Ayasofya Haziresi'ndeki Şehzadeler Türbesi ve Yeni Buluntular Işığında Osmanlı Defin Geleneği", *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 13, İstanbul, 303-346.
- Arik, M. Oluş (1967). "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu XI*, Ankara, 57-100.
- Beşbaş, Nermiş – Denizli, Hikmet (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)* III, Ankara.
- Burgaz, Gülay (1995). "Ferhad Paşa Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 12, İstanbul, 387-388.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2002). "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, Ankara, 509-510.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2003). "Mehmet III Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 28, 413-414.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2009). "Sultan Ahmet Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 37, İstanbul, 497-203.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2013). "Yenicami Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 43, İstanbul, 439-442.
- Daş, Erkan (2003). *Erken Osmanlı Dönemi Türbeleri (1300-1500)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Demiriz, Yıldız (1994). "Bulak Mustafa Paşa Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 2, İstanbul, s. 327-328.
- Demiriz, Yıldız (1994). "Lala Mustafa Paşa Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 5, İstanbul, s. 178.
- Demirsar, Belgin (1994). "Şehzade Mahmud Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, İstanbul, s. 155.
- Doğan, Duygu (2017). *İstanbul'da Mimar Sinan'ın Kaptan-ı Deryalar İçin Yaptığı Eserler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Dönmez Yakarçelik, Nalan (2020). "Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ve Haziresi", *Milli Saraylar* 19, 148-165.
- Ertuğrul, Özkan (1992). "Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 5, İstanbul, 68.
- Erzincan, Tuğba (2004). "Mesih Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, Ankara, 310-312.
- Eyice, Semavi (1991). "Ayas Paşa Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 4, İstanbul, 204-205.
- Eyice, Semavi (1992). "Bayezid II Cami ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 6, İstanbul, 45-49.
- Eyice, Semavi (1993). "Cem Sultan Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 7, İstanbul, 286-287.
- Eyice, Semavi (1996). "Gazanfer Ağa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 13, İstanbul, 432-433.
- Karakaya, Enis (2002). "Koca Sinan Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, Ankara, 139-140.
- Kartal, Şehri (2012). *Haseki Hürrem Sultan Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul.
- Kuran, Apdullah (1988). "Mimar Sinan'ın Türbeleri", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri* 1, İstanbul, 223-238.
- Kurtbil, Zeynep Hatice (2009). "Selim II Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, İstanbul, 418-420.
- Mülayim, Selçuk (2010). "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, 114-119.

Necipoğlu, Gülru (2013). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, İstanbul.

Orman, İsmail (2020). "Murad III Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 31, Ankara, 176-177.

Ögel Semra (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezminatı*, Ankara.

Önkal, Hakkı (1987). "Klasik Devir Osmanlı Türbelerinin Plan Özellikleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, 51-71.

Önkal, Hakkı (1996). "Kanuni'nin Türbesi", *Sanat Tarihi Dergisi* 8, 105-110.

Önkal, Hakkı (1997). "Şehzade Mustafa Türbesi'nin Düşündürdükleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 11, 115-123.

Önkal, Hakkı (1999). *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Ankara.

Önkal, Hakkı (2015). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.

Önkal, Hakkı (2017). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara.

Sertoğlu, Mithat (1969). "İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi* 8, Ankara, 67-70.

Sezer, Günay (2001). *İstanbul'daki Hanedan ve Rical Türbeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tahaoglu, Tahsin Ömer (1988). *İstanbul'da Osmanlı Türbelerinin Tipolojisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Ülgen, Ali Saim (1942). "Yenicami" *Vakıflar Dergisi* 2, Ankara, 387-398.

Ünsal, Behçet (1982). "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", *Vakıflar Dergisi* 16, 77-120.

Yüksel, İ. Aydın (2004). *Osmanlı Mimarisinde Kanûni Sultan Süleyman Devri VI (926-974/1520-1566) İstanbul*, Cilt: VI, İstanbul.

Yüksel, İ. Aydın (2006). *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri V (886-926/1481-1520)*, İstanbul.

Yüksel, İ. Aydın (2009). "Sultan Selim Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 37, İstanbul, 513-516.

GÖRSEL KAYNAKLARI

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a2/Gulruh_Hatun_Turbesi6.jpg (Erişim Tarihi: 03.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/G%C3%BClruh_Hatun_T%C3%BCrbesi_8031.jpg/1280px-G%C3%BClruh_Hatun_T%C3%BCrbesi_8031.jpg (Erişim Tarihi: 03.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4e/Istanbul_Oct_2019_12_45_36_333000.jpeg/1280px-Istanbul_Oct_2019_12_45_36_333000.jpeg (Erişim Tarihi: 03.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/50/Sultan_Ahmet_Mausoleum_interior_in_2018_9600.jpg/120px-Sultan_Ahmet_Mausoleum_interior_in_2018_9600.jpg (Erişim Tarihi: 03. 12. 2024)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/78821> (Erişim Tarihi: 02.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/72/Gazi_Ahmet_Pasha_Mosque_0027.jpg/800px-Gazi_Ahmet_Pasha_Mosque_0027.jpg (Erişim Tarihi: 30.11.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3a/Tomb_of_Sehzade_Mehmed_DSCF6473.jpg/1280px-Tomb_of_Sehzade_Mehmed_DSCF6473.jpg (Erişim Tarihi: 30.11.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/26/Istanbul_%C5%9Eehzade_complex_Tomb_of_%C5%9Eehzade_Mehmed_interior_Dome_with_stalactites_in_cornice_in_2015_1383.jpg/1280px-Istanbul_%C5%9Eehzade_complex_Tomb_of_%C5%9Eehzade_Mehmed_interior_Dome_with_stalactites_in_cornice_in_2015_1383.jpg (Erişim Tarihi: 30.11.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/66/H%C3%BCrrem_Sultan_Tomb_%282%29_20220315.jpg/450px-H%C3%BCrrem_Sultan_Tomb_%282%29_20220315.jpg?20220317213337 (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/56/H%C3%BCrrem_Sultan_Tomb_interior_%281%29_20220315.jpg/800px-H%C3%BCrrem_Sultan_Tomb_interior_%281%29_20220315.jpg?20220317213338 (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/Sultan_S%C3%BCleyman_Tomb_interior_20220315_%283%29.jpg/640px-Sultan_S%C3%BCleyman_Tomb_interior_20220315_%283%29.jpg (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/50/Sultan_S%C3%BCleyman_T%C3%BCrbesi_01.jpg/800px-Sultan_S%C3%BCleyman_T%C3%BCrbesi_01.jpg?20160114010059 (Erişim Tarihi: 01. 12. 2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4b/Gazanfer_Aga_Medresesi_%28_Turbe%29_DSCF3828.jpg/800px-Gazanfer_Aga_Medresesi_%28_Turbe%29_DSCF3828.jpg (Erişim Tarihi: 29.11.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/d7/Serdar_Ferhad_Pa%C5%9Fa_T%C3%BCrbesi.jpg/717px-Serdar_Ferhad_Pa%C5%9Fa_T%C3%BCrbesi.jpg (Erişim Tarihi: 30.11.2024)

https://www.eyupsultan.bel.tr/fotograf/sayfalar/962-bulak-mustafa-pasa-turbesi20170706-162655-eyup_500x300.jpg (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/69/Tomb_of_Sultan_Selim_II_porch_in_2009_6751.jpg/800px-Tomb_of_Sultan_Selim_II_porch_in_2009_6751.jpg?20230801132840 (Erişim Tarihi: 03.12.2024)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/db/Tomb_of_Sultan_Selim_II_main_room_in_2018_0245.jpg/800px-Tomb_of_Sultan_Selim_II_main_room_in_2018_0245.jpg?20230801133124 (Erişim Tarihi: 03.12.2024)

BÖLÜM 8

16. YÜZYIL OSMANLI MEDRESELER

Ahmet YAVUZYLMAZ¹

GİRİŞ

Arapça'da "derase" kökünden gelen medrese kelimesi talebenin içinde oturduğu, ders okuduğu, ilim öğrendiği yer manasına gelmekte olup sıbyan mekteplerinin üstünde eğitim-öğretim yapılan, orta ve yüksek eğitim müesseseleridir (Ergin, 1939:21; Bilge, 1984: 1). Medreselerin ilk olarak nerede, ne zaman, kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Medreseler ortaya çıkmadan önce eğitim-öğretim faaliyetlerinin başlangıçta cami ve mescitlerde yapıldığı bilinmektedir. Medine'de Hz. Peygamber tarafından inşa edilen Mescid-i Nebevî içerisindeki Suffa mekânı eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerdirdi. Aradan geçen zaman içerisinde eğitim faaliyetlerinin cami ve mescitlerinde dışında Küttâb, saraylar, kitapçı dükkânları, bilginlerin evi, edebî salonlarda yürütülmekteydi (Kazıcı, 2012:17-18; Can, 1995:112). Medresenin kurulması ve yaygınlaşmasındaki en temel amaç eğitimidir. Bu sayede devlet memuru yetiştirmek, ulemanın desteğini sağlamak, İslamiyet'i yeni kabul etmiş olan toplumların eski inançlarının kalıntılarından kurtararak yeni dinin öğretileri ile yetişmiş kişiler kazandırmak, yoksul ancak yetenekli öğrencileri yetiştirecek bir kurumun kurulması gibi nedenler etkili olmuştur (Kayaoğlu, 1994: 49). İkinci önemli gerekçe ise vakfiyelerde de açıkça belirtildiği üzere diğer hayır müesseseleri gibi medreseler de Allah'ın rızasını kazanmak için inşa edilmişlerdir. Bununla alakalı olarak vakfiyelerde Peygamber Efendimizin şu sözlerine yer verilmiştir: "İnsanoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır. Ancak şu üç kişinin defterleri, kendileri öldükten sonra da açık durur. Bu üç kişi şunlardır: 1. Kendisinden istifade edilen bir ilim bırakan, 2. Geride kendisi için dua edecek hayırlı bir evlat bırakan, 3. Devamlı bir hayır kapısı bırakmış olan" (Bilge, 1984: 14-15). Bu amaçla başta sultan ve ailesi olmak üzere devlet görevlileri ve varlıklı kişiler tarafından çok sayıda medreseler yapılmış bunlar zengin vakıflarla desteklenmiştir. Medreselere sağlanan vakıf gelirleri ile talebelerin burs, barınma, yemek ihtiyaçları, bakım onarımları, personellerin maaşları da karşılanmıştır. Bu amaçla Anadolu'da Selçuklular devrinde başlayan medrese yapma geleneği Beylikler ve Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Var olan medreseler işlevini devam ettirirken bunların yanına yenileri de eklenmiştir. Osmanlı'nın erken döneminde itibaren hâkim olduğu bölgelerde çok sayıda medreseler inşa edilmiştir. Araştırma konusunu oluşturan 1500-1600 yılları arasında günümüze ulaşan 58 medrese bulunmaktadır. Bu medreseler başta başkent İstanbul olmak üzere Edirne, Tekirdağ, Manisa, Diyarbakır, Kastamonu, Van, Bitlis gibi şehirlerinde bulunmaktadır. Bu çalışmada 100 yıllık süre içerisinde inşa edilen medreseler plan, mimari, malzeme, süsleme özellikleri bakımından genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

¹ Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, ahmet_yavuzylmaz@hotmail.com. ORCID iD: 0000-0001-6214-3734

külliyelerin yaygınlaşması bir yenilik olarak karşımıza çıkar. 16. yüzyıldan sonra ise dönemin ekonomik ve sosyal yapısına bağlı olarak medrese merkezli külliyelerin sayısında artış görülür. Genellikle taş ve tuğladan tek katlı olarak inşa edilen medreseler süsleme bakımından sade yapılar olup inşa edildiği dönemin süsleme özelliklerini yansıtan bezemelere sahiptir.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey. (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. K. Arısan-D. A. Günay (Haz.). İstanbul Aslanapa, O. (1988). *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Aşkun, İ. Y. (1988). Sinan Devri Medrese Mimarisi. Z. Sönmez (Haz.). *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (27-38), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ahunbay, Z. (1988). Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları Medreseler, Dârü'l kurrâlar, Mektepler. Sadi Bayram (Editör). *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, (239-310), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ayverdi, E.H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri II*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri I-II*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cansever, T. (2010). *Sonsuz Mekânın Peşinde Selçuklu ve Osmanlı Sanatında Sütun Başlıkları*. F. Deiz (Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Cantay, T. (1989). *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Cami ve Bağlı Yapılar*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Celalzade Mustafa Çelebi. (2011). *Kanuni'nin Tarihçisinden Muteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman Tabakaâtü' Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik*. A. Yılmaz (Haz.). İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Döhsson, I. M. (1973). *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. Z. Yüksel (Çev.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Durukan, A. (2000). İlyas Bey Külliyesi. *TDVİA*, 22, 164-166.
- Egli, H. G. (1992). Sinan: Ardışık Algılamaya Bir Örnek Süleymaniye Tabhanesi. *Mimarlık*, 30/248, 24-26.
- Ergin, O. N. (1991). *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Erünsal, İ. E. (1999). *Türk Kütüphane Tarihi II Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Eyice, S. (1959). Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Külliyesi. *Tarih Dergisi*, X/ 14, 147-162.
- Eyice, S. (1978). Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları. *Atatürk Üni. Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi A. Gabriel Özel Sayısı*, 9, 149-246.
- Faroqı, Surayıya. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam / Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gabriel, A. (1934). *Monuments Turcs d'Anatolie II*. Paris: Boccard.
- Kayaoğlu, İ. (1994). *İslam Kurumları Tarihi II*. Konya: Selçuk Üni İlahiyat Fak. Yayını.
- Kazıcı, Z. (2012). *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: İFAV.
- Konyalı, İ. H. (1969). Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisâdaki Hayır Eserleri. *Vakıflar Dergisi*, 8, 47-56.
- Köşklü, Z. (1999). *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Köşklü, Z. (2001). Osmanlı Medrese Mimarisinde Bazı Örneklerle Baca Formları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 209-218.
- Köşklü, Z. (2002). XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C.12, s. 162 – 168), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köşklü, Z. (2008). 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Dershane-Mescit. Yurttaş, H. (Ed.), *Abdüsselam Uluçam Armağanı* içinde (s.177-192). Ankara: Uyum Ajans.
- Kuban, D. (2017). *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17. Ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul:
- Kuran, A., "Eyüp Külliyesi", *Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993*, İstanbul 1994, s.129-135.
- Kütükoğlu, M. S. (1977). 1869'da Faal İstanbul Medreseleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 277- 392.
- Kütükoğlu, M. S. (1978). Darü'l-Hilafeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/ 1-2, 1-212.
- Kütükoğlu, M. S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lamartine, A. (1991). *Osmanlı Tarihi I*, (Çev. S. Bayram), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Nayır, Z. (1975). *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ögel, S. (1996). Anıtsal, Mimari ve Konut Arasındaki İlişkiler Yönünden Sinan Yapılarına Bir Bakış. Z. Ahunbay&D. Mazlum&K. Eyüpgiller (Haz.). *Doğan Kuban'a Armağan*, (51-54). Eren Yayınları.

- Öney, G. (1966). Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi. *Belleten*, XXX/118, 377-387.
- Özbek, Y. (2009). Anadolu Türk Mimarisinde Taş Süsleme. *TALİD*, 7/ 14, 141-169.
- Özcan, A. (1988). Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar. Sadi Bayram (Editör). *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, (131-145). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Rıfat Osman. (1976). Edirne Evleri. A.S. Ünver (Haz). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
- Tanyeli, U., Sözen, M. (2001). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Ülgen, A. S. (1958). İnegöl'de İshak Paşa Mimari Manzumesi. *Vakıflar Dergisi*, 4, 192a-192d.
- Yavuzylmaz, A. (2021). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi (1500-1600)*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yavuzylmaz, A. (2023). *Anadolu'da XVI. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi (1500-1600)*. Konya: Palet Yayınları.
- Yurdakul, E. (1974). Kayseri Külük Camii ve Medresesinde Yapılan Hafriyat ve Araştırma Sonuçları ile İlgili Yeni Görüşler. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1, 167-207.
- Yurdakul, E. (1996). *Kayseri Külük Camii ve Medresesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

BÖLÜM 9

KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARİSİNDE SÜSLEME

Süreyya EROĞLU BİLGİN¹

*“Süslü bir mabed, kuşkusuz bir şehrin en önde gelen ve başlıca süsüdür...
Alberti”*

GİRİŞ

Osmanlı mimarisinin klasik dönemi, on altı ve on yedinci yüzyıllar olarak kabul edilir. Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde belirmeye başlayan üslup, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde en gelişmiş biçimine ulaşarak, Klasik Osmanlı mimarisini tanımlayan ve onu kalıcı kılan görsel bir üslup birliğine erişmiştir. Bu sanatın biçimlenmesinde elbette en büyük etken, saray ve çevresidir.

Toplum içinde farklı kültürlere ait bir arada yaşayan insanlar arasındaki uyumun, sanata da yansıdığı Osmanlı klasik döneminde, salt mimari değil diğer sanat dalları da saraya bağlı çalışan nakkaşhane ve atölyelerde şekillenmiştir. (Yenişehirlioğlu, 1982:34, Öney, 2004:718) Saraya bağlı olarak çalışan çok sayıda sanatkar ve zanaatkar grubu bünyesinde toplayan Ehl-i Hiref teşkilatı, sarayın en yetkili kişilerinden HazineDarbaşı'na bağlı olarak sarayın dışındaki atölyelerinden, esnaf loncalarına bağlı imalathanelerden destek alarak biçimlenmiştir. (Necipoğlu, 2011:135, Çağman, 1998:74))

Osmanlı Klasik Dönemi'nde süsleme sanatı, dönemin mimari yapılarında estetik bir unsur olmanın ötesinde, toplumun değerlerini, dini inançlarını ve kültürel kimliğini yansıtan önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. 16. yüzyıl başından 17. yüzyılın sonlarına kadar süren bu dönemde, Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik açıdan gücünü pekiştirmiştir. (Yerasimos, 1997:49) Bu gücün bir yansıması olarak ortaya çıkan klasik dönem sanatında; biçim, işlev ve mimariye bağlı süsleme elemanları arasındaki denge korunarak, yapıların estetik düzeyi arttırılmış ve bu süslemelerle mekâna mana katılarak görsel zenginliğe ulaşılmıştır. Osmanlı klasik dönemi mimarisinde süsleme, mimarinin vazgeçilmez bir parçası olarak yapıların estetik değerini arttırmak ve aynı zamanda yapıyı anlamla zenginleştirmek için kullanılmıştır. Bu süslemelerin, dini ve sivil mimari ayrımı gözetilmeden strüktürle uyum içinde dengeli bir şekilde kullanıldığı izlenmektedir. Süslemelerin, salt estetik kaygının ötesinde dini ve kültürel mesajlar iletmek

¹ Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dünyası ve Orta Çağ Kültürleri Arkeolojisi AD., sureyyaeroglu@sdu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1430-1210

KAYNAKLAR

- Atak, E. (2015). Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İşi Bezemeleri, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6), 197-226.
- Bağcı, S. (2004). Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar, *Osmanlı Uygarlığı*, C. II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Barışta, Ö. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Camii ve Türbelerinde Ağaç İşleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Batur, A. (1979). Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine, *Anadolu Sanatı Araştırmaları II*, 135-216.
- Baysal, A. (2018). Kalem İşi Sanatında Yeni Tasarım ve Teknikler: Ahmet Hamdi Akseki Camii Örneği, *İstem Dergisi*, 16(31), 21-33.
- Brand, B. (2007). *İslamic Art, London: The British Museum Press*.
- Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*, İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Carswell, J. (1998). *İznik Tiles*, London: The British Museum Press
- Çağman, F. (1998). Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hıref Teşkilâtı, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, 74.
- Çayan, S. (2012). *Geleneksel Antep Evlerinde Kalem İşi Bezeme ve Duvar Resimleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Çekin, Z. (2005). Sır Olmuş Nakkaşların Sırlı Nakışları ve Atik Valide Camii, *Art Dekor*, 130-134.
- Çobanlı, Z. & Öney, G. (2007). *Anadoluda Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Daş, E. (1995). Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii, *Dokuzuncu milletlerarası Türk sanatları kongresi*, İstanbul.
- Demiriz, Y. (1988). Sinan'ın Mimarisinde Bezeme, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, 465-477.
- Demiriz, Y. (1989). Mimar Sinan'ın Yapılarında Kalem İşleri, *VI. Vakıf Haftası Kitabı*, 315-324
- Demiriz, Y. (1996). Edirne Camilerinde Kalem İşleri, *Edirne Serhattaki Payitaht*, (Haz. Emin Nedret İşli –M. Sabri Koz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 379.
- Demiriz, Y. (1996). Osmanlı Keramik ve Çini Sanatında Gül Terminolojisi ve Tanımı, *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul, ss:48-49.
- Eroğlu Bilgin, S. (2017). *Gaziantep Camilerinde Taş Süslemeler*, Ankara: Gece Yayınları.
- Fayda, M. (1998). Hulefâ-yi Râşidin, TDV. İslam Ansiklopedisi, C.18. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 324-338.
- Ganelle, J. (2000). Syria, Palestine and Egypt: Ayyubids, Mamluks and Crusaders Architecture, *Islam Art and Architecture*, (ed. M. Hattstein-P. Delius), Cologne: 190.
- Gül, M. (2019). Mimar Sinan'ın Bezeme Dünyasında Güney Etkili Ablağ Tekniğine Şehzade Camii Üzerinden Bir Bakış, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 161-178.
- Gül, M. (2020). Mimar Sinan'ın Şehzade, Süleymaniye ve Selimiye Camii'leri Pencere Alınlık Düzenlemelerinde Süsleme ve Malzeme-Teknik, *Turkish Studies - Social Sciences*, 15, 6, 2957-2990.
- Güleç, A. (2011). Süleymaniye Camii Kalemişi Boyalarının Analizleri, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 3,113-122.
- İrepoğlu, G. (2017). *Turkuaz, Gökyüzünün ve Yeryüzünün Mirası*, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- İrtel, M. S. (2023). Edirne Selimiye Camii Kalem İşleri ve Restorasyonu Üzerine Bir Değerlendirme, *Nigarhane Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Kuban, D. (1997). *Sinan's Art and Selimiye*, İstanbul: Numune Matbaacılık.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayınları.
- Kutlu, İ. & Ergün, R. (2021). Tarihi Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Süreçlerine Sistemik Bir Yaklaşım; Atik Valide Külliyesi Örneği, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 25,172-184.
- Mülayım, S. (2005). *Turkish Art and Architecture in Anatolia & Mimar Sinan*, İstanbul: Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık.
- Necipoglu, G. (2013). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Nemlioğlu, C. (2009). Kastamonu Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii Kalemişi Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 463-473.
- Nemlioğlu, C. (2010). Süleymaniye Camii ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Türbesindeki Kalemişlerinin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri, *Ulusal Süleymaniye Sempozyumu*, İstanbul: KOCAV Yayınları.
- Ödekan, A. (1975). Bir Mukarnaslı Portal Yarım Kubbesi, Geometrik Semadan Üçüncü Boyuta Geçiş Süreci, *İsmail Uzunçarşılı Armağanı*, Ankara: 1975,438.
- Ödekan, A. (1982). Mukarnas Onarımı ile İlgili Gözlemler, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Ankara: (4), 65.
- Ödekan, A. (1988). Sinan'ın Mimarisinde Mukarnas Bezeme, *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul: 475.
- Ödekan, A. (1993). Cümle Kapısı, *TDV, İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul: 1993, 116
- Öney, G., (1978). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara, T.C. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öney, G. (1987). *İslam Mimarisinde Çini*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Öney, G. (2004). Çini ve Seramik, *Osmanlı Uygarlığı*, C,II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, S. (1989). Sinan Eserlerinde Süsleme ve Mimarinin Bütünlüğü, *Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu*, VI. Vakıf Haftası (5-11 Aralık 1988), Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 347-360.
- Öten, A. (2021). *Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Külliyesi ve İnşası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Pamuk, Fatma (2010). *Safranbolu Evlerinde Ahşap ve Metal Süslemeler*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi.

- Pamuk, Ş. (2013). *Tezini Açıdan Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Piotrovsky, M. (2001). *On Islamic Art. St.Petersburg: The State Hermitage Museum.*
- Porter, V. (2008). *Islamic Tiles*, London: British Museum Press.
- Ramazanoğlu, G. (1995). *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ribeiro, Queiroz, M. (2009). *IZNIK Pottery and Tiles in The Calouste Gulbenkian Collection*. Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Saydar, Ş. (2003). *Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Külliyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Sinemoğlu, N. (1996). 16.yüzyıl Çinilerinde Motif Zenginliği, *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları.
- Sözen, M. (1983). *Tarihsel Gelişimi İçinde Türk Sanatı*, İstanbul: Emlak Bankası Yayınları.
- Turan Bakır, S. (1999). *İznik Çinileri ve Gülbenkiyan Koleksiyonu*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Uysal, Z. (2020). Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Sıva Üzerine Kalemîşi Süslemeleri, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 247-283.
- Uluskan, M. (2021). Ehl-i Hiref Maaş Defterlerinde Kayıtlı Tebrizli Sanatkârlar (1526-1566). *Belleten*, 85(304), 849-888.
- Yenişehirlioğlu, F. (1982). 16.Yüzyıl Osmanlı Dönemi Yapılarında Görülen Mimari Süsleme Programlarında Mimar Sinan'ın Katkısı Var mıdır? *Mimarlık*, 5(6), 29-35.
- Yerasimos, S. (2002). Süleymaniye, (çev. Alp Tümertekin), İstanbul: YKY Yayınları.
- Yetkin, Ş. (1986). Hadım İbrahim Paşa Camii Çinileri, *İlgi*, 45, 22-26.

BÖLÜM 10

KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMAR VE SANATKÂRLARI

N. Çiçek AKÇIL HARMANKAYA ¹

GİRİŞ

Genel olarak İstanbul'un fethinden sonraki dönem Osmanlı mimarlığı ve sanatı içinde Klasik Dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde askeri ve siyasi başarıların yanı sıra kültür ve sanat alanında da önemli sanatkârlar tarafından çok değerli eserler verilmiştir. Dönemin mimarlık alanındaki etkinliklerini ise dönemin hassa baş mimarı Mimar Sinan yürütmüştür. Bu nedenle Mimar Sinan, uzun ömrü ve çok sayıda imar faaliyetiyle 16. yüzyıl mimarlık kültüründe "klasik" döneminin sembol ismi kabul edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1538-1588 yılları arasında baş mimarı olan büyük usta Mimar Sinan, 16. yüzyılın dört ayrı Osmanlı sultanı ile çalışmış olup bunlardan Kanuni Sultan Süleyman'a mimarbaşı olarak yirmi sekiz yıl, II. Selim'e sekiz yıl, III. Murad'a on dört yıl hizmet etmiştir. Sinan'ın hayatı ve mimari eserler için başvuru ana metinlerin bir kısmı çağdaşı ve yakın dostu olan şair Sâî Mustafa Çelebi'nin kaleminden çıkmış olan küçük hacimli yazmalardır. Belirli bir konudan söz edildiği için bu kısa metinlere "risâle" veya "tezkire" demek gelenek olmuştur (Mülayim, 2013: 80).

Şair Sâî Mustafa Çelebi'ye yazdırdığı, onunla yaptığı sohbet ve söyleşilere dayalı otobiyografi niteliğindeki bu metinlerden 1586-1587'te (994-995) Sinan'ın ağzından kaleme alındığı düşünülen "Tezkiretü'l-Bünyân" (Yapılar Hatıra Kitabı) Mimar Sinan'ın anlattıklarından derlenmiş hayat hikâyesi ve eserlerinin dökümünden oluşmaktadır. Yine Sâî Çelebi tarafından yazılmış olan "Tezkiretü'l-Ebniye", (Binalar Hatıra Kitabı) benzer içerikte bilgilerle geliştirilmiş olmakla birlikte her iki kaynaktan verilen yapılar listesinin birbirini tutmadığı, ancak kısmen birbirini tamamladığı görülür. Ayrıca bizzat Mimar Sinan'ın kaleme aldığı ileri sürülen taslak halinde kalmış üç eser daha bulunmaktadır. Bunlardan "Adsız Risâle" olarak bilinen nüsha muhtemelen Mimar Sinan'ın yazmayı düşündüğü biyografisinin fihristi niteliği taşıyor. "Risâle-i Mi'mâriyye" (Mimarlık Risalesi) adlı eser ise Adsız Risâle'nin biraz daha geliştirilmiş, fakat yarım bırakılmış şekli olmalıdır. "Tuhfetü'l-Mi'mârîn" (Mimarların Armağanı) de bu ikisine benzerlik gösterir ve Risâle-i Mi'mâriyye'nin geliştirilmiş edisyonu niteliğindedir. Bunlar Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde muhafaza edilen nüshalardır. Meslek hayatının genel bir dökümünü veren, ancak kayıp olan

¹ Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, nesrin.akcilharmankaya@istanbul.edu.tr, ORCID iD: 0000-00023077-5144.

Ehl-i hirefe kayıtlı olarak 1580-1596 yılları arasında çalıştığı bilinen Velican ise Tebriz'den gelmiş olup Osmanlı Saray nakkaşhanesinin usta ressamlarından olmuştur. Peri, hatayi, hançeri yaprak düzenlemelerinden başka mücadele eden hayvanlar, tek ve ikili gruplar halinde insan figürlerinden oluşan yaklaşık yirmi eseri Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki albümlerde Velican atıf imzası ile yer almaktadır (Tanındı, 1999: 153-154).

Sinan döneminde yaşayan ve eserleri bilinen ressamlardan bir başkası da Ali Nakkaştır. Önce, Nakkaş Osman ile Şehnâme-i Selim Han'ı hazırlayan sanatçının çalışmaları 1589-1590 yılları arasında resimlenen yaklaşık sekiz eserde görülür (Tanındı, 1999: 157).

II. Selim ve III. Murad önemlerinde padişahların istek ve emirleri doğrultusunda dönemin olayları, zaferleri hakkında manzumeler söyleyip, Osmanlı tarihi ile ilgili birçok eser telif etmiş ve Farsça şiirler yazmış olan bir diğer önemli sanatkâr ise Seyyid Lokman'dır. "*Seyyid Lokmân b. Seyyid Hüseyin el-Âşûrî el-Hüseyinî el-Urmevî*" olarak tanıtılır. Osmanlı Sarayı'nda tarihçi, edip, muallim ve şehnâmecî olarak görev yapan Seyyid Lokman yazdığı, Dublin, Chester Beatty Library'de bulunan 1579 tarihli Süleymanname Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarını, Sigetvar'ın fethi gibi sahneleri canlandırır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze merasimine katılan yeniçeriler ve sipahileri gösteren iki minyatür, şematik bir kompozisyon ve nispeten kuru bir üslupta matem havasını çok iyi canlandırmaktadır. Selim II. zamanındaki savaşları, fethedilen kale ve şehirleri gösteren 43 minyatürlü Şehname i Selim Han adlı eseri ise 1580-81 tarihlidir. Ayrıca, Ayasofya ve Selimiye camilerini tasvir eden tam sayfa minyatürler de yapılmıştır (Kütükoğlu, 1991: 39-48; Kütükoğlu, 2003: 208-209; Aslanapa, 1989: 378). Bu minyatürlerinde Edirne'yi temsil eden Selimiye Camii TSM, A 3595 no'lu resimde büyük merkezi kubbesi ile iç ve dış avlusu ve dört minaresiyle birlikte gösterilmektedir (Deveci, 2023: 41).

Kâğıt Oymacılığında da Mehmed b. Gazanfer, 16. Yüzyılın ilk yarısında eser veren önemli bir sanatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmed usta Arifi'nin Guy ve Çevgan isimli eserinin metnini talik hatla renkli kağıtlar üzerine erkek oyma olarak hazırlamıştır (Tanındı, 1999: 157).

Sonuç olarak; Klasik Osmanlı Dönemi ve Sinan Ekolü olarak adlandırılan bu dönemde mimaride Sinan ve yönetimindeki mimar, kalfa ve ustaları ile imparatorluğun ve sultanın görkemini de yansıtacak ölçüler kullanılarak anıtsal boyutlarda kubbeli merkezi plan denemeleri gerçekleştirilmiştir. Sinan sonrasında ise Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yapısına paralel olarak mimaride de bir durgunluk başlamıştır. Mimar Sinan'ın yetiştirdiği usta ve mimarların, Sinan'dan sonra da klasik üslubu uzun bir müddet sürdürdükleri görülmektedir. Bu dönemde, farklı alanlarda faaliyet gösteren mimar, şair, nakkaş, çini ustası, hattat, mücellit gibi pek çok sanatkâr sultanlar tarafından himâye edilerek klasik dönemin en güzel örneklerini vermişlerdir. 16. yüzyılın siyasi ve sosyal ortamı; sanat anlayışı ve konuları üzerinde belirgin bir rol oynamış her hükümdarın uyguladığı farklı kültür-sanat politikaları ve İslam inancı gibi etkenler etrafında 17. yüzyılda da gelişimine devam etmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Refik (1977), *Türk Mimarları*, İstanbul: Sander Yayınları.
Akçıl Harmankaya, Nesrin Çiçek (2018), *Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm*, İstanbul 2018.
Akçıl Harmankaya, Görsel Sanatlarda Mimar Sinan Tasvirleri, *Mimar Sinan*, Haz. Mustafa Çağhan Keskin (114-135), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
Alparslan, Ali (2004), Hat Sanatında Osmanlılar, *Osmanlı Uygarlığı 2*, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, (825-839) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
Aslanapa, Oktay (1989), *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi, Süleyman Besim Efendi (2001), *Hadikatü'l-Cevâmi'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mârî Yapılar), (Haz. Ahmed Nezhîh Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Bağcı, Serpil (2004), Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar, *Osmanlı Uygarlığı 2*, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, (737-759) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Çağman, Filiz (2004), Minyatür, *Osmanlı Uygarlığı 2*, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, (893-931) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Dâyezâde Mustafa (2019), *Selimiye* (İnceleme-Çevirimetin-Sadeleştirme), (Haz. Cihan Okuyucu), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Deveci, Abdurrahman (2023), Edirne'nin Osmanlı Resim Sanatındaki Yeri, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13/25: 35-57.
- Dündar, Abdülkadir (2002), 16. Yüzyıl Bazı Osmanlı Mimarları, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/1: 231-262.
- Dündar, Abdülkadir (1999), Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları, *Dini Araştırmalar*, 2/5, 159-176.
- Dündar, Abdülkadir (2014), Mimar İlyas'ın Mimarbaşı Davud Ağa'ya Medine'den Gönderdiği Mektup, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Tukic* 9/10: 531-540.
- Dündar Abdulkadir (2001), XVI. Yüzyılda Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'daki imar ve İnşa Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Bazı Osmanlı Mimarları, *Ortadoğuda Osmanlı Donemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni, Bildiriler-I*, (219-228) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erdenen, Orhan (1966), Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları, *Mimarlık*, 4/27: 15-18.
- Erdoğan, Muzaffer (1955), Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri, *Türkiyat Mecmuası*, 12: 179-204.
- Goodwin, Godfrey (2012), *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1948), *Mimar Koca Sinan*, İstanbul: Ekspres Basımevi.
- Kuban, Doğan (2007), *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM Yayınları.
- Kuran, Aptullah (1986), *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Kütükoğlu Bekir (2003), Lokmân b. Hüseyin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (27, 208-209) Ankara:
- Kütükoğlu, Bekir (1991), Şehnâmeçi Lokman. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. Haz. Mübahat S. Kütükoğlu, (39-48) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
- Meriç, Rıfki Melül (1954), *Türk Cilt Sanatı Araştırmaları I*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Mülayim, Selçuk (2013), *Sinan bin Abdülmennan Bir Dünya Mimarının Hayat Hikâyesi, Eserleri ve Ötesi*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi
- Mülayim, Selçuk (2009), Sinan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (37, 224-227), İstanbul.
- Mülayim, Selçuk (1996), *Mimar Sinan ve Halefi, Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, (347-353) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Necipoglu, Gülrü (2013), *Sinan Çağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Ögel, Semra (1999), Sinan'ın Eserlerinde Süsleme ve Mimarının Bütünlüğü, *VI. Vakıf Haftası Kitabı Ayrı Basım, Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Azize Aktaş Yasa, (347-351) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öney, Gönül (2004), Çini ve Seramik, *Osmanlı Uygarlığı 2*, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, (699-735) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özcan, Abdülkadir (1988), Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, Ed. Sadi Bayram, (131-145) İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Sâi Mustafa Çelebi (2002), *Yapılar Kitabı (Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye) Mimar Sinan'ın Anıları*, (Çev. Hayati Develli-Samih Rifat), İstanbul: Koç Bank.
- Sinemoglu, Nermin (1988) Mimar Sinan Dönemi Duvar Çinciliğinin Tekniği ve Gelişimi, içinde *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Haz. Zeki Sönmez, (241-249), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sönmez, Zeki (1988a), Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Haz. Zeki Sönmez, (251-259) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sönmez, Zeki (1988b), *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, Neslihan-Zeki Sönmez (1996), Tarihi Belgelerin Işığında Edirne Selimiye Camii, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 24-27 Ekim 1988)*, Ankara: 73-79.
- Zeki Sönmez (2022), *İmparatorluğun Başmimarı Sinan ve Eserleri*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Tanımdı, Zeren (1999), Mimar Sinan Çağında Türk Kitap Sanatı, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri* Haz. Azize Aktaş Yasa, (139-157) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tanımdı, Zeren (2004a), Kitap ve Cildi, *Osmanlı Uygarlığı 2*, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, (841-863) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Tanımdı, Zeren (2004b), Kitap ve Tezhibii, *Osmanlı Uygarlığı 2*, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, (865-891) İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Tunçer, Orhan Cezmi (1983), Batıda Merkezi Kubbe ve Koca Sinan'ın Mekân Kavramı, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 12: 149-160.
- Turan, Şerafettin (1964), Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 157-202.

BÖLÜM 11

BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI CAMİLERİ

Burak Muhammet GÖKLER¹

GİRİŞ

Osmanlı imparatorluğu kendisinden önce varlık gösteren Türk-İslam devletlerinin ortaya koyduğu cami mimarisini siyasi, ekonomik ve sosyokültürel etkenlere bağlı olarak gelişim gösteren bir mimari anlayışla geliştirmiştir. Bu süreçte Osmanlı sanatı, erken, klasik ve batılılaşma olarak üç döneme ayrılmıştır. Erken dönemin tarihlendirilmesinde ortaya konulan bazı tartışmalar söz konusu olsa da genellikle 1300 – 1481 (Fatih'in ölümü) tarihleri kabul edilmektedir (Acun, 2019, s. 297). Klasik dönem ise 1481 tarihinden başlayarak 1703 yılına kadarki geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır ki (Müderrişoğlu, Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi, 2019, s. 347) kendi içerisinde üç farklı zaman dilimine taksim edilmiştir. Bu dönemler 1481'den 1539'a kadar Sinan öncesi, 1539-1588 Sinan (Necipoğlu, 2017, s. 15), 1588'den 1703'e kadar ise Sinan sonrası dönem olarak isimlendirilmektedir.

Erken dönemden klasik dönemin sonuna kadar olan ki süreçte cami plan ve mimarisinde büyük bir gelişim gösteren Osmanlı İmparatorluğu kubbe merkezli bir anlayış benimsemiştir. Cami gelişiminde tek kubbeli (Mudurnu Yıldırım, İznik Yeşil vs), çok kubbeli (Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camii vs) ve merkezi plana gidişte önemli bir rol üstlenen tabhaneli camiler (İstanbul Murat Paşa, Edirne Beylerbeyi ve Edirne II. Beyazıt) (Acar, 2013, s. 303-326) ön plana çıkarken altı istinatlı (Üç Şerefeli Camii), merkezi planlı (Şehzade Camii) ve sekiz istinatlı (Selimiye Camii) cami plan tipleri de Türk İslam mimarisini ulaşılabilecek en uç noktaya taşımıştır. Özellikle Osmanlı'yı mimari anlamda klasik döneme taşıyan Mimar Sinan, ustalık eseri olan Selimiye Camii ile klasik dönemi anlamlandırarak taçlandırmıştır. Merkeziyetçi plan anlayışının ön planda olduğu bu süreçte yatay ve dikey eksenlerdeki simetri, revaklı avlu tasarımları, son cemaat yerleri, minareler, mukarnas kavsaralı taç kapılar, nişler, sivri kemer formları, pencere detayları ve alınlıkları, mihrap tipleri, minber, vaaz kürsüsü, süsleme kompozisyonları ve malzeme detayları gibi pek çok husus dönemin üslup anlayışıyla şekillenmiştir.

Osmanlı'nın yüzünü batıya çevirdiği süreç tarihçilerin ifadesi ile gerileme ve çöküş olarak ortaya konulsa da sanat tarihi açısından yenileşme veya değişim şeklinde düşünülmektedir (Müderrişoğlu, Osmanlı Batılılaşma Dönemi Mimarisi, 2019, s. 347). Shirine Hamadey ise batılılaşma kavramını “*Yeni Osmanlı üslubu*” şeklinde tanımlamakta ve XVIII. yüzyıl sanatı için şunları aktarmaktadır; “*Bu üslubun yeniliği hem Doğulu hem de Batılı çeşitli yabancı geleneklerin yorumlanmasında gösterdiği esneklik ve hem*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, burak.gokler@atauni.edu.tr
ORCID iD: 0000-0002-5035-6756

KAYNAKLAR

- Acar, T. (2013). Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 303-326.
- Acun, H. (2019). Erken Dönem Osmanlı Mimarisi. *Türk İslam Sanatları Tarihi* (s. 297-335). Grafiker Yayınları.
- Akbulut, M. (2014). İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası. *Türkler Ansiklopedisi*, 14, 922.
- Atak, E. (2022). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Külliyesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(2), 977-1015.
- Bilgicöğlü, B. (2011). Teşvikiye Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 576-578.
- Can, S., & Tunç, Z. (2016). Ortaköy Camii Keşf-i Evvel Defterleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37, 198-239.
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*. Erol Kerim Aksoy Kültür Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- Conti, F. (1997). *Barok Sanatı Tanıyalım*. S. Turunç, (Çev.), İnkılap Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (1998). Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17, 169-173.
- Çobanoğlu, A. V. (2003). Lâleli Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 86-89.
- Derin, S. (2016). Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(2), 177-191.
- Dündar, A. (2000). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eravcı, M., & Kiremit, İ. (2010). Lale Dönemi ve Patrona Halil İşyanı Üzerine Yeni Değerlendirme. *Tarih Okulu*, 8, 79-93.
- Eyice, S. (1991). Ayazma Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 230-231.
- Eyice, S. (1995). Empire. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 159-163.
- Eyice, S. (1995). Eyüp Sultan Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 12, 9-12.
- Eyice, S. (2007). Nuruosmaniye Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 264-266.
- Eyice, S. (2007). Nusretiye Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 274-276.
- Eyice, S. (2018). Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı. *Türkler Ansiklopedisi*, 14, 286.
- Gündüz, F. (2007). Ortaköy Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 408-409.
- Halıcı, E. (2020). XVIII-XX. Yüzyılda Osmanlı Sanat Ortamı. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69, 577-628.
- Halıcı, E., & Yurttaş, H. (2022). Barok-Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü. *Anasay*, 19, 3-28.
- Hamadeh, S. (2010). *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*. İ. Güzel, (Çev.), İletişim Yayınları.
- İnci, N. (1985). 18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler. *Vakıflar Dergisi*, 19, 223-236.
- Konyalı, İ. H. (1976). *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I-II. Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.
- Kuban, D. (1998). *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Müderrişoğlu, F. (2019). Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi. *Türk İslam Sanatları Tarihi* (s. 339-344). Grafiker Yayınları.
- Müderrişoğlu, F. (2019). Osmanlı Batılılaşma Dönemi Mimarisi. *Türk İslam Sanatları Tarihi* (s. 347-353). Grafiker Yayınları.
- Mülayim, S. (1992). Beylerbeyi Camii ve Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 75-77.
- Necipoglu, G. (2017). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Okçuoğlu, T. (2002). Asariye Camii: Tanzimat Dönemi'nde Benzersiz Planlı Bir Yapı. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 15, 115-130.
- Okumuş, A. (2016). *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*. İlke Kitap.
- Ortaylı, İ. (2008). *Tarihimiz ve Biz*. Timaş Yayınları.
- Öz, T. (1997). *İstanbul Camileri I-II*. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Patacı, Ö. O. (2017). Ampir Üslubu'nda Bir Sultan Camii: Nusretiye. *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 169-207.
- Şentürk, H. (1996). Gureba Hastanesi Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, 204-205.
- Tanman, B. (1994). Selimiye Tekkesi. *DBİA*, 6, 516-518.
- Tanman, B. (2009). Selimiye Tekkesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, 438-439.
- Tanman, B. (1998). Hıkar-i Şerif Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17, 378-382.
- Tuğlacı, P. (1981). *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*. İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Turan, Ş. (2020). Mimarbaşı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30, 90-91.
- Yavaş, D. (2007). Pertevniyal Vâlide Sultan Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, 241-242.
- Yetkin, S. K. (1977). *Barok Sanat*. Cem Yayınevi.

BÖLÜM 12

BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI TÜRBELERİ¹

*Esra HALICI*²

GİRİŞ

XVII. ve XX. yüzyıl küresel dünyada sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve dini hareketliğin olduğu, buna bağlı olarak değişimlerin yaşandığı bir zaman aralığını ifade etmektedir. Bu değişim dünya da varlık gösteren birçok toplumda yayılım alanı bulmuş ve geleneğe bağlı olarak yaşayan ve yönetilen toplumların yapısında köklü bir değişim yaşanmasına yol açmıştır (Karpas,2012, s.13). Avrupa'da otuz yıl savaşları (1618-1648), Rönesans döneminin toplumsal yansımaları, Fransız devrimi gibi etkenler Batı'nın sosyo-kültürel yaşamını belirleyen en önemli hususları oluşturmuştur. Bu değişim ve gelişim ortamında Osmanlı toplumundaki sosyokültürel olgunun özellikle XVIII. ve XX. yüzyılda en az Avrupa'daki kadar hareketli geçmesine neden olmuştur.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma eğilimi altında görülen bu değişim dünyaya ayak uydurmaktan ziyade bir kurtuluş çabası olarak görmek gerekmektedir. Bu durumu en iyi şekilde, dönemde Batılılaşma adı altında yaşanan değişimlerin oluşum zamanına ve devletin idari-kültürel yansımalarına bakarak anlayabiliriz. Osmanlı Batılılaşma meselesine, aldığı askeri başarısızlıklar sonrasında ordunun modernizasyona çözüm odaklı bir yaklaşım ile başlanmış ve Batı Medeniyeti 'ne dönüşmek gibi bir kaygı güdülmemiştir (Ortaylı, 2008, s.100).

Devleti yıkılmaktan kurtarmak için girilen askeri, siyasi ve ekonomik alandaki batıya yönelik Osmanlı devletinin çöküşü ile paralel bir süreç olarak düşünüldüğü için, batılılaşma kavramına her zaman olumsuz bir niteliğin gölgesi düşmüştür. Ancak bu karamsar durum, sanatsal ve kültürel değişimleri de beraberinde getirerek, çöküş devri olarak nitelendirilen yorumları geride bırakır bir zenginlikle ortaya çıkmıştır (Hamadeh, 2010, s. 311).

OSMANLI SANATINDA BATILILAŞMA

XVIII. yüzyılda başlayan Osmanlı Batılılaşması, hükümdarların siyasi kişiliğine bağlı olarak belirledikleri İstanbul merkezli devlet bürokrasisi tarafından yürütülmüştür. Kesintiler, duraklamalar ve geri dönüşlerle Cumhuriyet'e kadar devam eden bu sürecin evreleri, sanat eserleri üzerinden izlenebilmektedir (Papila, 2008, s. 120).

Batılılaşma yönündeki ilk önemli adımlar Lale Devri'nde III. Ahmet (1703-1730) zamanındaki iki önemli gelişme ile atılır. Bunlardan biri İbrahim Müteferrika'nın mülteci olarak Osmanlı İmparatorlu-

¹ Bu makale "Osmanlı başkentlerinde XVIII-XX. Yüzyıl Türbelerinde Kalemîşi Süslemeler" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, esra.halici@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3803-2967

KAYNAKLAR

- Açıkyıldız, B. (1997), "19 Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Neogotik Üslup", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi.
- Ağar, A. (2016) "XVIII. Yüzyıl İstanbul Türbeleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Akın, G. (1993), "Abdülmecid Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, C.I, İstanbul, 53-54.
- Aksoy, Ş. (1977), "Kitap Süslemelerinde Türk Barok-Rokoko Üslubu", *Kültür Sanat*, 6, 126-136.
- Arel, A. (1975), *On sekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Arik, M. O. (1967), "Erken Devir Anadolu -Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu*, 11, 57-100.
- Atak, E. (2018), "Osmanlı Mimarisi Lale Devri Üslubu (Anadolu'daki Yansımalar)", *Turkish Studies Social Science*, 13/10, 57-86.
- Ayverdi, E.H. (1973), *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III-IV, İstanbul.
- Batur, A. (2010), "Şeyh Zâfir Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C.39,79-80.
- Bulut, M. (2010), "İbrahim Edhem Paşa Türbesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 22, 1-19.
- Bulut, M. (2013). "Ölümünün 100. Yılında Mahmut Şevket Paşa'nın Türbesi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (1), 93-107.
- Büktel, Y. (2000), *Mimarlık Tarihi II*, Trakya Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Edirne.
- Cezar, M. (1991), "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar" 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Kitabı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 479-485.
- Cezar, M. (1995) *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Kültür Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, Yayınları, İstanbul.
- Daş, E. (2003), "Erken Osmanlı Türbeleri (1300-1500)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi.
- Demiriz, Y. (1989), *Eyüp'de Türbeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları Tanıtma Eserler Dizisi 14, Ankara.
- Demiriz, Y. (1993), "Adile Sultan Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, C.1, 84.
- Durmuş, S. (2018), "Metinsel Var Olma Biçimi Olarak Osmanlı Mimarlığı: Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî", *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*, OSAMER, İstanbul, Sakarya, 41-60.
- Eyice, S. (1981), "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, 163-189.
- Eyice, S. (1995), "Empire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C.11, 159-163.
- Eyice, S. (2002), "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, "Cumhuriyet", Yeni Türkiye Yayınları, C.15, 284-309.
- Gökler, B. M. (2017), "Belen Abdurrahman Paşa Türbesi ve Mezarlığı", *Anasay* (2), 69-98.
- Gülenaz, N. (2011), *Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Güngören, E. & Tuztaş, U. (2014), "Türk Mimarlık Tarihi Yazıcılığında 'Ulusal'/'Millî' Olanın Eklektisizm ve Modernizm Ekseninde Ayrıştırılması Üzerine", *Sanat Kuram Dergisi*, *Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 10(18),117-134.
- Hakan, M.N. (2001), *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar II*. Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Halıcı, E. & Yurttaş, H. (2022), "Barok- Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü", *Anasay*(19), 3-28.
- Halıcı, E. (2022), "Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nin Süsleme Programı ve Üslup Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(1), 263-295.
- Haskan, M. N. (1996), *Eyüp Sultan Tarihi*, C.II, İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları.
- Jones, O. (1989), *The Grammar of Ornament, Illustrated By Examples from Various Styles of Ornament*, London, Day and Son, London.
- Keskin, M. Ç. (2012), "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İç Mekân Bezemesinde Beyaz Zemin Üzerine Siyah-Gri Kalemışı Uygulaması", *Sanat Tarihi Defterleri*, 15, 37-58.
- Kılıç, A. (2005), "Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri." *Vakıflar Dergisi*, 29, 255-286.
- Kösekuş, E. (2017), "19 ve 20 Yüzyıl İstanbul Türbeleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Kuban, D. (1954), *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Kuban, D. (1993), "Nuruosmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 100-103.
- Kuban, D. (1998), *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Kuban, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Neftçi, A. (2002), *Laleli Külliyesinin İnşaat Süreci*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Okçuoğlu, T. (1993), "Pertevniyal Valide Sultan Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, C.6, 246.
- Olgun, N. (1993), "İstanbul-Beşiktaş Şeyh Zafir Türbesi, Kitaplığı ve Çeşmesi Restorasyonu." *Vakıf Haftası Dergisi*, 10, 333-340.
- Orman, İ. (2003), "Mehmed Reşad Türbesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, C.28, 518-519.
- Orman, İ. (2012), "Türbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C.41, 464-466.

- Öleki, D. D. (2015), Art Nouveau'nun Osmanlı'daki Yansıması: Raımondo D'aronco'nun Şeyh Zafir Külliyesi Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Öney, G (2007), *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öney, G. (1976), *Türk Çini Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Önkal, H. (2017), *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Qenberova, G. (2024), "Selçuklu Dönemi İran ve Azerbaycan'da Türbe Mimarisinin Gelişimi", *Nahçıvan*, 1-18.
- Saner, T. (1993), 19. Yüzyıl Osmanlı Eklektisizminde "Elhamra'nın Payı", *Osman Hamdi Bey Dönemi Sempozyumu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 134-145.
- Saner, T. (1998), *19 Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul.
- Snodin, M. (2004), "The Baroque Style- Ornament And The Grotesque", *Baroque Style in The Age of Mannificence 1620-1800*, V&A Publishing, London, 72-139.
- Tahaođlu, T. Ö. (1988), "İstanbul'da Osmanlı Türbelerinin Tipolojisi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Turani, A. (2013), *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Uysal, A. O. (2006), *Germiyanoğluları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Uzunođlu, N. E. (2019), "Sultan II. Abdülhamit Dönemi Türbe Mimarisi ve Fatih Güluştü Valide Sultan Türbesinin Restorasyon Önerisi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Ünsal. (1982), "İstanbul Türbeleri Üzerine Sital Araştırması", *Vakıflar Dergisi*, XVI, s.77-120.
- Yavuz, Y. (1976), "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908 -1918)", *O.D.T.U. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-34.
- Yavuz, Y. (1981), *Mimar Kemaleddin ve I. Ulusal Mimarlık Dönemi*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Yıldıran, N. (2002), II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C.15, 367-373.
- Ziyrek A. (2004), "Batı Mimari Üsluplarının Osmanlı Türbe Mimarisine Yansıması (1755-1914)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

BÖLÜM 13

17. VE 18. YÜZYIL OSMANLI MEDRESELERİ

Zerrin KÖŞKLÜ¹

GİRİŞ

17. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin sınırlarının değişmesiyle başlayan çözülme Avrupa Devletleri ile yapılan antlaşmalar, askeri, politik ve ekonomik alanlarda öncelenen ilişkiler (Timur, 1985,141), 18. yüzyılda yaşanan gelişmelerle yeni bir boyuta taşınmıştır. 18. yüzyılda başlayan Osmanlı batılılaşma süreci başta İstanbul olmak üzere 19. yüzyıl sonlarına kadar etkilerini devam ettirmiştir. Bu dönemin sanat ve kültürel yansımasına zemin hazırlayan Lale Devrini rokoko ve barok üslupların etkin olduğu bir dönem izlemiştir (Arel, 1975, 42-43; Cezar, 1995, 49-50; Eyice, 2002, 286-287).

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul bu süreçte kültür, sanat, bilim ve eğitimin de merkezi konumundadır. Bu çalışma kentin donatıları içerisinde yer alan Osmanlı medrese mimarisinin seçili 17. ve 18. yüzyıl örnekleri üzerine odaklanmıştır. İlme verilen önemin bir göstergesi olarak zengin vakıflarla kurulan yüksek dereceli İstanbul medreseleri sultanlar, sadrazamlar, şehzadeler, hanım sultanlar, veziriazamlar, devlet adamları ve ilmiye mensupları tarafından yaptırılmıştır. İstanbul medreseleri büyük bir yoğunlukla sur içinde, daha az olarak da sur dışında görülmektedir (Ahunbay,1994, 322). Fatih Sultan Mehmet'ten sonra Bahçekapısı- Sultanahmet – Cağaloğlu; Çemberlitaş – Çarşıkapısı - Beyazıt ; Süleymaniye – Vefa; Vezneciler – Saraçhane – Laleli semtlerinde yoğunlaşan medreseler; Kocamustafapaşa - Cerrahpaşa, Topkapı ve civarı ile Eyüp, Üsküdar ve Galata taraflarında sayıca daha azdır (Kütükoğlu, 1977, 286-295; Kütükoğlu, 1978,1-212; Kütükoğlu, 2000, 6).

Osmanlı medrese mimarisi temelde geçmiş deneyimlerle biçimlendirilen açık bir avlunun etrafında öğrenci odaları, revak ve dershanelen oluşan düzenlemelerdir. Bu durum Mimar Sinan sonrası değişen koşullarla birlikte 17. ve 18. yüzyıl İstanbul medreselerinde de izlenmektedir. Yeni alt tiplerle zenginleştirilen klasik şemaların barok dönem esintili en güzel örnekleri başkent İstanbul'da karşımıza çıkmaktadır.

17. VE 18. YÜZYIL OSMANLI MEDRESELERİ

17. yüzyıl başlarında Rumeli Kazaskerliği Ruznamesi kayıtlarında; İstanbul'un Rumeli yakasında 131 medrese, Hezarfen Hüseyin Efendi Köprülüler (1675) döneminde ise 126 medrese ve 100 darülhadis bulunduğu belirtilmektedir (Ahunbay,1994, 32; Öztürk Şengül, 2005,16). Osman Nuri Ergin 18. yüzyılda İstanbul'da 275 medrese (Ergin,1995; Şahin, 2009,66) yapısını belirlemiş, 1792'de yapılan bir sayımda

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, zkosklu@atauni.edu.tr ORCID id: 0002-6681-0589

ile kurgulanan barok- rokoko bezemeler İstanbul medreselerine yansıyan değişimin yapısal olmayan anlatılarıdır.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z. (1994), Medreseler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (C.5, s. 320-326), İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
- Arel, A. (1975). *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Argıt, N. (1993). Klasik Dönem sonrasında İstanbul'da Küçük Külliyeleer. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ataş, F. (1989). Kaba Halil Efendi Restorasyon Projesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- Çelemeoğlu, Ş. (2015). Murad Paşa'nın (Kuyucu) Vakfiyeleri ve Vakıf Eserleri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Diren, Ş. İ. (2003). Feyzullah Efendi Medresesi Restorasyon Projesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Duran, G. (2018). Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 177-199.
- Ekmekci, M. (2020). XVIII. Yüzyıl İstanbul Yapılarında Taçkapılar. (Yayınlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Eyice, S. (2002). Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C.15, s. 284-309), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halıcı, E. (2022). Osmanlı Başkentlerinde XVIII-XX. Yüzyıl Türbelerinde Kalemî Şi Süslemeler. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Halıcı, E., Yurttaş, H. (2022). Barok- Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü. *Anasay*, 6 (19), 3-28.
- Köşklü, Z. (1999). 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Köşklü, Z. (2001). Osmanlı Medrese Mimarisinde Bazı Örneklerle Baca Formları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 209-218.
- Köşklü, Z. (2002). XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C.12, s. 162 – 168), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köşklü, Z. (2008). 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Dershane-Mescit. Yurttaş, H. (Ed.), *Abdüselam Uluçam Armağanı* içinde (s.177-192). Ankara: Uyum Ajans.
- Kütükoğlu, M. (1977). 1869'da Faal İstanbul Medreseleri. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 277-392
- Kütükoğlu, M. (1978). Darü'l- Hilafeti'l- Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arifesinde İstanbul Medreseleri. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7, cüz 1-2, 1-212.
- Kütükoğlu, M. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmanoğlu, İ. (2013). Süleymaniye Külliyesi Tabhane Bacalarına İlişkin Tarihsel Süreç ve Analoji. Benian, E., Kartal, S. (Ed.), *VIII. Uluslararası Sinan Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s.59-68). Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası.
- Önel, E. (1996). Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Yapılarında Sütun Başlıkları. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Özay, S. (2003). Köprülü Külliyesi Restorasyon Projesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Öztürk, Ş. E. (2005). Eyüp Hacı Beşir Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Sönmezer, Ş. (1996). 17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Şahin, S. (2009). Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703–1754). (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Timur, T. (1985). Osmanlı ve Batılılaşma. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C.1, s.139-142), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yancı, Ü. (2017). 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilatı. (Yayınlanmamış doktora tezi). Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yavuzylmaz, A. (2023). *Anadolu'da XVI. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi (1500-1600)*. Konya: Palet Yayınları.

BÖLÜM 14

BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI MİMARLIK AKIMLARI

Servet ÖZKAN¹

GİRİŞ

18. yüzyıl, sadece Avrupa'da değil tüm dünyada büyük etki yaratan ve Batı'da güçler dengesinin değişimine neden olan Fransız İhtilali'ne tanıklık etmiştir (Kavık, 2024: 60). Bu yüzyılda Batı toplumu, birey, din ve bilim konuları üzerine etraflıca düşünmeye ve zihniyet bakımından değişmeye başlamıştır. Batı toplumunun devamlığı değiştirmesi ve aydınlanma yaşaması bütün dünyayı etkilemiş, Osmanlı da bu değişimin bir parçası olmuştur (Eldem, 1999: 195,197). Ancak, Osmanlı Devleti'nde ilk Batılılaşma eğilimi imparatorluğun gerilemeye başlaması ile ortaya çıkmıştır. Batı karşısındaki yenilgilerin belgesi olan Karlofça Antlaşması'nın (1699) ardından çözümler aranmaya başlanmış ve Batı'nın üstünlüğünün kabulü Osmanlı'da değişimi zorunlu kılmıştır (Okay, 1999: 195). Avrupadaki askeri gücünün sona erdiğini gösteren bu anlayışla Osmanlı Devleti kara ve deniz trafiği, ticaret ile dış ilişkilerde devletlerarası hükümlere ve diplomatik kanunlara göre hareket etme kararı almıştır (Kılıçbay, 1985: 148).

Osmanlı'nın Batı karşısında gücünü kaybetmeye başlaması, bir dizi askeri reformu beraberinde getirmiş ve bu alanda ıslahatlara öncelik verilmiştir. I. Mahmud döneminde Batılı anlayıştaki Osmanlı kurumunun ilk örneği olan Ulufeli Humbaracılar Ocağı kurularak Batı usulü askerî eğitime geçilmiştir (İhsanoğlu, 1999: 278; Yalçınkaya, 2002: 490). III. Mustafa döneminde "Topçu Mektebi" ile "Hendese Odası" kuruluşu ve topçulara yeni teknikler öğretilmiş, I. Abdülhamid döneminde ıslahatlar daha geniş çaplı olarak yapılmaya devam etmiştir (İhsanoğlu, 1999: 279; Yalçınkaya, 2002: 501). III. Selim döneminde (1789-1807) yeni bir ordu kurulmuş (Nizam-ı Cedid), Mühendishane-i Berri Hümayun (Topçu Okulu) kanunnamesi (1806) ile askerî okullarda cebir, geometri ve coğrafya dersleri verilmeye başlanarak, yazı tahtası ve öğrencilerin sıralarda eğitim görmesi, bilgilerin pekiştirilmesi için uygulamaların yapılması gibi birtakım yenilikler eğitim sistemine dahil olmuştur (İhsanoğlu, 1999: 286; Tekeli-İlkin, 1999: 45; Shaw, 2002: 614). Ayrıca, Osmanlı'da ilk defa yabancı ressamlar tarafından doğa gözlemlerine dayalı resim dersleri Mühendishane-i Berri Hümayun'da verilmiştir (Kılıç, 1995: 85-86). Osmanlı'nın askerî alanda yaptığı düzenlemeler, Batı bilim ve eğitim şeklinin Osmanlı toplumuna yerleşmesine katkı sağlamıştır. Askerî alanla sınırlı kalmayan bu reformlara ek olarak ilerleyen süreçte Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve 1876 Anayasası gibi devletin siyasetini değiştirip kanunlar önünde

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, servetcayan@mku.edu.tr, cayanservet@gmail.com ORCID iD: 0000-0002-7113-9136

ve Rönesans dönemlerinin yeniden canlandırıldığı Neoklasik sanat zevki, bu yüzyılda Osmanlı karakol, hükümet konağı, belediye, müze gibi yeni yapı türleri ile saraylarda ve camilerde karşımıza çıkmıştır. Bu sanat zevki, Fransa ile ilişkiler neticesinde daha çok orada uygulanan ve Empire olarak adlandırılan şekli ile kendine yer edinmiştir. Aynı yüzyılda önceki dönemlere öykünme ve yeniden canlandırma anlayışı Gotik sanat zevkini ortaya çıkarmış ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde örneklerini vermiştir. Bu gelişme Osmanlı Devleti'ne de sirayet ederek bazı ibadet yapılarında katıksız şekli ile uygulanmış, ancak çoğunlukla bu yüzyılın bir diğer sanat akımı Oryantalizm ile kaynaşarak kendine yer bulmuştur. Oryantalist akım, Batı'nın Doğu kültürünü ve sanatını merakı neticesinde dönemin Avrupa'sında yaygınlaşırken, İslam kaynaklı bezeme detayları Osmanlı sanatı içinde sevilerek ve yadırganmadan uygulanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşan bir diğer üslup olan Art Nouveau, özellikle apartman, banka, han gibi yapı türlerinin yanı sıra türbe ve çeşmelerin cephelerini floral bezeme detaylarıyla süslemiştir. 19. yüzyılda Avrupadaki çalkantılar ve yeni gelişmeler, ortaya çıkan akımların bir arada uygulandığı eklektik bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu gelişme, Batıyı yakından takip eden Osmanlı'nın ürettiği eserlerde farklı üslupların kaynaştırıldığı seçmeci (eklektik) bir sanat zevki ile cepheleri süslemiştir. Batılı sanat akımları, özellikle başkent İstanbul'da ve ağırlıklı olarak yabancı ya da gayrimüslim mimarların elinde şekillenmiş, plan kuruluşu itibari ile yapılara fazla değişiklik katmamıştır. Buna karşın, cephe ve iç mekân tezyinatında bu üslupların ağırlığı yoğun olarak kendini göstermiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde, II. Meşrutiyet'in ilanı ve Türkçülük akımının varlığı mimariye yeni bir yön kazandırmış, Türk mimarların öncülüğünde Ulusal Mimari dönemi başlamıştır. Osmanlı'nın Batı kaynaklı üsluplarla şekillenen ve değişen mimari anlayışına bir baş kaldırı niteliği taşıyan bu akım, mimaride ve sanatta öze dönüş, kendi kimliğini öne çıkarma bilincini taşımıştır. Bu nedenle, bu dönemde inşa edilen yapıların cepheleri, Selçuklu ve Osmanlı ağırlıklı mimari detaylar ve bezeme öğeleri ile şekillenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da geçerli olmasına karşın, akım 1930'larda yerini Batı'nın kübik mimari anlayışına bırakmış, yabancı mimarların öncülüğünde kamu yapılarının inşası gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık on yıl etkili olan kübik mimariye Türk mimarların eleştirileri son vermiş ve Türk konutunu kendine model alan İkinci Ulusal Mimari dönemi başlamıştır. 1950'lerden itibaren dünya genelinde değişen mimari oluşumlar neticesinde bu akım yerini modern mimariye bırakmıştır.

KAYNAKLAR

- Açıkyıldız, B. (1997). 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Neogotik Üslup. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Akın Ertek, G. (2021). XIX. Yüzyılda Mimari Üslup Araştırmalarına Ulusalçılık Olgusunun Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Amisos*, 6 (11), 172-185.
- Akın Ertek, G., Yıldırım Güneş, Ö. (2021). Arşiv Belgeleri Işığında Giresun Kapusen Kilisesi'nin İnşa Süreci ve Mimarisi, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 483-501.
- Aksu, H. (2008). Rokoko. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 35, s. 159-160). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aktemur, A. M. (2005). Osmanlı Bankası'nın Tarihçe ve Mimarisi, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 1-20.
- Aktemur, A. M., Arslan M. (2006). I. Ulusal Mimarlık Akımı ve İstanbul-Karaköy'deki Örnekleri, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16, 1-32.
- Aktemur, A. M. (2010). Art Nouveau Üslubunun Önemli Bir Temsilcisi: Ziraat Bankası İstanbul- Karaköy Şubesi Hizmet Binası, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 19, 1-22.
- Aktemur, A. M. (2012). Alexandre Vallury'nin Karaköy'deki Eserleri, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (8), 37-74.
- Aktemur, A. M. (2012). Batılılaşma Dönemi İstanbul Mimarisinden Eklektik Üslupta Bir Yapı: Galata Rüşumat (Gümrük) Binası (Eski Paket Postanesi), *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, 1-17.
- Aktur, H. (2023). Between East and West: Mimar Kemaleddin and 'Ahmed Ratib Paşa Mansion', *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 22 (35), 147-169.
- Akyıldız, E., Alper, B. (2019). Büyük Mecidiye Camsi'nin Cephe Biçimlenmesi ve Bezeme Elemanlarının İncelenmesi, *Külliyat*, 8, 65-81.
- Altier, S. (2021). Osmanlı Süsleme Sanatlarında Girland, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2), 377-406.
- Altınok, Ü. (1986). Yıldız Sarayı Seraları ve Limonlukları "Kış Bahçeleri", *İlgi Dergisi*, 46, 26-30.

- Alpaslan, H. İ. (2022). Levant'ta Oryantalizm: İzmir'de Oryantalist Mimarinin Kaybolan Bir Örneği Olarak Sarıkışla Subay Mahfili, *Sanat Tarihi Dergisi*, 31 (1), 599-623.
- Arel, A. (1975). *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Arıç, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-1938)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Atasoy, N. (1992). Barok *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 5, s. 81-83). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atasoy, S. (2022). Türkiye'deki Geç Dönem Hastane Binaları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Atıcı, E., Inceoğlu, M. (2020). Aziz Antuan Kilisesi'nin Mimari Açından Okunabilirliği, *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35 (3), 1499-1508.
- Aydın Altay, S. C. (2014). Ankara Etnografya Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Art Nouveau Üsluplu Yıldız Porselenleri, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 236-245.
- Aydın, Ö. (2012). Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yapılarında İmparatoru/İmparatorluğu Temsil Eden Semboller, *Mimarlık*, 364, 74-78.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bakır, B. (2003). *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Başar, M. E., Erdoğan, H. A. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları, *Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 29-44.
- Başkan, S. (2016). Türk Modernleşmesi ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin Milli Mimarlığı, *Turkish Studies*, 11 (13), 97-116.
- Başkan, S. (2020). *Erken Cumhuriyet Döneminde Milli Mimarlık, 95. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1918-1938)*, I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 387- 413.
- Batur, A. (1984). Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (ayrı basım, s. 1380-1420). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batur, A. (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 4, s. 1038-1067). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batur, A. (2005). *Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul, Avrupadan İstanbul'a Art Nouveau*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (2010). Şeyh Zafir Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 39, s. 79-80). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Batur, A. (2019). Beylerbeyi Sarayı Kıyıda Tepelere Uzanan Bir Sahil Saray, *Milli Saraylar Sanat Tarihi Mimarlık Dergisi*, 17, 139-161.
- Baytar, Z., Topal, S. (2019). 1740-1795 İstanbul Sebillerinde Barok-Rokoko Cephe Düzeni, *International Social Sciences Studies Journal*, 5 (33), 1997-2012.
- Baytar, İ. (2019). Oryantal mi Oryantalist mi? Osmanlı'da Oryantalist Algıya Mobilya Üzerinden Bir Okuma, *Art-Sanat*, 12, 89-108.
- Baytar, İ. (2019). Osmanlı'da Art Nouveau Üslubu ve Mobilya Örnekleri ile Emile Galle, *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII (2), 455-471.
- Beşli, A., Menekşe Çalıkçı, A. N., Eraslan, Z. (2017). *Objektiften Yansıyanlarla II. Abdülhamid Döneminde Eğitim*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Bulut, Y. (2007). Oryantalizm. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 33, s. 428-437). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Can, C. (1993). İstanbul'da 19. Yüzyılda Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Can, S. (1997). Belgelerle Çırağan Sarayı, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Can, S. (2013). Yıldız Camii. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 43, s. 540-541). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çelik, Z. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Çelik, G. (2014). Ortaköy Sahilindeki Saraylar ve Yalılar, Baha Tanman (Ed.), *Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy* içinde (s. 153-197). İstanbul: Kuveyt Türk.
- Çetin, Y. (2018). İkinci Milli Mimarlık Hareketi ve Sonrası Mimarisinin Günümüz Tarihi Kentlerin Dokusuna Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme, *Social Sciences Studies Journal*, 4 (22), 4074-4084.
- Çınarlı, N. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Mimarlığı, *Ege Mimarlık*, 30 (2), 16-26.
- Çolak Boncukcu, S. (2019). 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Oryantalizm'in Benimsenmesinde Gotik Etki: Gotik Üslubun İslami Kökenlerine Değın Söylemler ve Sonuçları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Çubukçu, E. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarisinde Ulusal Kimlik Arayışı: Ankara'daki Kamu Yapıları, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 9, 359-378.
- Dastarlı, E. (2015). Mimar Kemaleddin Bey, *Türk Mimarisinde İz Bırakanlar*, I, Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 385-395.
- Demiraslan, D. (2012). Üsküdar'da Oryantalist Esintiler, Süleyman Faruk Göncüoğlu (Ed.), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII (I)* içinde (s. 644-654). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Durmuş, S. (2018). Metinsel Var Olma Biçimi Olarak Osmanlı Mimarlığı: Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî, Mükerrerrem Bedizel Zülîkar-Aydın ve Ravza Aydın (Ed.), *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü* içinde (s. 41-60). İstanbul: Mahya Yayınları.
- Ege, Y. (1980). Dolmabahçe Sarayı ve Süslemesi, *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 521-529.
- Eldem, S. H. (1973). Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı, *Mimarlık*, 11-12, 5-11.
- Eldem, E. (1999). 18. Yüzyıl ve Değişim, *Cogito-Osmanlılar Özel Sayısı*, 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 189-199.

- Erarslan, A. (2020). Ottoman Baroque Architecture: Turkish Baroque, Ilia Christov, Viliyan Krystev, Recep Efe, Abd Alla Gad (Ed.), *Advances in Scientific Research: Engineering and Architecture* içinde (s. 304-341). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Erarslan, A. (2021). Antique Revivalism: Empire Style in the Ottoman Architecture, *Developments in Engineering and Architecture*, Sofya: ST. Kliment Ohridski University Press, 149-170.
- Erarslan, A. (2023). The Change in Interior Design in 19th Century Ottoman Architecture. *Art Nouveau Season Panels, Architecture Image Studies*, 4 (2), 76-87.
- Ertuğrul, S. (1994). Dolmabahçe Camii. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 9, s. 502-503). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1981). XVIII. Yüzyıl Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10, 163-190.
- Eyice, S. (1989). Alay Köşkü. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 2, s. 349-350). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1992). Batılılaşma-Mimari. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 5, s. 171-181). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1995). Empire. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt.11, s. 159-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1996). İslam Ülkelerinde ve Türkiye'de Gotik Mimari (Gotik maddesi), *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 14, s.117-119). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1996). Fuat Paşa Camii ve Türbesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt.13, s. 206). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1996). Gaspere Trajano Fossati. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 13, s. 170-173). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (2002). Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı. *Türkler* içinde (Cilt. XV, s. 288-307). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eyice, S. (2007). Nusretiye Camii. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 33, 274-276). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Germaner, S., İnankur, Z. (1989). *Oryantalizm ve Türkiye*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.
- Germaner, S. (2008). Ampir. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt.1, s. 92). İstanbul: Yem Yayınevi.
- Germaner, S. (2008). Barok Üslup. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt., s. 1181-184). İstanbul: Yem Yayınevi.
- Göncü, T. C. (2010). Beylerbeyi Sarayı'nın İnşa Süreci, Yerleşim Düzeni ve Kullanımı Üzerine İncelemeler, *Milli Saraylar*, 6, 31-46.
- Gülşen, Ö. (2008). Eklektisizm. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 1, s. 446-447). İstanbul: Yem Yayınevi.
- Gündüz, F. (2007). Ortaköy Camii. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 33, s. 408-409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Halıcı, E. (2020). XVIII.-XIX. Yüzyılda Osmanlı Sanat Ortamı, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69, 577-628.
- Halıcı, E., Yurttaş, H. (2022). Barok ve Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü, *Anasay*, 6 (19), 3-28.
- İhsanoğlu, E. (1999). Osmanlıda Eğitim ve Bilim Müesseseleri, Ekmelleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi I* içinde (223-361). İstanbul: Feza Gazetecilik.
- İnankur, Z. (2008). Oryantalizm. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 3, s. 1179-1181). İstanbul: Yem Yayınevi.
- İnce, K. (2002). Osmanlı Sanatının 1789-1839 Dönemine Bir Bakış. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 15, s. 310-319). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İrepoğlu, G. (1990). Sultan II. Abdülhamit Döneminde Yeni Bir Anlayış: Art Nouveau, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 9-14.
- İrez, F. (1990). Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Dönemi ve Mecidiye Köşkü, *Antik Dekor*, 8, 88-91.
- Kaçar, M. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2, 69-137.
- Kalfazade (Ertuğrul), S. (1993). Çırağan Sahilsarayı. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 8, s. 304-306). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karakaya, E. (2006). Nakşidil Sultan Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 32, s. 344-346). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kavık, M. (2024). Fransız İhtilal'i'nin Başlaması ve İhtilal Süreci. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 11 (103), 59-64.
- Kılıç, E. (1995). Çağdaş Türk Resminin Panoraması, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2, Erzurum, 85- 90.
- Kılıç, S. (2024). Cumhuriyet Dönemi Mimarlarından Mimar Mukbil Kemal Taş ve Isparta-Senirkent Turan İlköğretim Okulu, *Kent Akademisi*, 17 (1), 308-326.
- Kılıçbay, M. A. (1985). Osmanlı Batılılaşması. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 1, s. 147- 152). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçer, Ş. (1995). Haydarpaşa Gebze Demiryolu Hattında 19. Yüzyılda Yapılmış Demiryolu İstasyon Binaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Koçyiğit, F. (2018). Bir Güç Temsili Olarak Tanzimat Dönemi Çeşmeleri, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 81-106.
- Koçyiğit, F. (2019). Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri, *Akdeniz Sanat*, 13 (21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri), 339-354.
- Kolay, E. (2017). Geç Dönem Osmanlı Mimarisinde Oryantalist Üslupta Bir Örnek: Samsun Belediye Binası. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 4 (9), 57-68.
- Kolay, E. (2023). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Belediye Binaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kuban. D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Kuban. D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Kula, S. (2023). İstanbul'un Metropolleşme Sürecinde Mimar Alexandre Vallauray, *Modern İstanbul'u İnşa Edenler*, Ed. Saro

- Dadyan, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 101-128.
- Kuran, A. (2008). Osmanlı Mimarlığı ve Sanatı. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 3, s. 1184-1189). İstanbul: Yem Yayınevi.
- Kuyulu Ersoy, İ. (2000). İzmir Saat Kulesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, 277-287.
- Kuyulu Ersoy, İ. (2001). Orientalist Buildings in Izmir: The Case of the Kemeraltı, Çorakkapı, Keçeciler and Kemer Police Stations, *11th International Congress of Turkish Art EJOS (Electronical Journal of Oriental Studies)*, Utrecht: Universiteit Utrecht, 1-21.
- Okay, O. (1999). Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerinde Bir Deneme, Ekmelleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1* içinde (s. 195-219). İstanbul: Feza Gazetecilik.
- Okçuoğlu, T. (2002). Asariye Camii: Tanzimat Dönemi'nde Benzersiz Planlı Bir Yapı, *Sanat Tarihi Yıllığı*, XV, 115-129.
- Olgun, N. (1993). İstanbul-Beşiktaş Şeyh Zafir Türbesi, Kitaplığı ve Çeşmesi Restorasyonu, *Vakıf Haftası Dergisi*, 10, 333-340.
- Oral Patacı, Ö. (2017). Ampir Üslubunda Bir Sultan Camii: Nusretiye, *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 169-207.
- Özkan Altınöz, M. (2014). 19.YY. Osmanlı Mimarisi'ndeki Oryantalizmin Endülüs Kaynağı ve Sirkeci Garı'nın Değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, 9 (10), 837-852.
- Özkan, S. (2021). Osmanlı'da Misyonerliğin Mimariye Yansımaları: Tanzimat Sonrası Merkezi Türkiye Misyonu Kapsamında Misyoner ve Gayrimüslim Okulları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Özgül, H. B. (2003). Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Haziresi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 27, s. 357-358). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özül, N. (2011). Merkez-in Merkez: Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı, *Toplumsal Tarih*, 206, 2-13.
- Papila, A. (2008). Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Döneminde Resim Sanatının Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Kimliğinin Resimsel Anlatımı, *Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Dergisi*, 117-134.
- Parlak, S. (2020). Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 30, s. 42-44). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Polat, T. E., Antel, F. A. (2015). Postmodern Cephe Estetiğinde Barok Bir Yöntem Olarak Teatral Anlatım İlkeleri, *Tasarım+Kultur Mimar Dergisi*, 19 (11), 109-122.
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış-İslahatlar Devri 1812-1914, Halil İnalçık- Donald Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2* içinde (s. 887-1039). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ramazanoğlu, M. G. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 36, s. 434-436). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Renda, G., Erol, T. (1981). *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, İstanbul: Tıglat Yayınları.
- Rona, Z. (2008). Rokoko. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 3, s. 1326-1327). İstanbul: Yem Yayınevi.
- Rona, Z. (2008). Art Nouveau. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 1, s. 135-136). İstanbul: Yem Yayınevi.
- Sağ, M. K. (2024). Yıldız Hamidiye Camii Tavan Süslemesinin İzleri: Gök Mavisine Üzerine Altın Renginde Yıldızlı Kalem İş Bezeleme, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 22, 150-168.
- Saner, T. (1998). 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret.
- Sarı, N. (2004). Mekteb-i Tıbbiye. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 29, s. 2-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Shaw, S. J. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri. *Türkler* içinde (Cilt. 12, s. 609-628). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sözen, M. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözen, M. (1984). Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimarları, *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri*, İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi, 35-39.
- Sözen, M. (1992). Beylerbeyi Sarayı. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 6, s. 77-78). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şenyurt, O. (2016). Selanik Hamidiye Camii: II. Abdülhamid Döneminde Mimaride Geleneksel Yaklaşımlar ve Oryantalizm, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 185-208.
- Tali, Ş. (2009). İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 15, 47-64.
- Tanyeli, U. (2015). İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: XVIII ve XIX. Yüzyıllar, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 8, Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul: TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları, 312-367.
- Tekeli, İ., İlkın, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tezğah, S. (2017). Mimari Tezyinatta İstanbul Art Nouveau'su. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Tuncer, H. (1987). Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, *Bellekten*, LI (199), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 131-151.
- Tuztaşı, U., Aşkun, İ. Y. (2011). Klasik Dönemden Batılılaşmaya Osmanlı Mimarlığında İdealleştirme Olgusu ve Batı Mimarlığıyla Olan Mukayesesi, *Osmanlı Araştırmaları*, 38, 213-235.
- Urfaloğlu, N. (2015). İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Coşkun Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi 8* içinde (s. 468-481). İstanbul: TDV İSAM & İBB Kültür AŞ. Yayınları.
- Ülgen, A. (1990). Tanzimat Günlerinde Türk Mimari Üslubu (Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisinde Giren Üsluplar ve Üslup Özellikleri), *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (7), İstanbul, 67-71.

- Vardar, K. F. (2004). İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Görülen Ampir Üsluptaki Madeni Şebekeler, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIII (1), 169-180.
- Yakartepe, E. Ç., Binan, C. (2011). İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914), *Megaron*, 6 (2), 79-94.
- Yalçınkaya, M. A. (2002). XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789). *Türkler içinde* (Cilt. 12, s. 479-511). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yaldız, E., Parlak, Ö. (2018). Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Kamu Yapıları, *Social Sciences Studies Journal*, 4 (24), 4930-4947.
- Yavaş, D. (2007). Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 34, s. 241-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. (1981). Mimar Kemalettin Bey (1870-1927), *O. D. T. Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 53-76.
- Yavuz, M. (2008). August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, 187-209.
- Yılmaz, L. (2018). Uluslararası Neo-Bizans Akımı: İstanbul Mimarisine Etkileri, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (14), 663-677.
- Yiğitpaşa, N. T. (2010). XIX. Yüzyıl Beyoğlu Yapılarında Heykel ve Figürlü Kabartmalar. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Yiğitpaşa, N. T. (2022). Fransız Mimarisinin Osmanlı-Türk Mimarisine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *ODÜSOBİAD* 12 (1), 241-260.

BÖLÜM 15

17. VE 18. YÜZYILDA OSMANLI MİMAR VE SANATKÂRLARI

Aysu ATEŞ¹

GİRİŞ

Osmanlılarda mimarlık ve el sanatları gibi farklı dallarda üretilen eserlerin yaratıcıları olan sanatçılar, imparatorluğun kuruluş yıllarından sona erişine dek üretim faaliyetlerine devam etmiştir. Kuşkusuz köklü geçmişe tanıklık eden çeşitli türdeki eserlerin ortaya çıkışında sanatçıların yeteneğinin yanı sıra bâninin zevki ve kişisel istekleri, sanatçının kökeni, siyasi-ekonomik koşullar, Batılı sanatçılarla etkileşim ve çağın sanat anlayışı olmak üzere çok çeşitli faktörler devreye girmektedir. Bunun yanı sıra üretilen eserlerde görev alacak sanatçıların organize edilmesi, büyük bir sanatçılar teşkilatı ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu amaçla sanatçıları kapsayan bir kurumun varlığı, mevcut bilinenlere göre İstanbul'un alındığı Sultan II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) dönemine tarihlenir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanatçıları organize eden kuruluşların başında *Cemaât-i Hademe-i Ehli Hiref-i Hâssa/Saray Sanatçıları Teşkilâtı* gelmektedir. Osmanlı sarayının sanatsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan bu örgütün temelleri muhtemelen Sultan II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) devrinde atılmış olup, Sultan II. Bayezid (1481-1512) zamanında gelişerek XIX. yüzyıla dek varlığını sürdürmüştür. Mali açıdan Hazinedarbaşı'nın emrinde olan teşkilatın temel görevi sarayın imar ve bayındırlık işleridir. Değişik türdeki sanatsal faaliyetleri destekleyen Cemaât-i Hademe-i Ehli Hiref-i Hâssa'nın bünyesine; imparatorluk sınırları içerisindeki yetenekli kişiler, gayrimüslimlerin “*devşirme*” çocukları ve fethedilen bölgedeki kabiliyetli sanatçılar dâhil edilebilmekteydi (Çağman, 1988: 73; Sönmez, 1998: 4; Sönmez, 1999: 185).

Osmanlı sanatına büyük ölçüde yön veren *Cemaât-i Hademe-i Ehli Hiref-i Hâssa*, daha ziyade el sanatları ile uğraşan sanatçıları organize eden bir teşkilattı. Sultanın sarayı ölçeğinde faaliyet gösteren örgütün bünyesindeki üretim dalı toplamda elli yediye ulaşmıştı. Çalışma alanları ve atölyeler, Topkapı Sarayı'ndaki birinci avluda, eski Darphane binaları ve Gülhane Kapısı arasında yer almaktaydı. Teşkilât içindeki sanatçıların başka atölyelerde çalışma ve şahsi atölye kurma gibi bir takım hakları da vardı (Sönmez, 1999: 4-12).

İnşaat ve onarım işlerini yürüten *Cemaât-i Mi'mâran-ı Hassa/Hassa Mimarlar Ocağı* ise Cemaât-i Hademe-i Ehli Hiref-i Hâssa'ya bağlı bir örgüttü. Sultanın sarayı ve başkent İstanbul'dan başlayarak –bazı

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, aysu.ates@msgsu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1270-3558

Buharî, bir modelden çalışılmış izlenimi veren betimlemeleri, nü kadın figürleri ve Batılı anlayıştaki manzara resimleriyle, Osmanlı resmini Avrupa resmine yaklaştıır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında pa-dışahların büyük boy yağlı boya portrelerinin yapılmasıyla Osmanlı resim sanatı farklı bir devreye geçmiştir. Bu süreçte eserler veren Refail ve Kapıdağlı Konstantin, minyatür geleneğindeki çalışmalarının ardından tuval üzerine farklı tekniklerle resimler yapmıştır. Söz edilen sanatçılardan sonra ise minyatür tekniği giderek önemini kaybetmiş, alışlagelmiş düzeni yerine büyük ölçüde Avrupa resim kuralları geçerli olmaya başlamıştır.

XVII. yüzyılda hat sanatı alanında sülüs ve nesih yazı türünde Şeyh Hamdullah ekolü, büyük ölçüde Üsküdarî Hasan ve diğer sanatçılar tarafından devam ettirilmiştir. Hafız Osman ise anılan yazı türünde yeni bir ekol yaratarak önemli sanatçılarından birisi olmuştur. Çağın ikinci yarısında müzehhiplik eski önemini yitirirken katicılık/ağaç oymacılık halen önemli bir sanat türü olarak varlığını korumuştur. Mu-siki dalında başlıca Ömer Bey, İtrî ve Hafız Post tarafından değerli eserler üretilmiştir. XVIII. yüzyılda ise sülüs ve nesih yazı türünde ağırlıkla Hafız Osman ve Yedikuleli'nin talebeleri tarafından önemli eserler verilmiştir. Benzer durum müzehhiblik için de geçerli olup, bu dönemde öne çıkan sanatçılar genellikle XVII. yüzyıl müzehhiplerinin yetiştirmeleridir. Bu dönemde kayda değer gelişmelerin yaşandığı alanlar-dan birisi ise musiki olmuştur. Bu alanda çok yönlülüğüyle dikkat çeken çok sayıda sanatçı yetişmiştir.

Mimarlık, resim, hat, tezhip, katicılık/ağaç oymacılığı ve musiki gibi dallarda ortaya konulan eserler, sanatçıların yeteneklerinin yanı sıra siyasi-ekonomik koşullar, bâni/patronajın istekleri, sanatçıların ye-tiştirdiği ekol, çağın yaygın sanat üslubu ve kültürel etkileşim gibi çok farklı etkenler doğrultusunda şekil-lenmiştir. Dolayısıyla -mimarlık alanında belirtildiği gibi- öne çıkan sanatçıların söz edilen etkenler çer-çevesinde incelenmesi yüzyılın sanat ortamının aydınlatılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi gücünün zayıflamaya başladığı XVII. yüzyılın ardından yenileşme/ıslahat ha-reketlerine girildiği XVIII. yüzyılda çeşitli dallarda sanatsal üretim devam etmiş ve önemli sanatçılar yetişerek ürettikleri eserlerle devrin sanat ortamına büyük katkı sağlamışlardır.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, F. (2001). XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akalay, Z. (1979). XVI. Yüzyıl Nakkaşlarından Hasan Paşa ve Eserleri. I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. 3. Türk Sanatı Tarihi içinde (s. 607-625). İstanbul: Tercüman Gazetesi, Türkiyat Enstitüsü.
- Akalın, Ş. (1958). Mi'mar Dalgıç Ahmed Paşa. Tarih Dergisi, 9, 13, 71-80.
- Akçatepe, R. E. (2012). Osmanlı'da Hattatlık ve Hattatlar (XVI.-XVIII. Yüzyıllar). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacet-tepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslantürk, H. A., Kocaaslan, M. (2014). Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul, Risâle-i Kürd Hatib, İstanbul: Okur Aka-demi.
- Aslanapa, O. (1986). Osmanlı Devri Mimarisi. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ateş, A. (2022a). 17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Ateş, A. (2022b). Şehzadebaşında Mimar Kasım Ağa Dârülhadisi. Sanat Tarihi Dergisi, 31(2), 1395-1413.
- Ateş, A. (2023). Maktûl Mimarbaşı Mustafa Ağa. Sanat Tarihi Yıllığı, 32, 89-114.
- Ateş, A. (2024). Mimarbaşı Kasım Ağa ve Vakfı Üzerine. Art-Sanat Dergisi, 21, 103-135.
- Ateş, İ. (Haz). (1944). İstanbul Yeni Cami ve Hünkar Kasrı, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Atıl, E. (1978). Ahmed Nakşi, An Eclectic Painter of the 17th Century. Fifth International Congress of Turkish Art içinde (s. 103-121). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Atıl, E. (1999). Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü. Zeynep Rona (Çev.). İstanbul: Koçbank.
- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin. (1978). Vefeyât-i Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl, Fahri Ç. Derin (Haz.), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin. (1985). Mecmuâ-i Tevâih. Fahri Ç. Derin-V. Çabuk (Haz.), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Bağcı, S., Çağman F., Renda, G. ve Tanındı, Z. (2006). Osmanlı Resim Sanatı. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Bayram, S. (1981). Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv'inde Muhafaza Edilen Silsile-Name. Vakıflar Dergisi, 13, 253-338.
- Ca'fer Efendi (2005). Risâle-i Mi'mâriyye, İ. Aydın Yüksel (Haz.), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Can, S. (2010). Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı. İstanbul: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Cezar, M. (1971). Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çağman, F. (1988). Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı. Zeki Sönmez (Haz.), Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı içinde (s. 73-77), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çağman, F. (2000). The Ahmed Karahisari Qur'an in th Topkapı Palace Library in İstanbul. Robert Hillenbrand (Ed.), Persian Painting From the Mongols to the Qajars içinde (s. 57-74). London-New York: I.B. Tauris.
- Çeçen, K. (1999). İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları. İstanbul: İSKİ Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (1998). Sultan Ahmed Külliyesinde Sebiller ve Çeşmeler. 17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı içinde (s. 57-76), İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları.
- Derin, F. Ç. (1993). Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyî'nâne'si Tahlil ve Metin Tenkidi (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Emre, N. (1937). Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında. Arkitekt, 01, 73, 11-13.
- Erdenen, O. (2003). Lâle Devri ve Yansımaları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Erdoğan, M. (1954). Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa: Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri, I. Kısım. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 7/10, 157-180.
- Evliya Çelebi (2003). Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-. Cilt 8. S. A. Kahraman, Y. Dağlı v.d. (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2007). Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-. Cilt 3. Robert Dankoff, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (2003). Mehmed Ağa, Kayserili. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 28, s. 430). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Frashëri, A., Frashëri (2014), N. Frashëri Në Historinë e Shqipërisë, Tirane: PrintAL.
- Gökyay, O. Ş. (1976). Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmet Ağa-Eserleri. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan içinde (s. 113-215), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hammer-Purgstall, J. V. (1986). Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt 11. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hezarfen Hüseyin Efendi (1998). Telhîs'ül-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân. Sevim İlgürel (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalçık, H. (2018). Şâir ve Patron. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İreopoğlu, G. (1999). Levni Nakış Şiir Renk. İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı.
- İreopoğlu, G. (1997). Batılılaşma Hareketi İçerisinde Kitaptan Tuvale Padişah Portreciliği. Antik Dekor, Dekorasyon ve Sanat Dergisi, 38, 82-88.
- Karaçay Türkay, N. (2012). Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695) (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kemalettin, A. (1934). Mimar Koca Kasım Ali. Arkitekt, 05, 41, 147-150.
- Keskin, M. Ç. (2020a). 'Üzerime bir kubbe ve âsar binâlar etmen': Osmanlı Mimarlığında Açık Türbe Modası (1661-1763), Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 55, 55, 51-97.
- Keskin, M. Ç. (2020b). Bursâda IV. Mehmed Sarayı, Belleten, 84, 585-622.
- Kumbaracılar, İ. (1937). Türk Mimarları. Arkitekt, 02,74, 59-60.
- Lokmacı, S. (2015). Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Mahir, B. (2012). Osmanlı Minyatür Sanatı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Mayer, L. A. (1956). Islamic Architects and their Works, Geneve: Imprimerie Albert Kundig.
- Meriç, R. M. (1953). Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları, I, Vesikalar. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa (1992). Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt 3-4. N. Çağatay (Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (1928). Tuhfe-i Hattâtin. İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı.
- Na'ima Mustafa Efendi (2014). Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn). Cilt 2. Mehmet İpşirli (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Na'ima Mustafa Efendi (2014). Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn). Cilt 4. Mehmet İpşirli (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Na'ima Mustafa Efendi (2014). Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn). Cilt 5. Mehmet İpşirli (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Na'ima Mustafa Efendi (2014). Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn). Cilt 6. Mehmet İpşirli (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nayır, Z. (1975). Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690), (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

- Nirven, N. İstanbul Bendlerinde Kasr-ı Hümayunlar. Arkitekt, 1954, 01-02 (267-268), 34-36.
- Orgun, M. Z. (1941). Mimar Dalgıç Ahmet. Arkitekt, 1941, 42-03-04, 59-62.
- Orgun, Z. (1938). Hassa Mimarları. Arkitekt, 96, 333-342.
- Özgül, İ. (2010). Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr adlı eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Parmaksızoğlu, İ. (1974). Sultan Ahmet Camii Mimarı Sedefkâr Mehmet Ağa. Kültür ve Sanat, 3, 32-39
- Refik, A. (1977). Türk Mimarları. Zeki Sönmez (Haz.). İstanbul: Sander Yayınları.
- Refik, A. (1988). Onbirinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1592-1688). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Refik, A. (1988). Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Renda, G. (2000). Portrenin Son Yüzyılı. Padişahın Portresi/Tesavir-İ Âl-İ Osman içinde (s. 442-542). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Rycaut, P. (1680). The History of the Turkish Empire, from the Year 1623 to the Year 1677, London: J. M. for John Starkey.
- Selaniki Mustafa Efendi. (1989). Tarih-i Selaniki (1103-1108) Cilt 2. Mehmet İpşirli (Haz.), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Sönmez, Z. (1988). Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı. Zeki Sönmez (Haz.), Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı içinde (s. 251-258), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmez, Z. (1998). Erken Klasik Osmanlı Mimarları ve Eserleri: Hayreddin, Yakub Şah, Alâeddin Ali (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi İstanbul.
- Sönmez, Z. (1999). Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri. Cilt 10. Osmanlı içinde (s. 184-189). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). Sicill-i Osmanî, Cilt 3. Nuri Akbayar (Haz.), Seyit Ali Kahraman (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanışık, İ. H. (1943). İstanbul Çeşmeleri İstanbul Ciheti. Cilt 1. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Thys-Şenocak, L. (2009). Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler, Ayla Ortaç (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Topçu, S. M. (2015). Gücün Mimariye Yansıması Köprülüler, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Topçu; S. M. (2012). Kayserili Mimar El-Hac Mehmet Ağa'nın Kayseri'deki Hayratı. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 13, 47-62.
- Turan, Ş. (1964). Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1, 1, 159-200.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995a). Büyük Osmanlı Tarihi: Cilt 4. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995b). Büyük Osmanlı Tarihi: Cilt 6. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, C. (Ed). (2011). İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb (Havâss-I Refia) Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 - 1638). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Yılmaz, C. (Ed). (2019). İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş Yayınları.
- Yılmaz, C. (Ed). (2019). İstanbul Kadı Sicilleri, 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş Yayınları.

BÖLÜM 16

TANZİMAT SONRASI OSMANLI MİMAR VE SANATKÂRLARI

Müjde Dila GÜMÜŞ¹

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren süregiden Batılılaşma hareketleri Tanzimat Fermanı'nın ilanının (1839) ardından hız kazanmış, devlet bürokrasisinde pek çok dönüşüm yaşanmıştır. Mimarlık alanındaki köklü değişiklikler, Tanzimat'ın ilanından kısa süre önce, II. Mahmud dönemine başlamıştır. İstanbul'da ve imparatorluk genelindeki yapı faaliyetlerinin idaresiyle görevli olan Hassa Mimarlar Ocağı dağıtılarak 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur. Hanedan tarafından yaptırılacak ve masrafları devlet hazinesinden ödenecek olan inşaat ve tamiratın planlarını hazırlayan, keşif bedellerini hesaplayan ve inşaatları yürüten bu kurumun başında, Sermimaran-ı Hassa adıyla bir başmimar görev yapardı. 1831 yılında Şehreminliği ve Mimarbaşılık görevi birleştirilerek, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştu (Turan, 1963, 159-200). İmar sistemindeki bu değişimlerin çeşitli sonuçları olmuştu. Bunlardan biri, tamir ve inşa işlerinin ihale usulü ile müteahhitlere yaptırılmaya başlanmasıdır (Can, 2010, s.12). Hassa Mimarlık Ocağı mimarlık eğitimi bağlamında da önemli bir merkezdi. 18. yüzyıldan başlayarak güç kaybetmesi ve kapanması eğitim alanını da etkilemiştir. 18. yüzyıl ortalarında Askeri Humbarahane ve Hendesehane, ardından 1773'te Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mühendishane-i Bahri Hümayun kurulmuştur. Avrupalı modeller örnek alınarak örgütlenen bu okullar, 1882'de Sanayi-i Nefise Mektebi kurulana kadar, mimarlık eğitiminin merkezi olmuşlardır (Batur, 1985, 1053-54). Hassa Mimarlar Ocağı'nın dağıtılmasının bir diğer sonucu ise başta İstanbul olmak üzere Osmanlı şehirlerinin gerek yabancı gerek yerli mimarlar için cazip bir çalışma alanı haline gelmesi ve pek çok farklı öznenin mimarlık sahnesine çıkmasıdır. Başta T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri olmak üzere yerli ve yabancı çeşitli kurumların arşivleri, Tanzimat dönemi ve sonrasında etkinlik göstermiş mimarların faaliyetlere ilişkin çalışmaların gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır.

Bu bölüm temel olarak Tanzimat'ın ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasındaki dönemde Osmanlı Devleti'nde çalışmış mimarlara ve onların eserlerine odaklanmaktadır. Kronolojik çerçevede içerisinded öncelikle Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerine odaklanılmış, 1909-1923 arası ise II. Meşrutiyet Dönemi ve Sonrası başlığı altında incelenmiştir. Bu kurgu ile ele alınan mimarlar ve eserlerin, ilgili dönemlerde yaşanan siyasi, toplumsal gelişmelerle ilişkilendirilerek değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, müjde.gumus@istanbul.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-0978-4924

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, H. (2023). Raimondo D'Aronco'nun İstanbul Art Nouveau Mimarisine Katkıları. M. D. Gümüş (Ed.), *İstanbul Art Nouveau'su*, içinde (s.117-174), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Akın, N. (1998). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Arlı, H. (1989) Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Barillari, D. ve Godoli, E. (1997). *İstanbul 1900: Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.
- Batur, A. (1994). Yıldız Sarayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, s. 520-527. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (1994). Beylerbeyi Sarayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, s. 206-210. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (Ed.) (2003). *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Batur, A. (2005). Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul/Art Nouveau Architecture and İstanbul. Yıldız Salman (Ed.), *Avrupa'dan İstanbul'a Yeni Sanat, 1890-1930/ Art Nouveau from Europe to İstanbul, 1890-1930*, içinde (s.141-166). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (2015). XIX. Yüzyıl İstanbul'unda İki Saray. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 8, s. 390-407. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Can, C. (1993). *İstanbul'un Yabancı ve Levanten Mimarları*. (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Can, S. (2010). *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*. Erzurum: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Cengizkan, A. (2009). Mehmet Nihat Nigisberg'in Katkıları: Evkaf İdaresi ve Mimar Kemalettin. Cengizkan, A. (Ed.), *Mimar Kemalettin ve Çağı Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika*, içinde (s.446-451). Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Cezar, M. (1971). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çelik, Z. (2005). *Şarkın Sergilenişi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik, Z. (2010). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çinici, D. (2015). Başkent Ankara'nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3, 1, 13-41.
- Doğan, S. (2011). *Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ersoy, A. (2011). Aykırı Bina'nın Saklı Kalfası: Hamidiye Camisi ve Nikolaos Tzelepis (Celepis). Kuruyazıcı, H. ve Şarлак, E. (Ed.), *Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları*, içinde (s. 104-117). İstanbul: Zoğrafyon Lisesi Mezunlar Derneği.
- Ersoy, A. (2015). *Architecture and Late Ottoman Historical Imaginary: Reconfiguring the Architectural Past in a Modernizing Empire*. New York: Ashgate Publishing.
- Eyice, S. (1996). Fossati, Gaspard Trajan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, s.170-173. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Göncü, T. C. (2013). *Beylerbeyi Sarayı*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar.
- Göncü, T. C. (2019). *Dolmabahçe Sarayı. İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Gümüş, M. D. (2023). Kemaleddin Bey, Kyriakides, Yenidünya ve İzac-Aram Karakaşın Art Nouveau Eserleri Üzerine Bir Yakın Okuma. M. D. Gümüş (Ed.), *İstanbul Art Nouveau'su*, içinde (s.175-224), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Gümüş, M. D. (2024). *II. Meşrutiyet'in Saray Mimarı M. Vedat [Tek]*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Hamzaoğlu, C. (1996). İstanbul'da Yabancı Bir Mimar William James Smith. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- İğus, E. (2015). A British Touch On Tanzimat: Architect William James Smith. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 66-87.
- Kolay, E. (2023). Osmanlı Belediye Binalarının İlk Örneği: Altıncı Daire-i Belediye Binası. *Palmet*, 3, 28-52.
- Kreiser, K. (1997). Public Monuments in Turkey and Egypt, 1840-1916. *Muqarnas*, 14, 103-117.
- Kula Say, S. (2014). Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallaur'y'nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Karrierinin İncelenmesi. (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kula Say, S. (2016). 19. Yüzyıl Tanzimat Dönemi İstanbul Mimarları Arasında William James Smith'in Yeri. *Sultan Abdülmecid'in Bir Mimarı William James Smith*, içinde (s. 224-249). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Küçük, C. (1988). Abdülaziz. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1, s.179-185. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nayır, Z. (1982). Raimondo D'Aronco and Ottoman Revivalism. Electa Quargnal (Der.), *Atti del Congresso Internazionale di Studi su Raimondo D'Aronco e il suo Tempo (1-3 Haziran 1981)*, içinde (s.135-149). Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia.
- Özkan, S. (1973). Mimar Vedat Tek (1873-1942). *Mimarlık*, 11-12, 45-51.
- Özlu, N. (2015). Eksik Tuğlanın Peşinde: Alexandre Vallaur'y. *Türk Mimarisinde İz Birakanlar I*, içinde (s.295-310). Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Sağ, M. K. (2016). Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı. Çelik, G. (Yay. haz.), *Geç Osmanlı Döneminde Sanat Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları*, içinde (s. 93-118). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Saner, T. ve Ar, B. (2019). Beylerbeyi Sarayı Dekorasyonunda Owen Jones'un Yayınlarından Uyarlanmış Elhamra Desenleri. *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 17, s.123-137.
- Saner, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında "Oryantalizm"*. İstanbul: Pera Turizm ve A.Ş. Yayınları.
- Sözen M.ve Tapan, M. (1973). *50 Yıllık Türk Mimarisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şenyurt, O. (2012). *İstanbul Rum Cemaatinin Osmanlı Mimarisindeki Temsiliyeti*. İstanbul: Doğu Kitapevi.

- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (Ed.). (1997). *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*. İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1981). *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Turan, Ş. (1963). Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1, 159-200
- Uras, B. (2021), *Balyanlar. Osmanlı Mimarlığı ve Balyan Arşivi*. İstanbul: Korpus Yayınları.
- Wharton, A. (2015). *The Architects of Ottoman Constantinople: The Balyan Family and the History of Ottoman Architecture*. Londra: I.B. Tauris.
- Yavaş, D. (2007). Pertevniyal Vâlîde Sultan Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, s.241-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, Y. (2009). *İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Yavuz, M. (2010). August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, 187-209.
- Yazıcı, N. (2002). Çok Yönlü Kişiliğiyle Pierre Montani. (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

BÖLÜM 17

OSMANLI SARAY MİMARİSİ

Gülay APA KURTİŞOĞLU¹

GİRİŞ

Devlet yöneticilerinin konut ve yönetime ilişkin mekân ihtiyacının doğal sonucu olarak saray mimarisi ortaya çıkmıştır. Türklerde sarayın mekânsal tasarımı, devletlerin gelişmesi ve genişlemesiyle doğru orantılı olarak teknik bilgi ve düşünce düzeyine, sanat zevki, yaşayış biçimi ve işlevsel gerekliliklerine göre değişikliklere uğramıştır (Nesrin Taşer, 2022:67).

Türk sanatı açısından baktığımızda en erken Türk saray yapılarının Türgişler zamanında görüldüğü düşünülmektedir. Göktürk çağı sonlarında kurulan Karluk şehrinde ve Sarıg şehrinde sarayların varlığı bilinmektedir (Cezar, 1977: 216). Maverâünnehir bölgesinde Semerkant, Buhara, Tirmiz gibi şehirlerde X-XII. Yüzyıl aralığında dikkati çekecek boyutlarda sarayların varlığından bahsetmek mümkündür. Karahanlı Dönemine ait Termez Sarayı ya da Büyük Selçuklu eseri Merv Sarayı plan şemalarıyla dikkati çeken örneklerdir. Dört eyvanlı avlu şemasını devam ettiren Gazneli Sultan I. Mesut tarafından inşa ettirilen Leşker-i Bazar Sarayı önemli bir Gazneli eseridir.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde de avlular içerisinde yönetime ilişkin hiyerarşik düzende saray örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Konya Sarayı (Erdemir, 2021; Çelebi, 2021), Kubadabad Sarayı (Çeken, 2021), Alanya Sarayı (Arık, 2021), Keykubadiye Sarayı (Baş, 2021) gibi büyük planlamaya sahip sarayların yanı sıra Anadolu Selçuklu Dönemi coğrafyası içinde farklı şehirlerde yer alan küçük ölçekli köşkler (Yavaş, 2021) de önem arz etmektedir.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yayılmaya başlayan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı komutanlar, ele geçirdikleri şehirlerde kendileri için yönetim ve yaşama mekânları oluşturmaya devam etmişlerdir. Artukoğullarına (1102-1409) ait, Melik Salih Nasreddin Mahmud'un (1200-1222) Diyarbakır İç Kale'sinde yaptırdığı, haçvâri eyvanlarla çevrelenmiş, ortasında fiskiyeli havuzu bulunan merkezî avlulu, kesme taştan Artuklu Sarayı (1183-1232) (Yıldız, 2021) Anadolu'da bilinen ilk haçvâri dört eyvanlı avlu şemasına sahip saraydır.

Anadolu beyliklerine ait idari bir saray kadrosu ve teşrifat usulleri olduğu bilinmekle beraber bu saraylar hakkındaki bilgiler yetersizdir. Kaynaklardan Karamanoğullarına ait iki sarayın mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Bu sarayların ilki Ermenek'te, ikincisi de Lârende'dedir. Ermenek'teki sarayın hangi Bey

¹ Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Balkan Yerleşkesi Edirne, gulayapa@hotmail.com
ORCID iD: 0000-0003-4504-5993

Batılılaşma Dönemi'nde her alana sirayet eden değişim hem mimari üzerinde etkinliğini sürdürmüş hem de avlular dizisinden oluşan ve kendi içinde yönetime ilişkin hiyerarşiyi taşıyan birimlerin tek bir yapı bünyesinde toplanmasında etkin olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Hibri. (1996). *Enisü'l-Müsamirin. Edirne Tarihi (1360-1650)*. Yrd. Doç. Dr. Ratip Kazancıgil (Çev.). Edirne Valiliği Yayınları.
- Apa Kurtişoğlu, G. (2023). Edirne Yeni Saray Mimari Etkileşim Alanı İçerisinde Yer Alan Kasırlar ve Köşkler. Y. Topaloğlu & M. Ünver (Ed.), *Edirne Araştırmaları*, (s. 357-392), Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Apa Kurtişoğlu, G. (2023). Edirne Yeni Saray ve Kazı Tarihçesi. H. Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları*, (s. 25-48), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Arık, O. (2021). Alanya İç Kale Sarayı. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 1, s. 24-65), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Arslan, N. (1996). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Beşiktaş Sahilinde Saray Yerleşimi. *Milli Saraylar*. 1994/1995, 102-114.
- Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402) Cilt 1*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi, E.H. (1966). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri Mimarisi Cilt IV*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Baş, A. (2021). Keykubadiye Sarayı. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 1, s. 300-348), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Başkan, Y. (2017). Karamanoğulları Sarayı. *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 417-428.
- Batur, A. (1994). Yıldız Sarayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C. 7, s. 520-526), Tarih Vakfı Yayınları.
- Bilgicioğlu, B. (2009). Saray-ı Atık-i Amire. *TDVİA*, (C. 36, s. 122-125), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilgin, B. (2013). Yıldız Sarayı. *TDVİA*, (C. 43, s. 541-544), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Can, S. (2010). Balyanlar ve Dolmabahçe Sarayı Mimarı Sorunu. *Milli Saraylar*, 6, 23-30.
- Can, S. (2010). *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*. Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey*. Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- Çağaptay, S. (2021). Bursa Bey Sarayı: Erken Osmanlı Dönemi Sarayı Üzerine Mekânsal ve Kültürlerarası Bir İnceleme. Serap T. Yurtsever Yılmaz (Ed.) *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı*, (s. 88-111), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Çakmak, Ş. & Ersoy, İ. K. (2012). Manisa Saray Hamamı. *Sanat Tarihi Dergisi*, 21/1, 39-48.
- Çeken, M. (2021). Kubadabad Saray Külliyesi. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 2, s. 62-101), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Çelebi, M. A. (2021). Konya İç Kalesi ve Anadolu Selçuklu Sarayı. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 1, s. 188-299), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Daye-zade Mustafa Efendi. (1751). *Risaletü's-Selimiyye*.
- Demirbulak, A. (2014). Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 34-46.
- Doğan, M. (2018). Manisâda Sancakbeyliği Yapan Osmanlı Tahtının Bahtsızları. Muzaffer Tepekaya, vd. (Ed.) *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi- Kültürü – Ekonomisi*, (s. 323-330), Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Dukas, M. (1956). *Bizans Tarihi*. VL. Mirmiroğlu (çev.), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Eldem, S. H. & Akozan, F. (1982). *Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdemir, Y. (2021). Konya Sarayı ve II. Kılıçarslan Köşkü. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 1, s. 80-187), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1996). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 1, Orhan Şaik Gökyay (Haz.), Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 2, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 3, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları.
- Ferrari, N. K. (2015). Topkapı Sarayı. Coşkun Yılmaz (Ed.), *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla İstanbul Tarihi*, (s. 140-151), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Gök, N. (2016). Germiyanogulları Saray ve Devlet Kültürünün Osmanlı Diplomatası ve Bürokrasisi Üzerindeki Etkileri. Pınar Ülgen vd. (Ed.), *Münir Atalar Armağanı Ortaçağ Tarihi Yazıları*, (s. 201-210), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Göncü, C. (2015). *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Kazancıgil, R. (1999). *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)*, Edirne Valiliği Yayınları.
- Keskin, M. Ç. (2020). Bursâda IV. Mehmed Sarayı, *Belleten*, 84 (300), 585-622.
- Keskin, M. Ç. (2014). Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savası Sonrası Bursa Sarayı'nı Yağmalanması. *Belleten*, 78 (283), 891-906.
- Kritovulos, (2013). *Kritovulos Tarihi 1451-1467*. Ari Çokona (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Matrakçı Nasuh, (2000). *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İra eyn-i Sultan Süleyman Han*. Hüseyin G. Yurdaydın (Haz.), Türk Tarih

Kurumu Yayınları.

- Mehmed Neşri. (1949). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Cilt 1, F. Reşit Ünat & M. Altay Köymen (Haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2006). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören, İktidar*. Ruşen Sezer (Çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- Niğdeli, Z. F. (2018). Manisa Sarayının Sancak Beyliği Uygulaması Bağlamında Biçimlenişi. Esin Benian vd. (Ed.), *I. Uluslararası Osmanlı İzleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s. 115-124), Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Nilay Ö. (2018). *From Imperial Palace to Museum: The Topkapı Palace During The Long Nineteenth Century*. (Doktora Tezi) Boğaziçi Üniversitesi.
- Ortaylı, İ. (2010). *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, Kaynak Yayınları.
- Rıfat Osman. (1989). *Edirne Sarayı*. Prof. Dr. Süheyl Ünver (Yay.), Türk Tarih Kurumu.
- Rıfat Osman. (1999). *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi: Câmiler ve Mescidler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Saladin, H. (1907). *Manuel d'Art Musulman*, Alphonse Picard et Fils.
- Seçkin, N. (1991). Osmanlı Mimarisinde 15. Yüzyıla İlişkin İki Saray Yerleşimi: Edirne (Yeni) Sarayı ve Topkapı Sarayı. *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, (s. 179-190), Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sözen, M. (1990). *Devletin Evi Saray*, Sandoz Kültür Yayınları.
- Sözen, M. (2013). Dolmabahçe Sarayı. *TDVİA*, (C. 9, s. 503-507), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (1898). *Kamus-ül alâm*: Cilt VI.
- Tanyeli, U. (1988). Anadolu-Türk Saray Mimarlığının Evrimi Üzerine Gözlemler. *Topkapı Sarayı Yıllığı*, 3, 181-210.
- Tarım Ertuğ, Z. (2009). Saray. *TDVİA*, (C. 36, s. 117-121), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tarım Ertuğ, Z. (2012). Topkapı Sarayı. *TDVİA*, (C. 41, s. 256-261), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tarım, Z. (2015). Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı. Coşkun Yılmaz (Ed.) *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla İstanbul Tarihi*, (s. 71-77). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Taşer, N. (2022). Türk Kültüründe Saray Kavramı ve Osmanlı Öncesi Mimari Gelişimi. *Milli Saraylar*, 23, 66-85.
- Texier, C. (2002). *Asie Mineure. I*. Ali Suat (Çev.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Turan, R. (2014). *İstanbul'da Batılılaşma Etkisindeki Osmanlı Kâgir Saraylarının Bahçe Kapıları*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Tursun Bey, (1977). *Tarih-i Ebü'l-Feth*. Mertol Tulum (Neş.), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Tüfekçioğlu, A. (2023). Topkapı Sarayı'nda Mimar İmzaları. *Milli Saraylar*, 24, 36-49.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavaş, A. (2021). Anadolu Selçuklu Köşkleri. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 2, s. 258-317), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Yetişkin Kubilay, A. (2013). Batı Kaynaklı İstanbul Haritaları. *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 522-543.
- Yıldız, İ. (2021). Diyarbakır Artuklu Sarayı. M. A. Hacıgökmen, vd. (Ed.), *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (C. 2, s. 18-61), Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2015- 2016). Yeni Kaynaklara Göre Bursa Beg-Sarayının Yapılış Tarihi ve Orhan Gazi Döneminde İnşa Edilen İlk Bölümleri. *TAÇ Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, 7, 54-65.

BÖLÜM 18

OSMANLI TİCARET YAPILARI

Bozkurt ERSOY¹

GİRİŞ

Selçuklu döneminden kervansaraylar dışında Anadolu'da günümüze ticaret yapı örnekleri ulaşamamıştır. Ancak, Anadolu öncesinde ticaret yapısı olarak Gazneliler'e ait Leşker-i Bazar Saray Külliyesi (11. yüzyıl başları) içerisinde bir çarşı yapısı bulunduğu bilinmektedir. Bu yapı sarayın merasim avlusunun ana girişi karşısında bir sokak şeklinde görülmektedir. Sokağın iki yanında birbirine bağlı olarak karşılıklı sıralanan bir eyvan niteliğinde dükkânlar bir çarşı kompozisyonu meydana getirir. Karahanlılardan itibaren yeni bir yapı tarzı olarak karşımıza çıkan kervansarayların ise Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında devam ettiği görülmektedir. Bilindiği üzere Selçuklu Dönemi kervan yollarında belli aralıkla tek katlı ve avlulu inşa edilen bu tür yapılar hayvanların, insanların ve emtianın korunduğu savunma amacına yönelik olmalarının yanında konaklayan kervanlar arasındaki ticari ilişkileri de sağlıyordu.

Selçuklu dönemi hanlarının şehirlerarası yollarda kurulduğu düşünülürse Osmanlılarda bunun devamı sayılabilecek ve daha fazla işleve sahip gelişmiş menzil külliyesi inşa edilmişti. Bu tür yapı kompleksleri çerçevesinde zamanla köy, kasaba ve hatta şehirlerin oluştuğu görülür. Lüleburgaz ve Payas Sokollu Mehmet Paşa, Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Külliyesi gibi bu tip yapılara dikkat edildiğinde bir han ünitesine bağlı olarak mescit veya cami dışında çarşı bölümlerine büyük ağırlık verildiği görülmektedir. Bu eserlerde rastladığımız çarşı birimleri Leşker-i Bazar Sarayına benzer bir kuruluşla üstü açık veya kapalı bir sokak veya koridorun iki tarafına sıralanan karşılıklı dükkânlardan oluşmaktadır.

BEDESTENLER

Osmanlı şehri fiziki yapı itibariyle bir büyük caminin (Ulu cami) çevresinde oluşan çarşı binaları ve dış mahalleler şeklinde başlıca iki bölüm halinde düşünülebilir. Ulu Cami çevresinde ticaret merkezinin odak noktası olan bedesten kelime olarak "*bezzazistan*" sözcüğünden dönüşmüştür (Tunçel, 1980; Eyice, 1992: 302-311; Cezar, 1985: 211-296; Özdeş, 1998: 161; Kuban, 2007: 223-226). "*bezzaz*" denen kumaş satıcılarının bulunduğu bu yapılar daha sonraki dönemlerde büyük çapta ticari alışverişlerin yapıldığı merkezlere dönüşmüştür. Osmanlı klasik dönemi ve sonrasında bu yapılar kıymetli evrak ve eşyanın, mücevheratın, paranın korunduğu bir banka niteliğine kavuşmuştur. Bu yapılarda "*Kadı*", "*muhtesip*", "*kethüda*" gibi yetkili kişiler görev almaktaydı. Yapılar ise şehirlerin ticari kapasitelerine bağlı olarak İstanbul'da ve Kayseri'de olduğu gibi sayı ya da büyüklük açısından değişiklik göstermektedir. Kare veya

¹ Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, (emekli öğretim üyesi) ORCID iD: 0000-0002-1325-1330

Hamam ve tuvalet gibi bölümler genellikle hanın ikinci avlusunda bulunur. Han eğer tek avluluysa bu mekanlar yapıdan dışa taşar şekilde tasarlanmıştır⁴. Hanların çoğunda şehir merkezindeki camilere yakın inşa edilmiş olmaları nedeniyle mescit yoktur. Ancak bazı yapılarda mescit giriş üstünde ya da avlu ortasında köşk mescit şeklinde tasarlanmıştır. Anadolu ticaret yapıları içinde en çok inşa edilen yapı tipi hanlar olmuştur. Yayınlarda İstanbul için 102'den 566 ya kadar değişik han sayısı verilirken, İzmir'de 101, Ankara'da 34 hanın inşa edildiği tespit edilmektedir (Faroqhi, 1993). Sadece bu veriler bile Osmanlı ticaret hayatını anlamamıza yeterli bir kanıttır. Bu yoğun ticaret hayatına paralel olarak şehir içi hanları, bedestenler, arastalar ve çarşılar ticaretin gereksinimlerini karşılayacak unsurlarla donatılmış kendilerine özgü mimari tasarımları yansıtan yapılar olarak Osmanlı mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, II. İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. & Yüksel, İ. A. (1976). *İlk 250 senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü.
- Baş, A. (1996). *Kayseri Ticaret Yapıları Üzerine Bir Araştırma*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Çakmak, Ş. & Yalçın, G. (2018). "Yeni Bulgular Işığında Tire Bedesteni", *TUBA-KED*, 17, 11-24.
- Daş, E. (2019). "Yeni Bulgular Işığında Tire Kutu Han", *Akdeniz Sanat*, 3, 295-310.
- Ersoy, B. (1992). "Hasan Paşa Hanı (Sulu Han)", *Ankara Dergisi*, 1/3, 30-39.
- Ersoy, B. (1994). "Osmanlı Şehir-İçi Hanları, Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, 75-97.
- Ersoy, B. (2001). "Osmanlı Şehir-İçi Hanlarının İşlevleri", *11.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Utrecht, 23 - 28 Ağustos 1999, *EJOS-Electronic Journal of Oriental Studies*, Vol IV, 1-3.
- Eyice, S. (1970). "Elçi Hanı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 24, 93-130.
- Eyice, S. (1992). "Bedesten", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 302-311.
- Faroqhi, S. (1993). *Osmanlılarda Kent ve Kentliler*, (çev. N. Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güran, C. (1978). *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Hersek, C. M. (1995). "Behram Paşa Hanı (Sivas)", *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 273-286.
- Oğuz, F. (1974). "Manisa Kurşunlu Han", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1/1, 109-127.
- Özdeş, G. (1998). *Türk Çarşıları*, Tepe Yayınları.
- Sözen, M., v.d. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1975.
- Tunçel, M. (2002). "Osmanlı Mimarisinde Makedonya'daki Arasta ve Bedesten Binaları", *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 317-360.
- Ülgen, A. S. (1989). *Mimar Sinan Yapıları*, 1-2, Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, R. H. (1974). "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 6, 49-122.
- Yeşilbaş, E. (2015). "Diyarbakır'da Osmanlı Şehir-İçi Hanları Üzerine Değerlendirme", *Belleten*, 79/286, 848-877.

⁴ Örneğin Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı ikinci avluda, Tokat Taş Han (Voyvoda Hanı) ve Ankara Çengel Han'da birinci avluda yapı dışına genişleyen mekân şeklindedir.

BÖLÜM 19

OSMANLI BEDESTEN, ARASTA VE ÇARŞILARI

Mustafa EKMEKÇİ¹

GİRİŞ

Osmanlı şehirciliğinin önemli kuruluşlarından biri olan ticaret yapıları hem sosyal hem de ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü birimler olarak, erken dönemlerden itibaren şehirlerin çekirdeğini oluşturan ulu camilerle birlikte bunların etrafında konumlandırılmıştır (Eyice, 1992a, 303; Akar, 2009, 268). Arasta, bedesten, çarşı ve han olarak adlandırılan bu yapılar günümüzde her ne kadar benzer manada kullanılsalar da işlevsellik başta olmak üzere mimari açıdan birtakım farklılıkları bulunmaktadır. Özellikle bedestenler hem mimari hem de kendi içinde bir teşkilata sahip olması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Osmanlı toplumunun ticari faaliyetlerini sürdürdüğü bu yapılar, çalışmada ayrı başlıklar şeklinde ele alınarak birbirlerinin benzer-farklı yönleri üzerinde durulmuştur.

BEDESTEN

Günümüzde “Bedesten” şeklinde kullanılan kelimenin, “Bezzâzistan” (بزازستان) veya “Bezzistan” (بزازستان) (Devellioğlu, 1999, 98) sözcüklerinin zamanla Bedestân/Bedesten (بدستان) (Devellioğlu, 1999, 77) biçimini alarak dilimize yerleştiği düşünülmektedir (Cezar, 1985, 13, 211; Ödekan, 1997a, 209). Arapça “bez” kökünden türeyen “bezzaz” yani bez-kumaş satıcısı kelimesinin sonuna Farsçadan –istan ekinin getirilmesiyle bezciler/kumaşçılar çarşısı manasına gelen bezzazistan/bezistan elde edilmiştir (Cezar, 1985, 13; Konyalı, 1991, 280). Kelimenin bu şekildeki kullanıma Selçuklu ve Beylikler dönemi vakıf kayıtlarında da rastlanılmaktadır (Cezar, 1985, 213, 214). Osmanlı Dönemi’ne gelindiğinde XVI. yüzyılda bezistan veya bedesten kelimelerinin birlikte kullanıldığını gösteren kaynaklar olmakla birlikte XVII. yüzyıl ve sonrasında bedesten şeklinin tercih edildiği görülür (Cezar, 1985, 13, 14).

Köken olarak Arap-İslam dünyasının *Kaysariyye*’lerine göndermeler yapılsa da adı geçen coğrafyada oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülen kelimenin, kışla yapılarından saray yapılarına kadar bazı kamu binaları için de kullanıldığı bilinmektedir (Eyice, 1992a, 303). Bunun yanında farklı zaman dilimi ve farklı coğrafyalarda, temelde ticari faaliyetlerin yürütüldüğü mekânların yanında depo, atölye, han gibi yapıların karşılığı olarak da kaysariyye kelimesi kullanılmıştır (Streck, 1977, 482-483). Mimari olarak açık bir avlu çevresinde şekillenen dükkân grupları veya üretim mekânlarından meydana gelen kaysariyyeler, temel işlev açısından bedestenlerle benzer özellikler taşısa da Osmanlı bedestenlerinden hem mimari hem de teşkilat bakımından ayrılmaktadır (Yalçınar, 1997, 975). Dolayısıyla

¹ Dr.Arş.Gör., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, mekmekci@pau.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-7138-8856

KAYNAKLAR

- Akar, T. (2009). Osmanlı kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 13, 267-292.
- Akozan, F. (1979). İstanbul'un Kapalı Çarşısı. *Tarih Dergisi*, 32, 759-770.
- Akyurt, Y. (1940). Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 4, 91-132.
- Arseven, C. E. (1983). Bedesten. *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 1, 200-202). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arseven, C. E. (1983). Çarşı. *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 1, 371-372). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aygör, E. (2021). Beyşehir Bedesteni ve Bedestenlerin Plan Etüdü. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25, 167-192.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı.
- Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* (Cilt I). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)* (Cilt II). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. (1974). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)* (Cilt III). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)* (Cilt IV). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.
- Ayverdi, E. H. & Yüksel, İ. Aydın. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı.
- Baş, A. & Bozkurt, T. (2003). Konya Bedesteni. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 507-529.
- Baytop, T. (1994). Mısır Çarşısı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, 449-450). İstanbul.
- Büngül, N. R. (1979). Bedesten. *Eski Eserler Ansiklopedisi* (51-61). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Cantay, G. (1989). Edime Semiz Ali Paşa Çarşısı. *Erdem*, 5(13), 123-128.
- Cezar, M. (1983). *Typical Commercial Buildings of The Ottoman Classical Period and The Ottoman Construction System* (1st ed.). Türkiye İş Bankası Cultural Publications.
- Çakmak, Ş. & Yalçın, G. (2018). Yeni Bulgular Işığında Tire Bedesteni. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 17, 11-24.
- Çam, N. (1991). Arasta. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, 335-336).
- Çobanoğlu, A. V. (1991). Dua kubbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, 539-540).
- Devellioğlu, F. & Güneşçal, A. S. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilaveroğlu, İ. & Pilehvarian, N. K. (2022). İstanbul Kapalıçarşısı'nın Sokakları ve Kapıları Üzerine Bir İnceleme. *Art-Sanat*, 17, 103-129.
- Eray, S. S. & Kutlu, İ. (2021). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Kent Yapısında Çarşının Yeri ve Cami-Çarşı İlişkisinin Safranbolu Çarşısı Üzerinden İncelenmesi. *Tasarım Kuram*, 17(32), 221-239.
- Ergenç, Ö. (1980). Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri. O. Okyar & H. İnalçık (Ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)* (103-109). Ankara.
- Ergin, O. (1979). Bedestan. *MEB İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, 440-442).
- Ergin, O. N. (1968). Dua meydanı. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 9, 4742). İstanbul: Koçu Yayınları Mehmed Koçu.
- Erkal, N. G. (2015). İstanbul Erken Dönem Mimarisi. *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* (Cilt 8, 80-139). İstanbul: İBB Kültür AŞ.
- Eyice, S. (1989). Ali Paşa Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, 427-428).
- Eyice, S. (1992). Bedesten. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, 302-311).
- Eyice, S. (1992). Büyük Çarşı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 6, 509-513).
- Eyice, S. (1993). Arastalar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 1, 296-297).
- Eyice, S. (1994). Galata Bedesteni. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 3, 355-356).
- Gabriel, A., Er, N., Er, H., & Kazancıgil, A. (2010). *Bir Türk Başkenti, Bursa* (2nd ed.). Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Güçer, L. (1988). XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası. *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1, (6-128). İ.Ü. İktisat Fakültesi, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi.
- Gülersoy Ç. (1994). Kapalıçarşı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 4, 422-430). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Hasol, D. (1975). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- İnalçık, H. (1997). İstanbul'un İncisi Bedesten. *İktisat ve Din* (119-136). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karacalı, A. O. (2019). İstanbul Kapalıçarşısı'nın Çekirdeği Eski Bedestende Tarih, Kültür, Mimari Yapı ve İşlev Değişimleri Üzerine Bir İnceleme. *Modular Journal*, 2(1), 1-11.
- Kıran, M. H. (1992). Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapılarından Bedesten Yapılarının İncelenmesi ve Günümüzdeki Durumlarıyla Kıyaslanarak Koruma Önerileri Aranması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Konyalı, İ. H. (1991). *Âbideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Kuban, D. (1994). Damat İbrahim Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 2, 548). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: YEM Yayın Evi.

- Muşmal, H. (2006). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Beyşehir Kentinde Bulunan Müesseseler ve Vakıflar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 231-264.
- Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (Çev. Ülker Sayın). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nayır, Z., & İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. (1975). *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)* [Dissertation]. İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Necipoglu, G., Arapi, A. N., Günay, R., & Güven, G. C. (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür* (1st ed.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ödekan, A. (1997). Arasta. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 1, 123). İstanbul: YEM Yayın Evi.
- Ödekan, A. (1997). Bedesten. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 1, 209-210). İstanbul: YEM Yayın Evi.
- Önge, Y. (1970). Türk Çarşılarında Dua Kubbeleri. *Önasya*, 6(63), 6-7.
- Özdeş, G. (1998). *Türk Çarşıları*. Ankara: Tepe Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1994). Bedesten Esnafı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Streck, M. (1977). Kaysariyya. *MEB İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, 482-483).
- Şahinalp, M. S. & Günal, V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi. *Milli Folklor*, 93, 149-168.
- Şahinalp, M. S. & Günal, V. (2016). Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşı Sisteminin Fonksiyonel Analizi. *Journal of Turkish Studies*, 11(8), 335-360.
- Şapolyo, E. B. (1968.). Türk Kültür Tarihi: Bedestenler. *Önasya Dergisi*, 3(32), 14-15.
- Şimşek, B. F. (2020). Bedesten Yapılarının Yeniden Kullanım Sorunlarının İncelenmesi ve Galata Bedesteni Restorasyon Önerisi. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Tosun, B. (1994). Direklerarası. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, 367-368).
- Ülgen, A. S., Yenişehirlioğlu, F., Madran, E., Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu (Turkey), & Türk Tarih Kurumu. (1989). *Mimar Sinan yapıları (katalog) / The buildings of Mimar Sinan (catalogue)*. Türk Tarih Kurumu.
- Yalçın, G. (1997). Kaysariye. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 2, 975). İstanbul: YEM Yayın Evi.

BÖLÜM 20

OSMANLI ŞEHİR KÜLLİYELERİ

Nuri SEÇGİN¹

GİRİŞ

Arapça tam, bütün, tamlık, bütünlük, bütünsellik anlamlarında küll sözcüğünden türetilmiş olan külliye Osmanlı mimarisinde farklı işlevlere sahip birden çok yapının oluşturduğu kompleks kuruluşlar olarak tanımlanır. Özgün plan tasarımları ve farklı işlevsel kompozisyonlar sergileyen örnekleri ile çok geniş bir coğrafyaya yayılan külliyeler için kimi kaynaklarda manzume, heyet, imaret, site, imaret sitesi gibi farklı isimler kullanıldığı da görülür. Külliyelerin merkezini oluşturan yapı eğerki özel bir gereklilik yoksa umumiyetle camiler olmuştur. Bir başka ifadeyle; külliyeler cami etrafında toplanan medrese, imaret, hamam, han, çeşme, sebil, tabhane, darüşşifa, muvakkithane, sıbyan mektebi, türbe vb. yapılarla birlikte sosyal, kültürel ve iktisadi amaçlara yönelik hizmet üreten kuruluşlardır. Ancak bazı külliyeler vardır ki, dönemsel ihtiyaçlara bağlı olarak varlık sebebi olan yapı değişir ve kimi zaman bir medrese ya da kervansaray, kimi zaman da bir saray veya kışla etrafında oluşan kompleks kuruluşlara rastlanır. Nitekim, Sultan Hasan Medresesi örneğinde olduğu gibi Magrib coğrafyasında inşa edilen Fatımi, Eyyubi ve Memlük külliyelerinin birçoğu medrese merkezli külliyeler olarak tasarlanmışlardır. İslam tarihinin hemen her döneminde ve özellikle de Osmanlılarda külliyelerin finansmanı kamu hazinesinden değil banilerin kişisel varlıklarından sağlanmıştır. Bu çerçevede vakıfların sosyal ve iktisadi rolüne özellikle değinmek gerekir. Hükümdarlar, emirler, sultanlar, diğer hanedan mensupları, devlet ricali ve varlıklı aileler toplumsal bir sorumluluğun gereği olarak bu tür hayır yapıları inşa ettirdiklerinde banisi oldukları imaret sitelerinin varlığını sürdürebilmesi için kendi şahsi mülklerinden bir kısmını ayırarak vakıflar da tesis etmişlerdir.

BURSA, ORHAN GAZİ KÜLLİYESİ

Osmanlı döneminin ilk anıtsal örneklerinden biri olan Bursa Orhan Külliyesi, bir anlamda beylikten devlete dönüşümün de simgesi olmuştur. Orhan Gazi 1330'ların başında Bursa'yı fethettiği zaman ilk camisini Hisar adı verilen sur içinde inşa ettirir. Söz konusu yapı muhtemelen 1854 depreminde yıkıldığı için günümüze ulaşamamıştır. Ancak inşa kitabesi aynı nedenle hasar gören Şehadet Camii onarılırken daha sonraki bir dönemde doğu kapısı üzerine yerleştirilir. Orhan Gazi devletin ilk başkenti olan ancak küçük bir kasaba görünümündeki Bursa'yı daha mamur ve zengin bir şehir haline getirmek için sur dışında yeni yerleşim yerleri oluşturmanın kaçınılmaz olduğunu düşünür. Bunun için surların kuzeyinden

¹ Prof.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü nuri.secgin@msgsu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4243-198X

yeler inşa edebilmek için uygun alanların kalmaması genellikle bir kaç yapıdan oluşan kompakt külliye-ler yaratmıştır. Kuyucu Murat Paşa, Ekmekçizade Ahmed Paşa ve Amucazade Hüseyin Paşa Külliyesi bu tür külliyelerden bazılarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine gelindiğinde ise Batılılaşma sözcüğüyle kavramsallaştırılan yeni bir anlayışın giderek hemen her alana yayılan yansımaları görülür. Bu anlayışın sonuçlarından biri de halka sunulan hizmetlerin eskisi gibi geleneksel tarzda külliye kuru-luşları üzerinden değil, her biri kendi işlevselliği üzerinden kurgulanan ve modernize edilmiş yaygın bir örgütlenmeyi amaçlayan kamu kurumları eliyle sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

- Acun, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahunbay, Z. Nayır. (1998). 17. Yüzyıl İstanbul'unda Eğitim Kurumları, *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı*. İstanbul: Sanat Derneği Yayınları, 12-13.
- Akın, N. (1994). Kumkapı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 5, 120-121.
- Arslan, N. (1992). *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Artan, T. (1994). Kadırga, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 4, 365-367.
- Aydın, Ş. (1991). Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 3, 9-10.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Satı Efendi-Süleyman Besim Efendi. (2001). *Hadikatü'l Cevâmi*, Ahmed Nezih Galitekin (Haz.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ayverdi, E. Hakkı. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III (1451-1481)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Barkan, Ö. Lütfü. (1972). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı. 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barkan, Ö. Lütfü. (1979). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı İnşaatı ait Emir ve Fermanlar. 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Batur, S. (1994). Selimiye Camii, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 6, 512-515.
- Bülbül, A. Hamdi. (2011). Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)'inde Onarım Faaliyetleri. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*. 2, 117-126.
- Bülbül A. Hamdi. (2012). IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser, Hamidiye İmareti. *Vakıf Restorasyon Yıllığı*. 4, 8-16.
- Can, Y. (1996). İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli unsuru: Muma Mescidi Darü'l-İmara İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/8, 123-134.
- Cantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Cerasi, Maurice M. (1999). *Osmanlı Kenti*. Aslı Ataöv (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını No: 9.
- Cezar M. (2002). *Osmanlı Başkenti İstanbul*. İstanbul: Ekav / Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı.
- Çelik, Z. (2015). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çetin, E. (1987). Sultanahmet Arastası, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*. 6, 69-119.
- Çetintaş, S. (1946). *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri Bursada İlk Eserler*. İstanbul : Milli Eğitim Baimevi, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü.
- Çobanoğlu, A. Vefa. (1998). Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 14, 37-43.
- Çobanoğlu, A. Vefa. (2009). Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 37, 497-503.
- Dağdelen, İ. (2006). *Alman Mavileri, 1913-1914: I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Dayezâde Mustafa Efendi. (2019). *Selimiyye (İnceleme-Çevirimetin-Sadeleştirme)*, Cihan Okuyucu (Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Erkal, N. (2015). İstanbul'da Erken Dönem Osmanlı Mimarisi, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Mimari*. Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul: İBB Kültür A.Ş. 80-139.
- Erünsal, İsmail E. (2003). Mahmud Paşa Kütüphanesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 27, 381-382.
- Erzen, J. Nejdet, (1991). *Mimar Sinan Cami ve Külliyesi: Tasarım Süreci Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Evlîyâ Çelebi. (2016) *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. Cilt 1, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1962). İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, *İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt XXIII/1-2, 34-35.
- Eyice, S. (1989). Ahmed Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2, 115-116.
- Eyice, S. (1992). Beyazıt II Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 6, 42-45.

- Eyice, S. (1993). Arkadios Sütunu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1, 306-307
- Eyice, S. (1994). Davud Paşa Külliyesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 3, 7-8.
- Eyice, S. (1994). Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 10, 547-548.
- Eyice, S. (1994). Çemberlitaş, *Dünen Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 2, 482-483.
- Eyice, S. (1994). Bayezid Külliyesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 2, 87-96.
- Eyice, S. (1995). Eyüp Sultan Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 12, 9-12.
- Eyice S. (1997). Hamidiye Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 15, 465-468.
- Eyice, S. (2007). Nuruosmaniye Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 33, 266-267.
- Eyice, S. (2007). Nuruosmaniye Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 33, 266-267.
- Eyice, S. (2009). Mahmud Paşa Camii, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2, 179-180.
- Gabriel, A. (1958). *Une capitale turque Brousse – Bursa*. Paris: E. de Boccard.
- Gökçen, İ. (1946). *Manisâda Hayırlar ve Vakıflar*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Grelot, G. Joseph. (1680). *Relation Nouvelle D'un Voyage De Constantinople*, Paris: En la Boutique Pierre Rocolet.
- Gündüz, F. (2003). Mahmud Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 27, 380-381.
- Hitti, Philip K. (1989). *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*. Cilt 1, Salih Tuğ (Çev.), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İhtifalci Mehmed Ziya. (2003). *İstanbul ve Boğaziçi I*, İstanbul: Bilka Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Kafesçioğlu, Ç. (2007). Osmanlı Şehirciliğinde Dönüşüm ve Devamlılık: Onbeşinci Yüzyıl İstanbul'unda Külliye ve Mahalleler, *550. Yılında Fetih ve İstanbul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 177-188.
- Karakaya, E. (2010). Şemsi Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 38, 529-530.
- Keçici, Z. Ceran-Deniz M. (2019). İstanbul Davud Paşa Camisi Hakkında Yeni Bir Belge. *Mimarlık* 408, 64-68.
- Koçu, R. Ekrem. (1960). Bayazid Sultan Mahmud Kasrı, İmaret Kasrı, *İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 4, 2257-2258.
- Koçu, R. Ekrem. (1961). Beşiktaş İskele Hamamı, *İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 5, 2579-2581.
- Konyalı, İ. Hakkı. (1977). *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*. Cilt II, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.
- Kuban, D. (1954) *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Kuban, D. (1961). Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii, *Mimarlık ve Sanat*. 3, 112-115
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri, Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gözlemler, *Vakıflar Dergisi*. VII, 53-73.
- Kuban, D. (1996). *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. Zeynep Rona (Çev.), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kuban, D. (1997). *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kumbaracılar, İ. (1938). *İstanbul Sebilleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mehmed Râîf. (1996). *Mir'ât-ı İstanbul*. 1, Günay Kut-Hatice Aynur (Yay. Haz.), İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı.
- Meriç, Rıfki Melül. (1957). Beyazid Câmii Mimarı, *AÜ İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Yıllık Araştırmaları Dergisi*. II, 4-76.
- Meriç, R. Melül. (1963). Edirne'nin Tarihi ve Mimârî Eserleri Hakkında, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*. I, 454-497.
- Miss Julia Pardoe. (2017). *Sultanlar Şehri İstanbul*. Banu Büyükal (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mülayim, S. (1992). Beylerbeyi Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 6, 75-77.
- Mülayim, S. - Çobanoğlu, A. Vefa, (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 36, 430-434.
- Mülayim, S. (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 38, 114-119.
- Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul'un Tarihi Topografyası*, Ülker Sayın (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Necipoğlu-Kafadar, Gülru. (1985). The Süleymaniye Complex in Istanbul an Interpretation, *Muqarnas*. III, 92-117.
- Necipoğlu G. (2007). Creation of a national genius Sinan and the historiography of "classical" Ottoman Architecture, *Muqarnas*. XXIV. 141-184.
- Necipğlu, G. (2013). *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Okçuoğlu, T. (2014). "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasrıları Üzerine Değerlendirmeler", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual Of İstanbul Studies*. 3, 129-141.
- Öztürk, K. (2008). *Üsküdar Harem Sementinin Tarihi Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Pekak, Sacit. (1993). Arkadios Forumu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 1, 306.
- Pervititch, J. (2000). *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ramazanoğlu, G. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5, 434-436.
- Reindl-Kiel, H. (2008). Rum Mehmet Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 35, 226-227.
- Sav, M. (2010). Yavuz Sultan Selim Camii Çevresi veya İstanbul'un Beşinci Tepesinin Arkeolojik Topografyası, *Vakıf Restorasyon Yıllığı Dergisi*. 1, 6-14.
- Sav, M. (2021). Çemberlitaş ve Nuruosmaniye Camii ile Çevresinin Arkeotopografyası, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*. 5, 7-24.
- Söylemezoğlu, K. (1988). İstanbul Rüstem Paşa Camii Son Cemaat Mahalli ve Avlusu Planlamasında Gözönünde Tutulan Faktörler Hakkında, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. Zeki Sönmez (Haz.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 259-267.

- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. (1954). *İstanbul Sarayları*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Şimşek, H. İbrahim. (2006). Neccarzade Rıza Efendi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 32, 483-484.
- Tanman, B. (1994). Neccarzâde Tekkesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 6, 59-60.
- Tanman, B. (1996). Güzelce Mahmud Paşa Çeşmesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 14, 330-331.
- Tanman, B. (2009). Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 37, 360-363.
- Tokay, Z. Hale. (2008). Rüstem Paşa Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 35, 291-292.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ülgen, A. Saim. (1939). *Fatih Devrinde İstanbul 1453-1481*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Yavaş, D. (2007). Orhan Gazi Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 33, 387-389.
- Yeşilkaya Gürallar, N. (2003). Transformation of A Public Space in the Nineteenth Century Istanbul: Beyazıt Meydanı. (Yayımlanmamış doktora tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım Y. (1994). Dördüncü Vakıf Han, *İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 3, 102.
- Yücel, E. (1969). Amucazâde Hüseyin Paşa Külliyesi, *Vakıflar Dergisi*. 8, 249-266.
- Yüksel, İ. Aydın. (1983). *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid ve Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yüksel, İ. Aydın. (1997). Hatuniye Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 16, 501-503.
- Yüksel, İ. Aydın. (2004). *Osmanlı Mimârisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566)*. Cilt VI, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yüksel, İ. Aydın. (2005). Yüksel, *Ca'fer Efendi Risâle-i Mi'mâriyye 1023/1614*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yüksel, İ. Aydın. (2006). *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*. İstanbul: Fetih Cemiyeti.

BÖLÜM 21

OSMANLI TARİKAT YAPILARI: TEKKELER

M. Baha TANMAN¹

GİRİŞ

Osmanlı mimarisi tarihine ilişkin yayınlara göz atıldığında, tarikat yapılarının diğer yapı türlerine kıyasla çok daha az incelenmiş olduğu, birçok geniş kapsamlı çalışmada bu yapılara hiç değinilmediği ya da bir iki önemli örneğin tanıtımıyla yetinildiği dikkati çeker. Cumhuriyet döneminin kültür politikasında ve aydın kamuoyunda gözlenen, tarikatlarla ilişkin olumsuz tavrın yanı sıra, tarikat yapılarının – birkaç istisna dışında – mütevazı boyutları ve iddiasız tasarımlarıyla dikkati çekmemeleri ve önemsenmemeleri; öte yandan, söz konusu yapıların incelenmesinde karşılaşılan, terminolojiye ve mimari tanımlamaya ilişkin birtakım sorunlar mimari tarihimizdeki bu “sessizliğin” sebepleri olsa gerektir.

1. TERMİNOLOJİ SORUNU:

Osmanlı dünyasındaki tarikat yapıları “âsitâne, dergâh, gülşenihane, hankah, kadirihane, kalenderhane, mevlevihane, tekke, zaviye” gibi çeşitli terimlerle ifade edilegelmiştir. Bunlardan “gülşenihane, kadirihane, kalenderhane ve mevlevihane” yapının belirli bir tarikata ya da zümreye aidiyetini ifade eder. “Âsitâne” ve “zaviye” terimleri ise tarikat yapılarının, bağlı buldukları tarikat içindeki statülerini belirlemektedir. Kaynaklarda “*Âsitâne-i tarikat-ı aliyye-i ...*” ya da “*Pişvây-ı tarikat-ı aliyye-i ...*” olarak anılan âsitâneler belirli bir tarikatın ya da tarikat kolunun merkezleridir (Pakalın, 2023: I, 94; Koçu, 1959; Gölpinarlı, 1963: 13; Gölpinarlı, 1977: 28-29; Gölpinarlı, 1983: 334-335). Genellikle geniş kapsamlı kuruluşlar olan âsitâneler, tarikat/kol kurucularına ait türbeyi bünyelerinde barındırdığından aynı zamanda “pîr evi/pîr makamı/huzur-u pîr” sıfatını da taşırlar. Zaviyeler ise âsitânelere bağımlı, genellikle daha ufak kapsamlı kuruluşlardır (Pakalın, 2023: III, 648; Gölpinarlı, 1963: 13; Gölpinarlı, 1977: 28-29; Gölpinarlı, 1983: 334-335). Ne var ki, İslâm dünyasında, bölge ve dönem etkenlerine bağlı olarak farklı anlamlara karşılık gelen “zaviye” teriminin (Ocak, 1978: 247-269) bu tanımı, özellikle 15. yüzyıldan sonraki Osmanlı kültür ortamı için geçerlidir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin erken döneminde (1300-15. yüzyıl ortası), fetih hareketlerine katılan – Ö. L. Barkan’ın tabiriyle – “kolonizatör dervişlerin”, kırsal alanlarda kurdukları geniş kapsamlı tesisler de “zaviye” adıyla anılmaktaydı (Barkan, 1942).

Söz konusu terimlerden “dergâh”, “hankah” ve “tekke” ise ne belirli bir tarikata bağlı oluşa, ne kuruluş amacını yansıtan bir fonksiyon şemasına, ne de bunların doğurduğu bir mimari tipe tekabül eder. Nitekim aynı yapıya ait kitabelerde, belgelerde, yayınlarda, ayrıca halk ağzında, farklı biçimlerde anıldığına sıkça tanık olunur.² Bunlara ek olarak, özellikle erken dönemde “buk’a” ve “imaret” gibi, belirli bir

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, (emekli öğretim üyesi) ORCID iD: 0000-0002-9821-3666

² Örneğin İstanbul’daki Yenikapı Mevlevihanesi, hünkâr mahfili girişinin üstünde bulunan 1253(1837/38) tarihli manzum yenileme kitabesi-

KAYNAKLAR

- Acar, D. (1999). *Bulgaristan'ın Deliorman Bölgesi'ndeki Babai ve Bektaşî Tekkeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Akın, G. (1989). Merdivenköy Bektaşî Tekkesi'ndeki Dünya Ağacı. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4, 68-74.
- Akın, G. (1991). Tütekli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 323-354.
- Aksel, M. (1967). *Religious Pictures in Turkish Art-Türkler'de Dinî Resimler*. Elif Yayınları.
- Altun, A. (1986). Dört Yarım Kubbeli Cami Plan Şemasının Kaynakları Hakkındaki Görüşler Üzerine. *Türk Kültürü Araştırmaları Dr. Emel Esin'e Armağan*, XXIV(1), 1-6.
- Anonim. (1995). Hasanâbâd Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8, 190.
- Arel, A. (1975). *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Âşık Paşazade. (1949). *Tevârih-i Âl-i Osman*. N. Atsız (Haz.), Türkiye Yayınevi.
- Ayverdi, E. H. (1961). Bâlâ Camii ve Tekke, Türbe, Sebil ve Çeşmeleri. *İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 1955-1958.
- Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri*, I, İstanbul Fetih Cem'iyeti Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, II, İstanbul Fetih Cem'iyeti Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri*, III, İstanbul Fetih Cem'iyeti Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1981a). *Avrupâda Osmanlı Mimârî Eserleri - Yugoslavya*, II(3), İstanbul Fetih Cem'iyeti Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1981b). *Avrupâda Osmanlı Mimârî Eserleri - Yugoslavya*, III(3), İstanbul Fetih Cem'iyeti Yayınları.
- Babinger, F. (1962). Das Bektaschi-Kloster Demir Baba. *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante von Franz Babinger*, I, 88-96.
- Bacqué-Grammont, J. L. & Dumont, P. & Eldem, E. & SAINT-LAURENT, B. & Vatin, N. & Zarcone, T. (1991). Le Tekke Bektachi de Merdivenköy. *Anatolia Moderna-Yeni Anadolu*, II, 29-135.
- Bacqué-Grammont, J. L. & Laqueur, H. P. & Vatin, N. (1984). Stelæ Turcica, I. Küçük Aya Sofya. *Istanbul Mitteilungen*, 34, 141-503.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri; II: Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller. *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri - 953(1546) Târihli*. E. H. Ayverdi (Haz.), İstanbul.
- Batur, A. (1968). Yıldız Serencebey'de Şeyh Zâfir Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi. *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, I, 103-138.
- Bayrı, M. H. (1972). *İstanbul Folkloru*. Eser Yayınları.
- Behrens-Abouseif, D. (1988). The Takiyyat Ibrahim al-Kulshani in Cairo. *Muqarnas*, 5, 43-60.
- Behrens-Abouseif, D. (1989). *Islamic Architecture in Cairo - An Introduction*. The American University in Cairo Press.
- Behrens-Abouseif, D. & Fernandes, L. (1984). Sufi Architecture in Early Ottoman Cairo, *Annales Islamologiques*, XX, 103-114.
- Beldiceanu-Steinherr, I. (1971). La Vita de Seyyid Ali Sultan et la Conquête de la Thrace par les Turcs. *Proceedings of the Twenty-Seventh International Congress of Orientalists (Ann Arbor Michigan 13-19th August 1967)*, 275-276.
- Bilgin, İ. (1978). Über die Tekke-Architektur des 13. Jahrhunderts in Anatolien. *Fifth International Congress of Turkish Art*, 183-199.
- Çiftçi, F. (1995). *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirel İşli, E. (1990). Vakıflar İdaresi'nin Günümüze Ulaştırdığı Bir Ahşap Yapı: Keşfi Osman Efendi Tekkesi. *Vakıflar Dergisi*, XXI, 115-128.
- Demirel İşli, E. (1994a). Osman Keşfi Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 163-164.
- Demirel İşli, E. (1994b). Şeyh Türkü Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 172-173.
- Demirel İşli, E. (1996). Üsküdar'da Rufai Asitanesi. *Arkitekt*, 433, 84-85.
- Demirel İşli, E. & İşli, N. (1995a). Kırkağaçlı Emin Efendi Tekkesi. *Arkitekt*, 424, 50.
- Demirel İşli, E. & İşli, N. (1995b). Kaygusuz Baba Tekkesi. *Arkitekt*, 425, 66.
- Demirel İşli, E. & İşli, N. (1995c). Körükçü Tekkesi. *Arkitekt*, 427, 54.
- Demiriz, Y. & Tanman, M. B. (1994). Piyale Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 254-258.
- Denknalbant, A. (2009). Seyyid Battal Gazi Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 51-54.
- Doğan, A. I. (1977). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Yayınları.
- Doğanay, A. (2010). Şeyh Vefâ Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, 72-74.
- Emir, S. (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler*. Akademi Kitabevi.
- Erdmann, K. (1958). Zur türkischen Baukunst Seldschukischer Und Osmanischer Zeit. *Istanbul Mitteilungen*, VIII, 11-16.
- Esin, E. (1980). Merkez Efendi (H.879/1465 Sıraları-959/1551) ile Şâh Sultan Hakkında Bir Hâşiye. *Türkiyat Mecmuası*, XIX, 65-92.
- Esin, E. (1989). Ahmed Yesevî Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 162-163.
- Eyice, S. (1953). İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri. *Tarih Dergisi*, V(89), 153-182.
- Eyice, S. (1965a). Fetih'ten Sonra İstanbul'daki Kiliselerin Durumu. *Türk Yurdu*, 307, 33-34.
- Eyice, S. (1965b). Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri. *Vakıflar Dergisi*, VI, 137-152.

- Eyice, S. (1967). Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi. *Bellekten*, XXXI(124), 551-600.
- Eyice, S. (1969). Çorum'un Mecidözü'nde Âşıkpaşa-oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi. *Türkiyat Mecmuası*, XV, 211-246.
- Eyice, S. (1978). Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, IX, 170-185.
- Eyice, S. (1989). Mimar Sinan'ın İhmal Edilmiş Bir Eseri: Ramazan Efendi Camii (Hacı Hüsrev). *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, 2, 12-18.
- Eyice, S. (1992). Bezirgânbaşı Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6, 104-105.
- Eyice, S. (1994). Küçük Ayasofya Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 146-149.
- Eyice, S. (1997). Elvan Çelebi Zaviyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, 65-67.
- Eyice, S. & Tanman, M. B. (1994). Koca Mustafa Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 30-34.
- Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*. Thames & Hudson.
- Göktürk, H. (1960). Bayrampaşa Medresesi, Mektebi, Sebili, Tekkesi, Tekke Mescidi ve Türbesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 2306-2308.
- Gölpınarlı, A. (1963). *Mevlevî Âdab ve Erkânı*, İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi.
- Güler, M. (2016). Antep (Ayıntab) Mevlevihânesi'nin Mimari Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *İSTEM*, 27, 43-77.
- Gürbüz, A. (1994). Elvan Çelebi Zaviyesi'nin Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, XXIII, 25-30.
- Gürses, R. (1964). *Hacıbektaş Rehberi*, Sanat Matbaası.
- Güzelbey, C. C. (1992). *Gaziantep Camileri Tarihi*, Türk-İslam Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Yayınevi.
- Haskan, M. N. (1993). *Eyüp Tarihi*, Eyüp Sultan Vakfı Yayınları.
- Hasluck, F. W. (1929). *Christianity and Islam under the Sultans*. Oxford University Press.
- İbrahim, M. (1985). Kalkandelen'deki Harabatî Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi. *Millî Kültür*, 49, 54-59.
- İbrahim, M. (1993). Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durum. *X. Vakıf Haftası Kitabı / Türk Cumhuriyet-lerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri. Bosna-Hersek'deki Vakıf Varlıkları ve Yılmaz Önge Restorasyon Seminerleri (7-10 Aralık 1992 Ankara)*, 181-206.
- İşli, N. (1994a). Mehmed Emin Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 361.
- İşli, N. (1994b). Okçular Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 124.
- Karpuz, H. (1982). Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hatun 'Hacı Abdullah' Zaviyesine Bağlı Yapılar. *Vakıflar Dergisi*, XV, 117-125.
- Kiel, M. (1971). Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı Kalugerevo-Noca Zagora'daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşî Tekkesi. *Bellekten*, XXXV(137), 45-60.
- Kiel, M. (1990). *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912*, Research Centre for Islamic History Art.
- Kiel, M. (1991). A Monument of Early Ottoman Architecture in Bulgaria: The Bektashi Tekke of Kıdemli Baba Sultan at Kaligero - Nova Zagora. *Studies on Ottoman Architecture in the Balkans*, 53-60.
- Koçu, R. E. (1959). Âsitâne. *İstanbul Ansiklopedisi*, II, 1108.
- Koçu, R. E. (1960). Balat Camii. *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 1965-1966.
- Konyalı, İ. H. (1950). *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, Ülkü Basımevi.
- Konyalı, İ. H. (1976). *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1968). Bektaşîlik ve Hacı Bektaş Tekkesi. *Türk Etnografya Dergisi*, X, 19- 26.
- Kreiser, K. (1990). Kâşgari Tekyesi – Ein istanbuler Nakşbandî-Konvent und sein Stifter. *Varia Turcica*, XVIII, *Naqshbandîs. Cheminements et Situation Actuelle d'un Ordre Mystique Musulman. Actes de la Table Ronde de Sèvres (2-4 Mai 1985)*, 331-335.
- Kreiser, K. (1994). Evliyâ Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Âleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler. S. Tezcan (Çev.), *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XIV (101-115). Enderun Kitabevi.
- Kuban, D. (1994). Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 32-34.
- Kuran, A. (1963). Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs: Küçük Efendi Manzumesi. *Bellekten*, XXVII(107), 467-470.
- Kuran, A. (1984). Üsküdar Atik Valide Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine. *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, 231-248.
- Küçük, S. (1999). Halep Mevlevihânesi. *İLAM Araştırma Dergisi*, III(2), 73-107.
- Küçük, S. (2016). Halep Mevlevihânesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-1, 516-18.
- Lifchez, R. (1992). The Lodges of Istanbul. *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, 73-129.
- Şemseddin, M. (1997). M. Kara & K. Atlansoy (Haz.), *Bursa Dergâhları (Yadigâr-ı Şemsi)*, I-II (299-302). Uludağ Yayınları.
- Menzel, T. (1925). Das Bektaschi-Kloster Seyyid-i Ghazi. *Mitt. des Seminars für Orient. Sprachen*, XXVIII, 92-125.
- Messana, G. (1972). *L'Architettura Musulmana della Libia*. Castelfranco Veneto.
- Müller-Wiener, W. (1977). *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*. Tübingen.
- Nayır, Z. (1976). İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi. *Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, 397-410.
- Necipoglu Kafadar, G. (1986). Plans and Models in 15th- and 16th-Century Ottoman Architectural Practice. *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLV(3), 224-243.
- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme). *Vakıflar Dergisi*, XII, 247-269.

- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî Menâkıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. Enderun Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ocak, A. Y. (2000). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İletişim Yayınları.
- Ötüken, Y. (1979). İstanbul Kiliselerinin Fetihden Sonra Yeni Görevleri, Banileri ve Adları. *Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, X(2), 71-85.
- Pakalın, M. Z. (2023). *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pacha, H. A. W. (1957). L'Influence Ottomane sur l'Architecture Musulmane en Égypte. *Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists held in Istanbul September 15th to 22nd 1951. II. Communications*, 645-650.
- Senigova, T. N. (1976). Unikal noe kul'tovo sorujeniev rayone g. Turkestana. *Prosloe Kazaxstana po arheologičeskimi istoničov*, 112-113.
- Sözen, M. (1969-1970). Eine Moschee von seltenem Typ in Anatolien: Die Şeyh Fethullah Moschee in Gaziantep. *Anatolica*, III, 177-185.
- Sözen, M. (1975). *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanman, M. B. (1977). Hasırîzade Tekkesi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, VII, 107-142.
- Tanman, M. B. (1978). İstanbul Süleymaniye'de Helvâî Tekkesi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, VIII, 173-201.
- Tanman, M. B. (1979). Relations entre les *semahane* et les *türbe* dans les *tekke* d'Istanbul. *Ars Turcica / Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst*, 312-322.
- Tanman, M. B. (1988a). Afganîler Tekkesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 400.
- Tanman, M. B. (1988b). Atik Valide Külliyesi. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, 3-19.
- Tanman, M. B. (1988c). Sinan'ın Mimârîsi/Tekkeler. *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, 311-332.
- Tanman, M. B. (1989a). Akbaba Tekkesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 221-222.
- Tanman, M. B. (1989b). İstanbul /Kasımpaşa'daki Piyale Paşa Külliyesi'nin Medrese ve Tekkesi İçin Bir Restitüsyon Denemesi. *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya-Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri* (s. 87-94). Sandoz Kültür Yayınları.
- Tanman, M. B. (1990). Yunanistan'da, Katerin'de Abdullah Baba Tekkesi. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 29-28.
- Tanman, M. B. (1991a). Atâ Efendi Tekkesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 36-37.
- Tanman, M. B. (1991b). Atik Vâlîde Sultan Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 68-73.
- Tanman, M. B. (1991c). Aziz Mahmud Hüdâî Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 340-343.
- Tanman, M. B. (1991d). Bâlâ Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 554-556.
- Tanman, M. B. (1992a). Balat Camii ve Tekkesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 7-8.
- Tanman, M. B. (1992b). Bayram Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 267-268.
- Tanman, M. B. (1992c). İstanbul, Merdivenköyü'ndeki Bektaşî Tekkesi'nin Meydan Evi Hakkında. *Semavi Eyice Armağanı/İstanbul Yazıları* (317-342). Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Tanman, M. B. (1992d). Settings for the Veneration of Saints. *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*.
- Tanman, M. B. (1993a). Abdurrahman Şamî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 19-20.
- Tanman, M. B. (1993b). Abdüsselâm Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 55-56.
- Tanman, M. B. (1993c). Afganîler Tekkesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 86-87.
- Tanman, M. B. (1993d). Akbaba Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 153-154.
- Tanman, M. B. (1993e). Atâullah Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 397-398.
- Tanman, M. B. (1993f). Atik Valide Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 407-412.
- Tanman, M. B. (1993g). Aydınoğlu Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 482-484.
- Tanman, M. B. (1993h). Aynî Ali Baba Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 486-488.
- Tanman, M. B. (1993i). Aziz Mahmud Hüdâî Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 507-510.
- Tanman, M. B. (1993j). Cemâlîzâde Tekkesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 318-319.
- Tanman, M. B. (1993k). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, 371-373.
- Tanman, M. B. (1994/2a). Bâlâ Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 6-9.
- Tanman, M. B. (1994/2b). Bayram Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 101-103.
- Tanman, M. B. (1994/2c). Buhara Tekkesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 326-327.
- Tanman, M. B. (1994/2d). Bursa Tekkesi Mescidi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 340-341.
- Tanman, M. B. (1994/2e). Cemaleddin Uşşâkî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 399-400.
- Tanman, M. B. (1994/2f). Çorlulu Ali Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 2, 527-529.
- Tanman, M. B. (1994/3a). Derûnî Mehmed Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 37-38.
- Tanman, M. B. (1994/3b). Devatî Mustafa Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 42-43.
- Tanman, M. B. (1994/3c). Dırağman Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 49-51.
- Tanman, M. B. (1994/3d). Durmuş Dede Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 106-107.
- Tanman, M. B. (1994/3e). Düğümlü Baba Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 107-108.
- Tanman, M. B. (1994/3f). Emîr Buharî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 167-168.
- Tanman, M. B. (1994/3g). Ertuğrul Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 196-198.
- Tanman, M. B. (1993h). Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 294-295.
- Tanman, M. B. (1994/3i). Galata Mevlevîhanesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 364-367.

- Tanman, M. B. (1994/3k). Hacı Beşir Ağa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 469-473.
- Tanman, M. B. (1994/3l). Hacı Evhad Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 473-475.
- Tanman, M. B. (1994/3m). Hallaç Baba Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 530-531.
- Tanman, M. B. (1994/4a). Hasırızade Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 6-9.
- Tanman, M. B. (1994/4b). Hatuniye Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 20-21.
- Tanman, M. B. (1994/4c). Helvai Tekkesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 51.
- Tanman, M. B. (1994/4d). Hüsameddin Uşşakî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 105-106.
- Tanman, M. B. (1994/4e). Kadirihane Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 369- 372.
- Tanman, M. B. (1994/4f). Kalenderhane Tekkesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 399-400.
- Tanman, M. B. (1994/4g). Kartal Baba Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 470-471.
- Tanman, M. B. (1994/4h). Kasımpaşa Mevlevihanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 482-485.
- Tanman, M. B. (1994/4i). Kaşgari Tekkesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 486-487.
- Tanman, M. B. (1994/4j). Kaygusuz Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 500.
- Tanman, M. B. (1994/5a). Körükçü Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 95-96.
- Tanman, M. B. (1994/5b). Küçük Efendi Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 150-152.
- Tanman, M. B. (1994/5c). Küçük Ayasofya Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 149-150.
- Tanman, M. B. (1994/5d). Maarif Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 232-233.
- Tanman, M. B. (1994/5e). Merkez Efendi Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 1994.
- Tanman, M. B. (1994/5f). Mesnevihane Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 408-409.
- Tanman, M. B. (1994/5g). Mimar Sinan Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 469-470.
- Tanman, M. B. (1994/5h). Murad Buhari Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 514-516.
- Tanman, M. B. (1994/5i). Mustafa Paşa Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 564-565.
- Tanman, M. B. (1994/6a). Nahuî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 50-51.
- Tanman, M. B. (1994/6b). Nureddin Cerrahî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 97-99.
- Tanman, M. B. (1994/6c). Oğlanlar Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 123-124.
- Tanman, M. B. (1994/6d). Özbekler Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 199-202.
- Tanman, M. B. (1994/6e). Ramazan Efendi Camii ve Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 301-303.
- Tanman, M. B. (1994/6f). Rıfai Âsitanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 324-325.
- Tanman, M. B. (1994/6g). Saçlı Emir Tekkesi/Mimari. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 384-385.
- Tanman, M. B. (1994/6h). Sandıkçı Edhem Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 450.
- Tanman, M. B. (1994/6i). Selimiye Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 516-518.
- Tanman, M. B. (1994/6j). Sertarıkzade Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 533-534.
- Tanman, M. B. (1994/6k). Seyyid Nizam Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 544-545.
- Tanman, M. B. (1994/6l). Sinan Erdebili Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 567-568.
- Tanman, M. B. (1994/7a). Sünbül Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 105-107.
- Tanman, M. B. (1994/7b). Şah Sultan Camii ve Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 125-127.
- Tanman, M. B. (1994/7c). Şahkulu Sultan Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 128-132.
- Tanman, M. B. (1994/7d). Şazelî Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 138-139.
- Tanman, M. B. (1994/7e). Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 167-168.
- Tanman, M. B. (1994/7f). Şeyh Nevruz Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 169-170.
- Tanman, M. B. (1994/7g). Şeyh Selami Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 170-172.
- Tanman, M. B. (1994/7h). Şeyh Vefa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 173-176.
- Tanman, M. B. (1994/7i). Şeyhülislam Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 177-178.
- Tanman, M. B. (1994/7j). Tahir Ağa Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 189-190.
- Tanman, M. B. (1994/7k). Ümmî Sinan Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 336-338.
- Tanman, M. B. (1994/7l). Üsküdar Mevlevihanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 348-349.
- Tanman, M. B. (1994/7m). Yahya Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 409-412.
- Tanman, M. B. (1994/7n). Yavedüd Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 444-445.
- Tanman, M. B. (1994/7o). Yıldız Dede Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 516-517.
- Tanman, M. B. (1995). Emir Sultan Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 148-151.
- Tanman, M. B. (1996a). Geyikli Baba Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 47-49.
- Tanman, M. B. (1996b). Hâcet Penceresi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 435-438.
- Tanman, M. B. (1996c). Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 448-454.
- Tanman, M. B. (1996d). Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 459-471.
- Tanman, M. B. (1996e). Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler. *Aslanapa Armağanı*, 253-280.
- Tanman, M. B. (1996f). Galata Mevlevihanesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 317-321.
- Tanman, M. B. (1997a). Halvethâne. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15, 388-393.
- Tanman, M. B. (1997b). Hankah/Mimari. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16, 43-46.
- Tanman, M. B. (1998). Beşiktaş Mevlevihanesi'ne İlişkin Bir Minyatürün Mimarlık ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Y. Demiriz vd. (Ed.), *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı – Sempozyum Bildirileri (19-20 Mart 1998)* (s. 181-216). Sanat Tarihi Derneği Yayınları.

- Tanman, M. B. (2001a). Kasımpaşa Mevlevihânesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 554-555.
- Tanman, M. B. (2001b). Kalenderhâne. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 249-250
- Tanman, M. B. (2004a). Osmanlı Dönemi Tarikat Yapılarında Sûfi İnançlarının ve Simgelerinin Yansımaları. B. Mahir & H. Kâtipoğlu (Haz.), *Sanat ve İnanç. Rifkî Melûl Meriç Anısına*, 2 (s. 265-280). M.S.Ü. Türk Sanatı Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tanman, M. B. (2004b). Tekkeler. *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, I (s. 361-388). TAÇ Vakfı Yayınları.
- Tanman, M. B. (2007a). İstanbul'da Mevlevîliğin Fiziksel Ortamı - The Physical Setting of the Mevlevî Order in İstanbul. *Sal-tanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı - The Dervishes of Sovereignty The Sovereignty of Dervishes* (s. 76-113). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Tanman, M. B. (2007b). Mevlevihânelerin Mimari Süslemesinde Mevlevîliğe İlişkin Ögeler. E. Işın (Haz.), *Aşk Ocağında Cân Olmak İnsanlığın Mirası: Mevlânâ Celâleddin Rûmî* (s. 95-113). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanman, M. B. (2008). Tekkeler. *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*, I (s. 183-220). TAÇ Vakfı Yayınları.
- Tanman, M. B. (2011). İstanbul Mevlevihânelerinin Mimârîsi. *Keşkül*, 19, 50-65.
- Tanman, M. B. (2014). Osmanlı Süfliliğinde Çiçek Sembolizminin Sanata Yansımaları: Sünbül ve Sünbülüyye Örneği. *Nurhan Atasoy'a Armağan*, 319-332.
- Tanman, M. B. (2017). Reflections on the Unusual Features of Some Early Ottoman Buildings in Cairo. A. P. Şahin Tekinalp & M. F. Müderrisoğlu & Ü. Araç (Haz.), *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları. Cultural Encounters in The Ottoman World and Their Artistic Reflections. Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan. In Honor of Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu* (s. 215-222), Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tanman, M. B. (2023a). La Cellule de Retraite (Halvethâne). Spécificités Architecturales et Fonctions Mystiques. *Journal of the History of Sufism / Journal d'Histoire du Soufisme, VIII: Khalwa. Soufisme et Retraite / Soufism and Seclusion*, 1-20.
- Tanman, M. B. (2023b). Üsküdar Rifa'i Âsitânesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tanman, M. B. (2024). The Mevlevihâne of Salonica. *Muqarnas*, XL, 417-440.
- Tanman, M. B. & Çobanoğlu, A. V. (2001). Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları - Mimarlık. *Orta Doğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 23-27 Ekim 2000 Hatay, 28 Ekim 2000 İskenderun*, II (s. 515-531). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2001). *Beş Şehir*. M. F. Andı (Haz.), Yapı Kredi Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. B. (1996). Gaziantep Mevlevihânesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 475-477.
- Tanrıkorur, Ş. B. (2002). Kilis Mevlevihânesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, 8-10.
- Tarım, C. H. (1948). *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer, Ahiler, Bektaşiler*, Yeniçağ Matbaası.
- Topkaraoğlu, N. (1985). Gaziantep Fethullah Camii ve Zaviyesi. *Vakıflar Dergisi*, XIX, 207-232.
- Tuncer, O. C. (1996). Kilis Mevlevihânesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 259-281.
- Turnalı, B. & Yücel E. (1984). İstanbul'daki Bazı Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma. *Vakıflar Dergisi*, XVIII, 141-163.
- Wulzinger, K. (1913). *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, Legare Street Press.
- Yazıcı, T. (1956). Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, 87-113.
- Yılmaz, H. K. (1982). *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, Ekram Yayınları.
- Yücel, E. (1971). Eski Valide Camii ve Külliyesi. *İstanbul Ansiklopedisi*, 10, 5300-5303.
- Yücel, H. (1994). Ayıntab Mevlevihânesi. *Toplumsal Tarih*, 5, 43-46.
- Yüksel, İ. A. (1983). *Osmanlı Mimârîsinde II. Bâyezid-Yavuz Devri*, V, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yüksel, İ. A. (1994). Takkeci İbrahim Ağa Camii. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 194-195.
- Zarcone, T. (1994). Hindiler Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 74-75.
- Zarcone, T. (1991). Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens à İstanbul. *Anatolia Moderna-Yeni Anadolu / Derviches et Cimetières Ottomans*, II, 137-200.

BÖLÜM 22

OSMANLI İMARETLERİ (AŞEVLERİ)

Ayşe BUDAK¹

GİRİŞ

İmaretler; Osmanlının yeni kurulmuş bir beylik olarak mimari faaliyetler göstermeye başladığı ondördüncü yüzyılın ilk yarısından itibaren varlığı bilinen, Osmanlı imar programında yer alan yapı türlerinden biridir ve kendisinden önceki Türk ve İslam devletlerinde benzer örneklerine rastlanmayan kurumlardır. Kelime anlamı; umran, bayındırlık (mamuriyet) ve yoksullara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş olan hayır evi olan imaret (Develioğlu, 2009: 433); umran, bayındırlık anlamıyla ilişkili olarak “bir şehirde bulunan tüm yapıları” nitelemek için de kullanılmaktadır (Ergin: 1939). Vakfiye kayıtlarında geçen “İmaret-i Amire” terimi ise; külliye personelinin, varsa medresesinde eğitim gören öğrencilerin, külliye tabhanesinde ve kervansarayında misafir olarak kalanların ve yemek saatinde külliye gelen fakirlerin yemek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak inşa edilmiş yapıları nitelemektedir². İmaret teriminin birden çok anlama gelmesi ve bu terimin sanat ve mimarlık tarihinde farklı yapı türleri için kullanımı terminolojik bir kargaşaya yol açmaktadır. İmaret terimi üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlar:1-Erken Osmanlı mimarisiyle birlikte ortaya çıkan ve uzun soluklu Osmanlı mimarlık serüveninde kendine yer bulabilmiş imaretler, külliyeler içinde inşa edilen; mutfak, ekmek fırını, kiler ve mekel (yemek salonu) gibi birimlerden oluşan ve aşevi olarak da anılan yapıları tanımlamak için. 2- Osmanlı mimarisinin özgün tasarımlarından ters t planlı yapıları tanımlamak için. 3- Bir şehirdeki tüm yapıları tanımlamak için de yine imaret kelimesinin kullanıldığı görülür (Budak, 2016: 21). Bu çalışmada ücretsiz yemek dağıtılan ve aşevi anlamındaki imaretlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve işleyişine dair değerlendirmeler ele alınmıştır.

OSMANLIYA ÖZGÜ MİMARİ BİR YATARIM OLARAK İMARETLER

İmaretler, tek başına inşa edilmeyen ve mutlaka bir külliye içinde birden çok yapı ile birlikte inşa edilmiş binalardır. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek hazırlanan ve bu yemekleri alacak kişilere servis edilen birimleri içeren yapılardır. Külliye'deki yapıların tümünde görevli olan personelin, varsa medresesinde ve mektebinde eğitim gören öğrencilerin, külliye tabhanesinde misafir olarak kalan-

¹ Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, aysebudak@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8296-4986.

Bu çalışma, tarafıma hazırlanan, Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022. adlı kitaptan üretilmiştir.

² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden alınan vakfiyelerden; 1766 numaralı defterde bulunan vakfiye,119 numaralı defter, 1382 sıra numarada kayıtlı 613 no'lu defterin 50. sayfa 5. sırasında kayıtlı vakfiye ve yine 613 no'lu defterin 1. Sırada kayıtlı vakfiye,107 nolu defterde kayıtlı vakfiyelere bakılabilir. Vakfiyeler bu örneklerle sınırlı değildir, örnekler çoğaltılabilir.

ca da devam ettirilmiştir. Fazla yerleşim görmemiş bölgelerde inşa edilmiş imaretlerin yurtlaştırma ve kentleştirme de rol oynadıkları, külliyeinin çevresine yerleşenlerin ücretsiz yemek almalarıyla hızlanmış ve gelişmiştir. Onaltıncı yüzyılla birlikte ticaret ve hac yolu üzerinde kurulan külliyelerde inşa edilmeye devam edilen imaretlerin (aşhanelerin) ters t planlı yapılarla birdenbire bağlarının kopmadığı, bu plan tipine sahip yapılarla inşa edilmeye devam edildiğini gösteren örnekler görülmeye devam etmektedir, Afyon Sincanlı Külliyesinde olduğu gibi. Ticaret yolu üzerinde inşa edilmiş külliyelerin tümüne imaret inşa edilmesi onaltıncı yüzyıldan itibaren “gezici” dervişlerin yerini tüccarlar ve hacıların aldığı düşünmektedir. İmaretlerin, yolculara yönelik olarak düşünülmüş diğer sosyal işlevli yapılar olan tabhane (misafirhane), kervansaray ve hanlarla bitişik ya da yakın konumlu olarak tasarlandıkları görülmüştür. Onyedinci yüzyılda, yüzyılın ekonomik koşulları ile de doğru orantılı olarak imaret inşasının durma noktasına geldiği görülür. Onsekizinci yüzyılda ise yeniden Osmanlı inşa programına girdiği ve artık kervansaray ve tabhane ile değil de medreselerle yakın inşa edilmeye başladıkları dikkati çeker. Ondokuzuncu yüzyılda ve yine ekonomik ve siyasi koşullarla doğru orantılı olarak durma noktasına gelen imaretlerden sonuncusu, yirminci yüzyılın hemen başında Bursa’da Hüdavendigâr imaretinin yeniden inşasıdır.

KAYNAKLAR

- Abouseif, D.B. “Qaytbays Foundation in Medina, the Madrasah, the Ribat and the Dashishah”, *Memluk Studies Review*, II, Chicago 1998, 61-71.
- Atsız, N. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul 1970.
- Beşirli, H. “Türk Kültüründe, Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 58, Ankara 2011, 139-153.
- Budak, A. “İmaret Kavramı Üzerinden Erken Osmanlı Ters T Planlı Zaviyeleri İle Aşhanelerin (1) İlişkisi: Osmanlı Aşhanelerinin Kökenine Dair Düşünceler”, *Odtü Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 33/1, Ankara 2016, 21-36.
- Budak, A. *Güçü Besleyen Mimarlık Osmanlı İmaretleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Develioğlu, F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (29. Baskı), Ankara 2009.
- Doğrul, Ö. R. *Asr-ı Saadet*, C.I-II İstanbul 1973.
- Emecen, F. “Şehzade’nin Mutfağı: III. Mehmed’in Şehzadelik Döneminde Manisa Sarayına Ait Bir Mutfak Defteri”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (ed. S. Faroqhi, C. Neumann), İstanbul 2006, 111-147.
- Emecen, F. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- Ergin, O. N. *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Ergin, M. *Orhun Abideleri*, İstanbul 1988.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu M. vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultaniye-i Karapınar*, Ankara 2013.
- Ertuğ, Z. T. “İmaret”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 22, İstanbul 2000, 220.
- Goodwin, G. *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, İstanbul 2012.
- Güneş, A. “Bir İmar Düzeni ve Hayır Kurumu Olarak Osmanlılarda İmaret”, *Milli Folklor*, Yıl 17, S. 66, Ankara 2005, 26-33.
- Halaçoğlu, Y. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995.
- Huart, Cl. “İmaret”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C.IV/II, İstanbul 1993, 985.
- İnalçık, H. “Matbakh”, *The Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition, ,V.6, Leiden 1991, 809-813.
- Kahraman, S. A. Dağlı, Y. vd., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Karademir, Z. *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kıtıklar (1560-1660)*, İstanbul 2014.
- Kazıcı, Z. “Osmanlı Devletinde İmaret”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V, Ankara 1999, 44-48.
- Kuban, D. *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007.
- Lowry, H. “The ‘Soup Muslims’ of the Ottoman Balkans: Was There A ‘Western’ & ‘Eastern’ Ottoman Empire?”, *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies A Tribute to Rifaat Abou-El-Haj*, İstanbul 2010, 97-133.
- Necipoğlu, G. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London 2005.
- Oğuş, Ö. *Evvel Taam Sonra Kelam, İmparatorluk Mutfağından Bugüne*, İstanbul 2011.
- Orbay, K. “Edirne II. Bayezid Vakfı’nın Mali Tarihi (1597-1640)”, *Gamer*, S.1, Ankara 2012, 113-141.
- Orbay, K. “16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Çelebi Mehmed Yeşil İmareti’nin Mali Tarihi (1553-1650)”, *Otam*, S.22, Ankara 2009, 125-158.
- Orbay, K. “Bursa’da Sultan II. Murad Vakfı’nın Mali Tarihi (1608-1641)”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 61, İstanbul 2011, 293-322.
- Pierce, L. *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadımlar*, İstanbul 2010.

- Singer, A. "İmarethaneler", (Çev. Alim Yılmaz), *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 483-490.
- Şahin, S. *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- Taeschner, F. G. *Alt-Stambuler Hof-und Volksleben: ein Türkisches Miniaturenalbun aus dem 17. Jahrhundert*, Almanya 1925.
- Tezcan, S. *Bir Ziyafet Defteri*, İstanbul 1998.
- Ünsal, A. "Siyasi Güç, Statü, Meşruiyet, İtaat ve Otorite Mücadelesinin Göstergesi Olarak Yemeğin Sembolizmi", *Türk Mutfağı*, (Ed. Arif Bilgin-Özge Samancı), Ankara 2008, 179-195.
- Unan, F. *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara 2003.
- Ünver, S. *Fatih Aşhanesi Tevzi'namesi*, İstanbul 1953.
- Yerasimos, S. "Feeding the Hungry, Clothing the Naked: Food and Clothing Endowment in Sixteenth-Century Istanbul", *Feeding People, Feeding Power: Imares in the Ottoman Empire*, (edited by Nina Ergin, Christoph K. Neumann and Amy Singer), İstanbul 2007, 241-249.
- Yüksel, A. "İmaretler", *II. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1985, 163-167.
- Zarinebaf, F. "Feeding the Poor: The Rab'-i Rashidi Imaret in II-Khanid Tebriz", *Feeding People, Feeding Power, Imares in the Ottoman Empire*, (Ed. Nina Ergin, K. Neumann, Amy Singer), İstanbul 2007, 59-67.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyeler

- V.G.M.A., Defter No:572, Sayfa No:27, Sıra No:20
- V.G.M.A., Defter No:613, Sayfa No:50, Sıra No:5
- V.G.M.A., 2114'Nolu Dosya, Defter No: 119, Sıra No: 1318
- V.G.M.A., Defter No:572, Sayfa No:27, Sıra No:20
- V.G.M.A. Defter No:604, Sayfa No:67, Sıra No:90
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, C. *Evkaf*, Doysa No:606, Gömlek No:30580

BÖLÜM 23

OSMANLI KÜTÜPHANE MİMARİSİ

*M. Sami BAYRAKTAR*¹

OSMANLI ÖNCESİ TÜRK KÜTÜPHANE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Tarihimizde kütüphanelerin ilk örnekleri Uygurlar devriyle (745-970) başlatılır (Ülkütaşır, 1974, 162). Tun-Huang (Dun-Huang) şehri yakınlarında bulunan Bin Buda Mağara Tapınağı'nda dörtgen plânlı bir hücre, kimi araştırmacılarca ilk Türk kütüphanesi olarak kabul edilir (Sertkaya, 1983a, 139). Uygurca, Çince, Göktürkçe ve bölgedeki diğer bazı dillerde yazılmış binlerce kitap barındıran emsalsiz değerdeki odanın kapısı 9. yüzyılda kitap hazinesini düşmanlardan korumak amacıyla örülmüştü (Cumbur, 1963, 106; Sertkaya, 1983a, 139; Ligeti, 1986, 262-264). Turfan ve Kara Hoço şehirlerinde kazılarla ele geçen binlerce Uygur yazması Uygur devrinde kitap koleksiyonlarının ne denli büyümüş olduğunu göstermektedir (Sertkaya, 1983a, 139-140; Sertkaya, 1983b, 740-742; Roux, 2001, 220-224; Ligeti, 1986, 319-322). Çinli bir seyyahın anlatımlarından, Uygur ülkesinde halka açık kütüphanelerin bulunduğu anlaşılır (Cumbur, 1963, 105). Tun-Huang'daki yapının kütüphane olarak tasarlanıp tasarlanmadığı konusunda elimizde bir kanıt olmamasına karşılık, sayıları on binleri bulan kitapların, Çinli seyyahın sözünü ettiği türden kütüphanelerde muhafaza edildiklerini söylenebilir. Tarih boyunca sayısız savaşa ve benzeri türden yıkımlara sahne olan bölgede, İslam öncesi dönemde günümüze kadar gelebilmiş bir başka kütüphane yapısı henüz tespit edilmiş değildir.

İslâmiyet'in kabulünü takiben Horasan ve Maverâünnehir'de Samanoğlu, Gazneli, Harezmsaşlar ve Büyük Selçuklu devirlerinde inşa edilen birçok medrese ve sarayda kütüphaneler kurulduğu bilinir (Cumbur, 1963, 106-107; Gündüz, 1975, 117-118; Kuban, 1993, 145; Ödekan, 2008, 927). Gazneli Mahmud'un, Gazne'deki meşhur sarayında kurduğu büyük kütüphane, devrin en meşhur kütüphanesi olarak kabul edilmektedir (Cumbur, 1963, 166).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu devrinde kurulan kütüphaneler hakkında bilgi veren tarihi kaynaklara göre sultanlar, vezirler ve çeşitli devlet adamları tarafından saray, cami, medrese, hankâh gibi yapıların içlerinde sayıları on binlerle ifade edilen kitap koleksiyonlarına sahip kütüphaneler kurulmuştur (Cumbur, 1963, 167). Sultan Sencer'in kütüphaneleriyle meşhur Merv'de, özel bir kütüphanesi mevcuttu. Vezir Nizamülmülk'ün İsfahan, Nişâbur, Bağdat ve başka şehirlerde yaptırdığı Nizamiye Medreseleri bünyesinde birçok kütüphane kurduğu bilinir.²

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, msami.bayraktar@omu.edu.tr
ORCID iD: 0000-0001-8454-4045

² Büyük Selçuklu kütüphaneleri hakkında en geniş bilgiyi veren Yakut-ı Hamevi'nin bildirdiğine göre sadece Merv'de on tane kütüphane bulunmaktaydı (Cumbur, 1963, 167-68; Denknbant, 2003, 32; Ödekan, 2008, 927).

SONUÇ

Osmanlı kütüphaneleri nispeten sade, mütevazı ölçülü olmakla birlikte dengeli, son derece fonksiyonel, şehircilik ve mimari açıdan yakın çevresiyle geniş yelpazede ilişkiye girebilmiş yapılardır. İleriki yüzyıllara özgü bazı yapı türleri hariç tutulmak kaydıyla, Osmanlı mimarisinde birçok yapı türünün en gelişmiş ve abidevi örnekleri klasik devirde verilmiştir. Osmanlı kütüphanelerinin en güzel ve gelişmiş örneklerinin 18. Yüzyılda payitahtta görülmesi, Osmanlı mimarisinin klasik devir sonrasında mimari bakımdan klasik devirdekilerden daha gelişmiş yapılar gerçekleştirdiğinin göstergelerinden birisidir.

Tamamı pâyitahtta bulunan merkezi planlı tip; ortada kubbe ile örtülü merkezi bir mekân etrafında simetrik ve düzgün bir yerleşim düzeni ile diğer çok bölümlü kütüphanelerden ayrılmaktadır. Osmanlı mimarisinin en temel ve karakteristik özelliklerinden/başarılarından biri olarak özellikle klasik devrin abidevi selatin camilerinde en başarılı örneklerini veren merkezi mekân anlayışının, esasen başka yapı türlerinde de görüldüğünün belgelenmesi bakımından bu eserler ayrıca değer taşımaktadır. Merkezi plân, diğer kütüphanelere nispetle daha işlevsel ve kurumsal olması yanı sıra ölçü ve mimari ifade bakımından daha iddialı eserler meydana getirilebilme imkânı tanımıştır. Merkezi planlı kütüphaneler, klasik/özgün Osmanlı merkezi mekân gelenekselliğinin belgelendiği alanlardan bir olması bakımından da önemlidir.

KAYNAKLAR

- Balducci, H. (1987). *Rodos'ta Türk Mimarisi*, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Batur, A. (2010). Şeyh Zâfir Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, 79-80.
- Bayraktar, M. S. (2002). Türk Kütüphane Mimarisi, *Türkler*, 15, 388-394.
- Bayraktar, M. S. (2003). Tire'de Necip Paşa Kütüphanesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 11, 1-16.
- Ceyhan, A. (1990). İslâm Tarihinde Kitap ve Kütüphaneler. *Türk Kültürü*, 329, 556-561.
- Cunbur, M. (1963). Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri. *Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni*, 12(3/4), 105-116.
- Çelikkol, Z. (1992). *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Denkhalbant, A. (2003). Kütüphane, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 32-35.
- Emsen, Ş. (1960). Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi. *Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni*, 9(1-2), 119-126.
- Erünsal, İ. (1991). *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Erünsal, İ. (1999). Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 11, 699-719.
- Erünsal, İ. (2003). Kütüphane. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 11-32.
- Eyice, S. (1957). Eski Kütüphane Binaları Hakkında. *Türk Yurdu*, 267, 728-732.
- Eyice, S. (1991a). Atıf Efendi Kütüphanesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 61.
- Eyice, S. (1991b). Ayasofya / Ayasofya Kütüphanesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4, 213-214.
- Eyice, S. (1993). Ahmed III Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, 115-116.
- Gündüz, M. (1975). İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphane. *Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni*, 24(1), 165-193.
- Krenkow, F. (1977). Kütüphane. *İslâm Ansiklopedisi*, 6, 1126-1128.
- Kuban, D. (1993). *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları)*. Cem Yayınevi.
- Kuban, D. (1994). Nuruosmaniye Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 100-103.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*, S. Karatay (Çev.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ödekan A. (2008). Kütüphane. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2, 927-928.
- Roux, J. P. (2001). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Kabalıcı Yayınevi.
- Sertkaya, O. F. (1983a). Tun-Huang (Dun-Huang) Metinleri ve Yapılan Yayınları. *Türk Kültürü*, 239, 139-144.
- Sertkaya, O. F. (1983b). Turfan'da Bulunan Uygur Metinleri Türkiye Kütüphanelerine Nasıl Geldi?. *Türk Kültürü*, 247, 740-746.
- Soysal, Ö. (1998). *Türk Kütüphaneciliği*, I - II, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şahin, S. (2009). *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)*. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1978). Tarihte ve Bizde Kütüphane. *Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni*, 27(1), 1-9.
- Tanman, M. B. (1994). Galata Mevlevihânesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 3, 364-367.
- Tanman, M. B. (1994). Hüsrev Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4, 109-110.
- Tanman, M. B. (1994). Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 516-518.

- Ülkütaşır, M. Ş. (1974). Türklerde Kitap Kütüphanesi ve Sahafılık Üzerine Küçük Bir Araştırma. *Türk Kültürü*, 135, 161-167.
- Ünalın, H. S. (2012). *Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri*, İslam Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Ünsal, B. (1984). Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi. *Vakıflar Dergisi*, 18, 95-124.
- Ünver, A. S. (1948). Artıklılar Kütüphaneleri Hakkında Yeni Tetkikler, III. *Türk Tarih Kongresi*, 221-224.
- Ünver, A. S. (1991). Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler. *Atatürk Konferansları II*, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Vırnıça, R. (1999). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yetişkin Kubilay, A. (1994). Kütüphaneler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5, 176.
- Yetişkin Kubilay, A. (1999). 18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme. *Osmanlı Mimariğinin 7 Yüzyılı* (s. 149-153), Yapı-Endüstri Merkezi Yayını.

BÖLÜM 24

OSMANLI HAMAMLARI

Ahmet ŞEN¹

GİRİŞ

İnsanların temizlenmeye duyduğu gereksinim, suyun insan hayatına etkisini doğrudan doğruya etkilemiştir. Dini ve kültürel öğretilerin de yıkanmada son derece etkili olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir. Mimarlık tarihinde kendisine has plan şemasıyla öne çıkan hamamlar, farklı din, millet ve coğrafyalarda farklı fonksiyonlara bürünmüştür. Antik Yunan, Roma ve Bizans toplumlarında eğlence ve sosyalleşme alanı olarak kullanılan bu yapılar, Müslüman Türk toplumunda kendi kültürel fonksiyonuna uygun bir kullanım alanı bulmuştur. Türklerde yıkanma ve temizlik gibi kavramlar dini ve kültürel bağlamda önem teşkil ettiğinden hamamlara da bu manada bir anlam yüklenmiştir. Yine dini bir olgu olan akan suyun gerekliliği, Türk hamamlarını diğerlerinden ayıran farklılıklardan biridir. Gayrimüslim batı medeniyetlerinde veya Musevi inancına mensup doğu toplumlarında suyun akma zorunluluğu bulunmamakla birlikte çoğu zaman durgun su tercih edilmiş olup bu durum söz konusu toplumların mimarilerini de etkilemiştir. Türklerin mimari olarak her ne kadar Roma ve Bizans hamamlarından etkilenmiş olduğu söylene de bu durum tam manasıyla doğru olmayıp akan suda yıkanma ilkesi tasarımı bazı farklılıklar doğurmuştur. Her alanda kendine has bir üslup, kültürel iz ve gelenek ortaya koyan Türkler, hamam mimarisinde de şahsına münhasır yıkanma yapıları inşa etmişlerdir. Türklerin mimarlık tarihine “Türk Hamamı” terimini dâhil etmesi de çok zor olmamıştır. Nitekim Türk hamamlarının Anadolu ve diğer coğrafyalarda birçok örneği mevcut olup bu gelenek Karahanlılardan başlayıp Gazneli, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve diğer Türk devletlerinin kültürleriyle mayalanmış Osmanlı döneminde ise zirve notaya ulaşmıştır. Bu çalışmada, devrin çeşitli yazılı kaynaklarının da yardımıyla gerek mevcut, gerekse günümüze ulaşamamış Osmanlı hamamlarının tam ve sağlıklı bir analize tabi tutulması hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmamızda Osmanlı dönemi hamamları; plan, fonksiyon, tasarım, süsleme gibi özellikleri ile ele alınmış olup Osmanlı hamamlarının Türk hamam mimarisi içindeki yeri karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE HAMAM KÜLTÜRÜ VE OSMANLI HAMAMLARI

İnsanoğlu gerek dini gayeler gerekse sağlıklı bir yaşam için yıkanmaya ve temizlemeye ihtiyaç duymuştur. Bu durum insanları bazı mekânlar veya binalar inşa etmeye yöneltmiştir. Hiç şüphesiz bunlardan birisi de bir veya daha fazla kişinin bir arada yıkanabildiği hamamlardır. Arapçada ‘banyo’ ve ‘yıkanma’, İbranice’de ise ‘sıcak’ kelimelerinden türetilen ‘hamam’ kelimesi, Türkçe’de yapay ısıtma sistemiyle ısıtılan ve çeşitli işlevsel bölümlere sahip yapılar için kullanılmaktadır (Eyice, 1997: 402). Bu yapı türünün

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ahmet4235@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-7026-2976

SONUÇ

Geçmiş tarih öncesi çağlara dayanan hamam kültürü tarihsel süreçte “Türk Hamamı” adıyla şekillenmiş hamama en çok önem veren medeniyet ise Türkler olmuştur. Bu durum gerek Anadolu’da gerekse Anadolu dışında günümüze kadar ulaşabilen çok sayıda hamam yapısından da anlaşılmaktadır. Hamamların bu derece çok olmasındaki ana neden; genellikle vakıf sistemi içerisinde gelir getirici fonksiyona sahip sosyal yapılar olmasındandır. Hamamların inşasını zorunlu kılan ilginç bir unsur ise sosyal bir yapı kompleksi olan külliye inşaatlarıdır. Külliye inşaatına başlandığında yapılan ilk yapı da hamam yapısı olmuş böylelikle külliye inşaatından çalışan işçilerin yıkanması sağlanmıştır. Türk hamamları soyunmalık, aralık, ılıkılık, sıcaklık, halvet hücreleri, sıcak ve soğuk su deposu ile külhan bölümlerinden meydana gelen büyük ölçekli yapılar gurubuna girer. Dış görünüşleri açısından sade fakat devasa yapılar olan hamamların iç mekân kurguları ihtiyaçlara göre şekillenmiş birimlerden oluşur. Ayrıca hamamlar, İçerisinde barındırdığı kusursuz su ve ısıtma sistemleriyle adeta bir mühendislik harikasıdır.

Osmanlı hamamları, hiç şüphesiz içerisinde bulunduğu şehirlerin tarihini ve sosyokültürel hayatını ortaya koyan önemli mimari eserlerdir. Yıkınma işlevinin yanı sıra, evlilik, sünnet gibi birçok sosyal olaya ev sahipliği yapması açısından Osmanlı hamamları, köklü bir kültürün yaşatıldığı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamamların bu özelliği zaman içerisinde modern dünyanın getirdiği yenilikler yüzünden neredeyse ortadan kalkmak üzere olsa da Anadolu ve İstanbul’un bazı yerlerinde az da olsa bu kültür devam etmektedir. Genel olarak mimari özelliklerini belirtmeye çalıştığımız Osmanlı hamamları ile Anadolu’da inşa edilmiş mevcut Osmanlı öncesi Türk hamamları arasında önemli bir farklılık yoktur. Günümüzde de varlığını sürdüren hamamlar teknolojinin gelişmesi ve ihtiyaçların değişmesi ile farklı ihtiyaçları karşılayan ticarethanelere dönüşmüştür (sauna merkezi, masaj salonu, özel gün organizasyon merkezi vb.). Kimi hamam yapıları ise hamam kimliğinden tamamen sıyrılarak restoran, kafeterya, kütüphane vb. alanlar olarak yeniden işlevlendirilerek ayakta kalmaya devam etmektedir. Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan bu yapıların korunması ve gelecek nesillere aktarılması hepimizin görevidir.

KAYNAKLAR

- Altun, A. (1971). Mardin’de Türk Devri Mimarisi. İstanbul: Gün Matbaası.
- Arslan, M. (2021). Anadolu’da İlk Selçuklu Mimarisi Ani. Konya: Palet Yayınları.
- Aru, K. A. (1949). Türk Hamamları Etüdü. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Aslanapa, O. (1997). Türk Sanatı. İstanbul: Remzi.
- Aslanapa, O. (2004). Osmanlı Devri Mimarisi. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1972). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri, 1403-1451: Cilt 2, İstanbul Mimari Çağının Menşei. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Ayverdi, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 1451-1481: Cilt 3, İstanbul Mimari Çağının Menşei. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Baçuru, V. (20017). Üsküdar Hamamları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Balkan, K., Sümer, O. (1965). 1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor. Türk Arkeoloji Dergisi, 1 (22), 103-107.
- Bayatlı, O. (1956). Bergama Tarihinde Türk İslam Eserleri. İstanbul: Anıl Matbaası.
- Creswell, K. A. C. (1940). Early Muslim Architecture. England: Oxford Press.
- Çakmak, C. (2002). Tire Hamamları. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Çaycı A. & Yavuzylmaz, A. (2022). Gevale Kalesi Sarnıç Mimarisi, Ahmet Çaycı/Ahmet Yavuzylmaz (Ed.), 25. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları içinde (s. 5-39). Konya: NEÜ Yayınları.
- Erat, B. (1997). Anadolu’da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertuğrul, A. (2009). Hamam Yapıları ve Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7 (13), 241-266.
- Ertuğrul, A. (2015). İstanbul Hamamları ve Mimarisi: Cilt 8, Büyük İstanbul Tarihi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Eyice, S. (1960). İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. Tarih Dergisi, 11 (15), 99-122.

- Eyice, S. (1997). Hamam. TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt. 23, s. 86-87). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (2001). İsmail Bey Hamamı. TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt. 15, s. 402-430). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Kunduracı, O. (2007). Muğla-Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları. Muğla: Muğla Valiliği.
- Onurkan, S. (1985). Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi: Cilt 3, Anadolu Uygarlıkları. İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Önge, Y. (1978). Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma. Vakıflar Dergisi, 12, Ankara, 125-135.
- Önge, Y. (1988). Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın inşa Ettiği Hamamlar. Sadi Bayram (Ed.), Mimarbaşı Koca Sinan Yasadığı Çağ ve Eserleri içinde (s. 403-428). İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Önge, Y. (1995). Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Şen, A. (2019). Manisa'da Beylikler Devrine Ait İki Hamam. Osman Kunduracı/Ahmet Yavuzylmaz (Ed.), Yaşar Erdemir'e Armağan Sanat Tarihi Yazıları içinde (s. 63-91). Konya: Literatürk Yayınları.
- Şen, A. (2015). Manisa Hamamları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Taşçıoğlu, T. (1998) Türk Hamamı. İstanbul: Ünilever.
- Topçu, S. M. (2017). Sivas İli ve İlçelerindeki Türk Devri Hamamları. Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Uçar, H. (2020). Bir Kültürün Özellikleri: Türklerde Su Kültü. Kültür Araştırmaları Dergisi, 1 (7). <https://doi.org/10.46250/kulturder.779430>
- Ülgen, A.S. (1950) Hamam. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 5, s. 174-178). İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Ünsal, B. (1960). Mimari Tarihi. İstanbul: İstanbul Teknik Okulu Yayınları.
- Ünver, A. S. (1973). Türk Hamamı. Belleten, 37 (145), 87-94.
- Ürer, H. (2002). İzmir Hamamları. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yörük, S. (2013). XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Hamamları ve Hamam Esnafı. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 1 (12), 105-130.
- Yörük, S. (2013). XVIII. Yüzyıl Eyüp Kazası Hamamları ve Hamam Çalışanlarının Demografik Yapısı. Belleten, 80 (289), 823-856.

BÖLÜM 25

OSMANLI ÇEŞME VE SEBİL MİMARİSİ

Gül GEYİK¹

GİRİŞ

İnsan yaşamının vaz geçilmez unsurlarından olan su, bu vasfıyla yerleşim alanlarının da su kenarlarına yakın olarak kurulmasına olanak sağlamıştır. Zamanla gelişen ve sınırları büyüyen kentlerde yerleşimin su kenarlarından uzaklaştığı ve bunu gidermek amacıyla suyun mimari ile bulunduğu görülmektedir. İhtiyaca yönelik ortaya çıkan su mimarisi zamanla sanatsal özelliği de ağır basan zarif ve estetik yapılara dönüşmüştür (Çetintaş, 1944: 125). Kentlerde, bu su mimarisinin en dikkat çeken örneklerini çeşme ve sebillerde görmek mümkündür. Yapıldığı dönemin yaşam tarzını ve estetik algısını yansıtan kültür göstergeleri olan çeşme ve sebiller genellikle ayrı yapılar şeklinde inşa edilmişlerdir. Bunun yanı sıra birlikte ele alınmış veya türbe, kütüphane gibi farklı yapılarla birlikte inşa edilmiş örnekleri görmek de mümkündür. Çeşme ve sebiller sade, bezemesiz, küçük boyutlu yapılar olabileceği gibi meydanları süsleyen, abidevi örnekleri de bulunan su yapılarıdır.

Osmanlı sanatında çeşme ve sebil mimarisi Klasik dönemle birlikte anıtsal unsurlarla inşa edilmiş, külliyelerin vaz geçilmez öğelerinden olmuş ve dönemin üslubunu yansıtan özelliklerle ele alınmışlardır. Osmanlı dönemine ait çeşme ve sebil mimarisinin en dikkat çeken örnekleri ise Lale Devri'nden itibaren görülmektedir. Bu dönemde kentlerin meydanlarını çeşme ve sebillerden oluşan mimari eserler süslemiş, "meydan çeşmesi" anlayışı yoğunluk kazanmıştır. Batılılaşma etkisiyle inşa edilen meydan çeşme ve sebillerinde, dönemin üslubunu yansıtır şekilde; Barok, Rokoko ve Ampir sanatın tesirini ortaya koyan süslemeler yer almaktadır.

ÇEŞMELER

Çeşme kelimesinin Farsça "göz" anlamına gelen "çeşm" kelimesinden geldiği kabul edilmektedir (Eyice, 1993, 277; Yurttaş&Özkan, 2002: 17). Çeşme, kaynağından bir hazineye toplanarak veya borularla getirilerek akıtılan suların alınması için yapılmış, lüleli veya musluklu, genellikle taş malzemeden inşa edilmiş su yapılarıdır (Arseven, 1983, 389). Çeşme tasarımları zaman zaman değişkenlik gösterse de genel mimarilerinde bulunan bölümleri şu şekildedir (Pilehvarian vd., 2004, 24-25) (Foto. 1).

Su haznesi; Suyun depo edildiği ve çeşmenin mimari hacmini oluşturan bölümdür.

Musluk taşı veya ayna taşı; Kemerli niş içerisinde bulunan ve üzerinde muslukların yer aldığı, sade bırakılmış veya süslemeli yapılmış olan bölümdür.

¹ Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü gul.geyik@atauni.edu.tr, ORCID id: 0000-0003-4149-5938

Türk mimarisinin vakıf ve hayır eserleri olan sebiller, sadece yoldan geçenlere su ve şerbet veren kurumlar değil aynı zamanda ince bir düşüncenin ve estetik bir sanat anlayışının günümüze ulaşan önemli eserleridir.

SONUÇ

Osmanlı mimarisinde çeşme ve sebillerin incelendiği bu çalışmada, söz konusu bu mimari eserlerin ortaya çıkış aşaması, amaçları ve geçirdikleri dönem incelenmiştir. Osmanlı Klasik mimarisinden itibaren anıtsal unsurlarla inşa edilen çeşme ve sebillerin, Batılılaşma döneminde geçirdiği değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Lale Devri ile birlikte başkent İstanbul başta olmak üzere Osmanlı mimarisinde meydan çeşmeleri yoğunluk kazanmıştır. Lale Devri ve takip eden süreçte, Osmanlı mimarisinin Batılı etkilerle inşa ettiği mimari anıtlar arasında, bu dönemi en net şekilde yansıtan örneklerin çeşme ve sebillerde yer aldığı görülmektedir. Konumları ve fonksiyonlarına göre alt gruplara ayrılan çeşme ve sebiller, Batılılaşma döneminde Barok, Rokoko ve Ampir sanatın unsurlarını bünyesinde barındıran ve kent meydanlarını süsleyen mimari eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arseven, C. E. (1983). Çeşme Maddesi. Sanat Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, 389-391.
- Arseven, C. E. (1983). Sebil Maddesi. Sanat Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1772-1774.
- Aytöre, A. (1959). Türklere Su Mimarisi. Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 45-69.
- Barişta, Ö. (2002). Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri. Türkler Ansiklopedisi, C.12, Ankara, 242-246.
- Bayhan, A. A. (1999). Osmanlı Dönemi Mısır'ında Mimari Değişimler. Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, C.10, Ankara, 517-527.
- Büber, N. Y. (2023). İstanbul/Beşiktaş İlçesindeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Çetintaş, S. (1944). Türklere Su-Çeşme-Sebil. Güzel Sanatlar Dergisi, S.5, İstanbul, 125-147.
- Egemen, A. (1993). İstanbul Çeşme ve Sebilleri. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Eyice, S. (1993). Çeşme Maddesi. TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, 277-287.
- Eyice, S. (1994). Çukur Çeşme Maddesi. İstanbul Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 537.
- Geyik, G. (2007). İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Halıcı, E. & Yurttaş, H. (2022). Barok- Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü. Anasay, S.19, 3-28.
- Kara Pilehvarian, N. (2002). Osmanlı Çeşme Mimarisi. Türkler Ansiklopedisi, C.12, Ankara, 247-251.
- Kara Pilehvarian, N. & Urfaloğlu, N. & Yazıcıoğlu, L. (2004). Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler, İstanbul: Yapı Yayın.
- Koçyiğit, F. (2014). Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 317-318.
- Kumbaracılar, İ. (1938). İstanbul Sebilleri, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Ödekan, A. (1994). Çeşmeler Maddesi. İstanbul Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 488-491.
- Ödekan, A. (1997). Sebil Maddesi. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1626-1627.
- Ödekan, A. (1994). Sebiller Maddesi. İstanbul Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 481-482.
- Ödekan, A. (1197). Selsebil Maddesi. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1631.
- Önge, Y. (1992). İstanbul'un Namazgâhlı Çeşmelerinden Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi. Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları, İstanbul, 189-200.
- Önge, Y. (1997). Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şapolyo, E. B. (1968). Sebiller. Önasya Dergisi, C.3, İstanbul, 10-11.
- Şapolyo, E. B. (1943). Türk Çeşmeleri. Önasya Dergisi, C.3, Ankara, 10-11.
- Şerifoğlu, Ö. F. (1995). Su Güzeli İstanbul Sebilleri, İstanbul: İBB Kültür A.Ş.
- Tali, Ş. (2009). İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi. Sanat Dergisi, S.15, 47-64.
- Tali, Ş. (2010). İstanbul Su Mimarisinde Fatih Sebillerinin Yeri ve Önemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.3/10, 558-572.
- Tali, Ş. (2002). İstanbul Suriçi Sebilleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Urfaloğlu, N. (1999). Osmanlı Mimarlığında Sebiller. Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, C.10, Ankara, 457-468.
- Yavaş, A. (2009). Bozcaada Namazgâh Meydanı Çeşmesi Ve Cebeci Başı Es-Seyyid Abdullah Ağa'nın Vakfiyesi. Sanat Tarihi

Dergisi, S. XVIII/1, 139-153.

Yavuzılmaz, A. (2013). Gebze eşmeleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, C.6, S.25, 577-593.

Yurttaş, H. & Özkan, H. & Köşklü, Z. & Tali, Ş. & Okuyucu, D. & Geyik, G. & Kındığlı, M. (2024). Tarihi ve Kültür Varlıklarıyla Erzurum, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Yurttaş, H. & Özkan, H. (2002). Tarihi Erzurum eşmeleri ve Su Yolları, Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi.

BÖLÜM 26

OSMANLI SAVUNMA MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Ceren Tuğçe VAROL KOYUNCU¹

GİRİŞ

Erken devirlerden yakın çağa kadar dünyanın hemen bütün bölgelerinde, insan topluluklarının yerleşim eğilimlerinde, müstâhkem bir mevki konumuna getirilmiş şehirler dikkati çekmektedir. Basit çit ve kerpiç duvarlardan, planlı ve organize, çok elemanlı mühendislik uygulamalarına kadar gelişen kale ve sur sistemleri, mimarlık ve kent tarihi araştırmalarında öne çıkmaktadır. Buna karşılık yapılar ya bütünüyle ya da büyük ölçüde yıkılmış ya da çok sayıda müdahale geçirmiş olduğundan, bunlar üzerinden detaylı gözlem ve incelemeye dayalı bilgi üretebilmek çok da mümkün olmamıştır. Yine de *eski zamanlar*, verilerin azlığı ve/veya yokluğuna karşılık, günümüzün son derece hızlı gelişen teknolojik ve bilimsel gelişmelerinin yoğunluğu arasında karanlıklardan kurtulmaya başlamış durumdadır. Özellikle Erken Modern döneme ilişkin tarih araştırmalarında, bilhassa Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki askerî çatışmaların sıklığına bağlı olarak ortaya çıkan *askerî melezzleşmenin*² çıktıkları, son dönemde ağırlıklı bir ihtisas alanı haline dönüşen "*Askerî Devrim Tezi*"ni şekillendirmiştir. Buna göre savaş sahasındaki etkin kullanımına bağlı olarak hızla gelişen ateşli silahlar ve bunların zorunlu kıldığı taktiksel yapılanmalar ile yine gelişen top teknolojileri dolayısıyla Ortaçağ karakterinden büyük ölçüde farklı bir yapıya evrilen tahkimatlar, devrimsel nitelikte bir dönüşüme işaret eder. Her ne kadar "*devrim*" tanımıyla ifade edilse de, böylesi bir değişimin bir anda gerçekleşmeyeceği açıktır; ancak her bir çatışma, kuşatma, savaş veya savunma deneyimi, kendinden sonraki mimari organizasyonda yeni bir usul veya eleman olarak mevcuda eklenmiş görünmektedir. Bu anlamda Osmanlı savunma yapılarının mimari tarzlarına ilişkin genel bir değerlendirmeyi hedefleyen bu bölüm, Osmanlı'nın erken dönemlerden itibaren savunma ihtiyacına karşılık ne şekilde çözümler ürettiğine/üretebildiğine odaklanmaktadır.

DÖNÜŞÜMÜN İLK EVRESİ: 15. YÜZYILIN OSMANLI ASKERİ MİMARİSİ

Rumeli Hisarı, Yedikule, Kilitbahir ve Sultaniye Kaleleri

Osmanlı dönemi savunma yapılarının mimari tarzlarına yönelik bir çalışma, esaslı bir dönüşüme işaret edebilmek üzere, Konstantinopolis'in fethi yıllarına odaklanmak ve bu dönem itibarıyla savaş sahasında

¹ Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, cvarol@ankara.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-9672-7639

² Macar askerî tarihçisi Gábor Ágoston'un ifadesi ile "askerî melezzleşme" kavramı, esasen Osmanlıların Avrupa savaş sanatındaki son gelişmeleri çatışmalar aracılığıyla takip ederek, buradan edindikleri askerî deneyimleri yine Batı kaynaklı askerî risaleler ve uzmanlar aracılığıyla geliştirip uygulamalarını ifade eder. Kavram, Osmanlı'nın Batı'yı taklidi şeklinde yorumlanmamalıdır; burada, iki yönlü bir bilgi akışı ve uygulama pratiği geliştirme süreci söz konusudur. Detaylı bilgi için bkz: (Ágoston, 2017)

kadar büyük başarı göstermişlerdir. Osmanlı'nın büyük toprak kayıpları ve başarısızlıklarla özdeşleşen 18. yüzyıl sonrası tarihi ve diğer cephelerde verdikleri mücadeleler ise, başka çalışmaların konusudur.

KAYNAKLAR

- Ágoston, G. (2017). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Avunduk, A.M. (2008). Rumelihisarı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35, 237-240.
- Barbaro, N. (2005). *1453 Konstatinopl Kuşatma Güncesi*, (Y. Fincancıoğlu, çev.). İstanbul: Buke Kitapları.
- Dávid, G. (1992). Budin. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 348-352.
- Dávid, G. (1995). Estergon. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 438-440.
- Ersenal, K. (2019). *Kaleden Yıldız Kale'ye: Lefkoşa ve Mağusa Kuşatmaları Örneğinde Kale Mimarisindeki Değişim* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Eyice, S. (1993). Çanakkale Hisarı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, 203-205.
- Eyice, S. (2002). Kilitbahir Kalesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, 22-23.
- Gabriel, A. (1941). *İstanbul Türk Kaleleri*. İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Gökınar, B. (2019, Şubat). Niş Kalesi'nin Yeniden İnşaatı ve Avusturya Seferlerindeki Rolü (1716-1717). *History Studies, International Journal of History*, 11(1), 107-128. DOI: 10.9737/hist.2019.710.
- Kiel, M. (2007). Niş. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 147-149.
- Kolçak, Ö. (2023). *Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Askeri Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kritovulos, M. (2012). *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, (A. Çokona, çev.). İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Monioudi-Gavala, D. (2001). *The Castle of Chios: Fortifications and the Surrounded Town Nowadays Since the Middleages*, Atina: εκδόσεις Αιγέα.
- Nicolle, D. (2019). *Osmanlı Kaleleri 1300-1800*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özgülven, B. (2001). *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Özgülven, H.B. (2014). Early Modern Military Architecture in the Ottoman Empire. *Nexus Network Journal, Architecture and Mathematics*, 16, 737-749. DOI: 10.1007/s00004-014-0206-8.
- Popović, M. (1991). *The Fortress of Belgrade*. Belgrad.
- Varol, C.T. (2018). *Evliya Çelebi'nin Anlatımıyla Sakız Kalesi: Bir Mimari Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Varol Koyuncu, C.T. (2021). "Kale"den "Yıldız Kale"ye: Askeri Devrim Kuramı Bağlamında Sakız Kalesi, 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı*, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları. 724-738.

BÖLÜM 27

OSMANLI KAMU YAPILARI

Nurcan YAZICI METİN¹

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte değişen yeni sistemin ve merkezileşmenin bir sonucu olarak, yeni kurumlar oluşturulmuştu. Bu bağlamda birçok yeni binaya ihtiyaç duyulmuş, öncelikle amaca hizmet edebilecek konut, konak gibi mevcut binaların kiralanma veya satın alma yoluyla kullanılması yoluna gidilmiş; 1850'lerden itibaren ve özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde (Saltanatı: 1876-1909) birçok kamu yapısı inşa edilmiştir. Hükümet konakları ve belediye binaları gibi yönetim yapıları; farklı derecelerde eğitim veren okul binaları; hastane, tebhirhane, karantinahane gibi sağlık yapıları; banka, işhanı, pasaj, fabrika gibi ticari amaçlı yapılar; gar, istasyon, liman, iskele binaları ile telgrafhane, postahane gibi ulaşım-haberleşme yapıları; ayrıca saat kuleleri, hapishane, otel ve tiyatro yapıları gibi mimari örnekler bu dönemde inşa edilen yapı türleri arasındadır.

YÖNETİM YAPILARI

Osmanlı'da yöneticinin yaşadığı yer aynı zamanda devlet işlerini yürüttüğü ofis olarak kullanılmaktaydı. Tanzimat'ın getirdiği düzenlemelerle bağımsız yönetim binaları oluşturulmuş veya inşa edilmiştir. Yerleşimlerde kamusal alanların en önemli yapısı olan hükümet konakları ile yerel yönetimin örgütlenmesiyle oluşturulan belediye binaları Tanzimat sonrası inşa edilen yönetim binalarıdır.

Hükümet Konakları: Osmanlı Dönemi yazışmalarında "Daire-i Hükümet", "Hükümet Dairesi" olarak da tanımlanan ve değişen yönetim sistemiyle bağlantılı olarak inşa edilen yönetim yapıları olan hükümet konakları, Osmanlı coğrafyasında vilayetten, sancak ve kaza merkezine kadar bütün yönetim birimlerinde tanımlanan yapılar olmuşlardır (Şekil 1-2). Tanzimat'la başlayan yönetsel düzenleme bağlamında öncelikle mevcut binalar bu amaçla işlevlendirilmiş, çoğunlukla yerleşimin büyük boyutlu konut ya da konağı kiralama yoluyla veya satın alınarak hükümet konağı yapılmıştır. Bu amaçla mektep ya da han binalarının da aynı şekilde işlevlendirildiği görülmüştür. Örneğin Samsun'da 1856'da, "Mütevveffa Abdullah Paşa'nın sahildeki konağı" kiralanan hükümet konağıdır. XIX. yüzyılın sonlarında Ordu'daki hükümet konağının yanmasından dolayı memurların kalması için Hazinekar Ahmed Bey ile İbrahim Reişe ait iki ayrı konak kiralanarak hükümet konağı yapılmıştır. Kengri/Çankırı'da XIX. yüzyılın sonlarında, inşası devam eden idadi binasının hükümet konağı olmasına karar verilmiştir. XX. yüzyılın

¹ Prof.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. nurcan.metin@msgsu.edu.tr, ORCID iD: 0000 0003-3859-4847

konakları ve idadi binalarının yoğun ortak dili, dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid ile de ilişkili görülmelidir. Nitekim bütün kamu yapılarına ve dönemlere nazaran, Osmanlı'da en çok hükümet konağı ve idadi binası bu dönemde inşa edilmiştir.

Osmanlı modernleşmesinin somut anıtları olan kamu yapıları, kent bütününde de gelişmeyi, modernleşmeyi simgeleyen mimari örnekler olarak yerleşimi şekillendirmişlerdir. Sınırlı örnekleri günümüze gelebilen Osmanlı kamu yapıları, bugün de buldukları yerleşimlerin simge mimari örnekleri olarak görülebilmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de kullanılan ve örnek oluşturan bu mimari eserler korunmalı ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acun, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Acun, H. (1994). *Anadolu Saat Kuleleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ahbab, Y. (2016). İletişimde Yeni Dönem: Üsküp'te Telgraf. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 13/25-26, 83-97.
- Ahmed Şükrü, (1300 H.). *Fenn-i Mimari, Piyade ve Süvari sınıflarına mahsus ve programına muvafık*. İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Şahane Matbaası.
- Akbulut, U. (2010). Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi. *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı. 1-11.
- Akpınar, O. Can (2019). Antalya Gureba Hastanesi (1901-1923). *Antalya Kitabı 2. Antalya'da Türk İslam Medeniyetinin İzleri*. Konya, 221-233.
- Aksoy, Ö. (1968). *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul.
- Aktüre, S. (1978). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*. Ankara: ODTÜ Yayını.
- Aktüre, S. (1985). Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 4, İstanbul. 891-904.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2006). *Türk Eğitim Tarihi. MÖ.1000-MS.2006*. Ankara: Pegem Akademi.
- Akyol Altın, D. (2014). Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekansal Gelişimi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXIX/ 2, 405-443.
- Akyol Altın, D. (2013). İzmir'de Sağlık Yapıları Mimarisi. *İzmir Mimarlık Ansiklopedisi*. (Ed. E. Kayın, F. Özbakan). 2, İzmir, 267-316.
- Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/12, 9-84.
- Altay, S. (2019). *Atatürk Döneminde Numune Hastanelerine Dönüştürülen Osmanlı Hastaneleri (1924-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Altınaova Şahin, A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Anonim. (1309). Yeni Postahane. *Servet-i Fünun*. 111/ 3. Sene, 5. Cild, 15 Nisan 1309. 106-107.
- Aydın, E. (2003). Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri. *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 18-20 Eylül 1996, İstanbul, Kongreye Sunulan Bildiri. Ankara.
- Atasoy, S. (2022). *Türkiye'de Geç Dönem Osmanlı Hastane Binaları (1827-1923)*. (Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi.
- Baruh, L. T. (2018). Mülkiyet, Finans ve Mimarlık: Osmanlı Bankası Şube Binaları. *Toplumsal Tarih Dergisi*. 290, 26-35.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Bubur, R. (2002). İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan*. 10-13 Ekim 2001, Bildiriler. İzmir, 163-173.
- Cantay, G. (2014). *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Cengizkan, A. (2002). Saat Kuleleri ve Kamusal Mekân. *Modernin Saati, 20. Yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekân ve Konut Mimarlığı*. Ankara: Boyut Yayın Grubu, 18. 152.
- Çadircı, M. (2013). *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çakılcı, D. (2018). Teke Sancağı Telgraf Şebekesi'nin Tesisi ve Antalya Telgrafhanesi. *Antalya Kitabı 1*. 260-281.
- Çapan, L. (2004). Mimari Açından İstanbul'daki Yabancı Misyon Hastaneleri. *İstanbul Dergisi*. 48, 80-82.
- Çavdar, N. & E. Karcı, (2016). XIX. Yüzyıl Sonları- XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 11/2, 157-175.
- Çelik, Z. (1996). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik, Z. (2012). *İmparatorluk, Mimari ve Kent: Osmanlı-Fransız Karşılaşmaları (1830-1914)*. İstanbul: SALT Yayını.
- Davison, R. H. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. (Çev. Durdu Mehmet Burak), Sayı: 14, Ankara, 347-386.
- Demir, T. (2005). *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayını.

- Demirel, M. (2002). Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri. *Türkler*. c.15, 44-60.
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17(1), 173-183.
- Deringil, S. (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. (Çev. G. Ç. Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, O. (Haz.) (2008). *Son Devir Osmanlı Hastahaneleri (Fotoğraf ve Planlar)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Duymaz, A. Ş. (2016). Adana İdadisi. *Tarihte Adana ve Çukurova. Osmanlı Döneminde Adana ve Çukurova II*. (Ed. Y. Kurt-M. F. Sanar). Adana, 513-530.
- Duymaz, Ş. A. (2007). Isparta İdadisi. *Osmanlı Mirası Araştırma Dergisi*. IV/9, 43-56.
- Ekimci, B. G. & E. Küçükatalay. (2023). Osmanlı Posta Teşkilatı Yapılarının Kültürel Miras Değerleri Bağlamında İncelenmesi. *TÜBA-KED*. 27. 149-177.
- Eldem, E. (1997). *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivi'nde Tarihten İzler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eldem, E. (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi*. İstanbul. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Erkek, M. S. (2018). II.Meşrutiyet Döneminde Mesleki Eğitimin Üç Saçayağı: Sanayi, Ticaret ve Ziraat Mektepleri. *Turkish History Education Journal*. 7/2, 443-465.
- Eyice, S. (1984). İstanbul'da İlk Telgrafhane-i Amire'nin Projesi (1855). *Tarih Dergisi*. Sayı: 34, 61-72.
- Fırat, N. İ. (2005). Konya'daki Eski Sanayi Mektebi. *Vakıflar Dergisi*. S.29, 345-366.
- Gökoğlu, A. B. (1935). *Batı ve Doğu'da Telgrafçılık Nasıl Doğdu?*, İstanbul.
- Göktaş Kaya, L. & Özkurt, M (2018). 19-20. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Yapıları: Kastamonu Merkez Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sanayi, Rum Mektebi. *Asos Journal The Journal of Academic Social Science*. S.73, 37-56.
- Gürkan, K. İ. (1967). *Bezm-i Alem Valide Sultan-Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*. İstanbul: Tıp Fakültesi Yayınları.
- Hacısalihioğlu, N. E. (2007). Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi. *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853- 1856)*. 22-23 Mayıs 2006 Bildiriler, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Hot, İ. (2015). Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele. *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 113-150.
- Kahya, E. (1989). Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastanesi. *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21-25 Eylül 1985, Kongre Bildirileri. C.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 361-364, 1291-1296.
- Kaya, A. & I. Çokuğraş Bağdatlıoğlu & N. Kara Pilehvarian. (2022). Osmanlı Bankasının Tarihi Şube Yapıları ve Günümüz Kullanım Şekillerinin İrdelenmesi. *Yakın Doğu Üniversitesi Yakın Mimarlık Dergisi*. 6(1), 54-84.
- Kazgan, H. (1997). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayını.
- Keleş, E. (2013). II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları. *History Studies*. 5/2,199-241.
- Keskin, Ö. & A. Sönmez (2009). Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği. *OTAM*, 25/ Bahar 2009, s. 67-81.
- Koç, B. (2010). Osmanlı Devleti'nde İslahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 7/2, 199-217.
- Koçer, H.A. (1992). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kodaman, B. & Saydam, A (1992). Tanzimat Devri Eğitim Sistemi. *150. Yılında Tanzimat* (Haz. H. D. Yıldız). Ankara, 475-496.
- Kolay, E. (2023a). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Belediye Binaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kolay, E. (2023b). Osmanlı Belediye Binalarının İlk Örneği: Altıncı Daire-i Belediye Binası. *Palmet Dergisi*. (3), 28-52.
- Kolay, E. (2019). Arşiv Belgeleri Işığında Amasya Mülkiye İdadi Mektebi Binası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12/64, 318-328.
- Kurz, O. (2005). *Sultan İçin Bir Saat Tasarlamak, Yakındoğuda Avrupa Saat ve Saatçileri*. (Çev. Ali Özdamar). İstanbul.
- Mercan, M. (2009). Giresun Telgraf İdaresi ve Telgrafhane Binası (1869-1904). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Vol. 2/7, Spring, s. 159-174.
- Mutlu, A. (1973). *Sağlık Binaları ve Hastaneler*. İstanbul: Devlet GSA. Yayını.
- Ocak, B. & Ö. Yıldırım Kocabaş (2016). *İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne Bir Hastane Öyküsü*. İzmir: Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Oktay, T. (2008). Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi. *Seçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi* (Ed. E. Özvar, A. Bilgin). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 377- 402.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özal, G. (2022). Sanayi Mektebi Binalarına Yönelik Mimari Bir Değerlendirme. *Mimarlık Planlama ve Tasarımda Güncel Araştırmalar*. Ankara, 56-74.
- Özalp, R. & A. Ataüenal, (1977). *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özbek, Y. (2019). Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Yapıları. *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 317-355.

- Özbek, Y. (2023). Tanzimat Sonrasında Selanik'in Gelişimi ve İdadi Mektebi. *METU JFA*. (40:2), 123-151.
- Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Özgüven, B. (1990). İdadi Binaları. *Tarih ve Toplum*. S.82, 44-47.
- Özgüven, B. (2016). Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Meslek Öğrenimi: Sanayi Mektebi Binaları. *Geç Osmanlı Döneminde Sanat Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları*. (Haz. G. Çelik). İstanbul, 45-59.
- Sarı, N. & A. Zeki İzgöer & R. Tuğ, (2014). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri İşığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*. İstanbul: EVYAP Yayını.
- Schachner, B. (1944). *Hastane Yapıları*. (Çev. E. Kömürçüoğlu). İstanbul: Yüksek Mühendis Okulu.
- Somel, S. A. (2010). Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) *İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, K. (2005). XIX. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu'da Hastaneler. *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 119-125.
- Şenel, Ş. (2015). 19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığı ile Mücadele. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 13/1, 256-274.
- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şenyurt, O. (2015). *Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tanrıkuç, A. (1968). *Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilatı ve Mevzuatı II*, Ankara: PTT Yayını.
- Taşkın, F. (2020). *Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Tebrik-name-i Milli*. Malumat, Tahir Bey tarih yok.
- Tonbul, Z. & Özgün Forta (2009). *Tarihi Hastaneler, Gurebâ Hastanelerinden Memleket Hastanelerine İlk Sivil Hastaneler*. İstanbul: Novartis Yayınları.
- Toptaş, R. (2017). Niğde İdadisi –High School. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*. 12/26, 85-222.
- Turgut, T. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu Posta Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Türkmen, K. (2022). Osmanlı'da Modern Eğitimin Günümüze Ulaşamayan Bir Temsilcisi: İnşa Süreci ve Mimari Detayları ile Kırşehir Mekteb-i İdadisi. *Art-Sanat*. 17, 529-550.
- Uluyol, O. (2019). 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1 (16), 19 -40.
- Umar, N. & F. Zehra Sarı, (2020). Geç Dönem Osmanlı Sağlık Yapılarının Gelişiminin Adana Vilayeti Örneği Üzerinden İncelenmesi. *Art-Sanat*. 14, 469-493.
- Ürekli, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 382-406.
- Yavuz, Y. (1988). Batlaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 8:2, 123-142.
- Yazıcı Metin, N. (2024). *Osmanlı'nın Gureba Hastaneleri: İnşa Süreci ve Mimarisiyle Türkiye Örnekleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yazıcı Metin, N. (2023). İletişimin Mimarisi: Osmanlı'nın Telgrafhane Binaları. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1679-1711.
- Yazıcı Metin, N. (2021). Günümüze Ulaşmayan Bir Osmanlı Sağlık Yapısı: Isparta / Hamidabad Gureba Hastanesi. *Erdem Dergisi*. S. 81, Aralık, 149-174.
- Yazıcı Metin, N. (2020a). Osmanlı Coğrafyasında Sultan II. Abdülhamid'in Anıtları: Hamidiye Çeşmeleri. *Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*. Sayı 13, 47-67.
- Yazıcı Metin, N. (2020b). Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Kasaba Hastanesi: İnşa Süreci ve Mimarisiyle Dedeğaç Gureba Hastanesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2. Ekim, 945-961.
- Yazıcı Metin, N. (2020c). Salgınların Mimarisi: Osmanlı'da Frengi ve Gureba Hastaneleri (Kastamonu Vilayeti Örneği). *MSGSU Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (22), 252-270.
- Yazıcı Metin, N. (2019a). *Devlet Kapısı, Tanzimattan Cumhuriyete Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimari*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yazıcı Metin, N. (2019b). Osmanlı'da Gurebâ Hastaneleri: Canik/ Samsun Gurebâ Hastanesi'nin İnşa Süreci ve Kitabesi. *TU-BA-KED*, 19, 47-54.
- Yazıcı Metin, N. (2011). Teshil-i Muâmelât İçin Saat: II.Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'da Yapılması Düşünülen ve Yapılan Saat Kuleleri. *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu Kitabı*. Ed. Ahmet Gürbüz. Karabük: Karabük Valiliği, 97-120.
- Yazıcı, N. & Ş. Kaya (2009). Municipal Buildings from Tanzimat to Republic: Bursa Province. *Thirteenth International Congress of Turkish Arts*. (Ed. G. David, I. Gerelyas). Hungarian National Museum, Budapest, 713-727.
- Yazıcı, N. (1992). Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu. *150. Yılında Tanzimat*. Yayına Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara.
- Yazıcı, N. (1985). Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: VI, İstanbul.
- Yıldırım, M. A. (2012). II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilayet Sanayi Mektepleri Tertibatı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52), 135-170.
- Yıldırım, N. (2010). Darüşşifalardan Modern Hastanelere. *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Dariüşşifalar*. Nil Sarı (Ed.), İstanbul, c.

II, 92-149.

Yıldırım, N. (2010). *İstanbul'un Sağlık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

Yıldırım, N. (2013). *Gureba Hastanesi'nden Bezmialem Vakıf Üniversitesi'ne*. İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi Yayını.

Yıldırım, N. (2014). *14.Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar-Sağlık Tarihi Yazıları-I*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yılmaz, Ö. F. & O. Doğan (2007). *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

BÖLÜM 28

OSMANLI DÖNEMİ ENDÜSTRİ YAPILARINDAN FABRİKALAR

Müge ÇİFTYÜREK¹

GİRİŞ

18. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti iç ve dış sorunların etkisiyle gerileme dönemine girerken Batı dünyası üretim ve yaşam biçimlerini kökten değiştiren Endüstri Devrimi'yle yükselişe geçmiştir. Bu devrimin başlattığı yeni dünya düzeninde, Osmanlı'nın geleneksel ve yerleşik üretim sisteminin sürdürülemez hale gelmesi üzerine, Osmanlı Devlet'i düzenlemeler ve yenilikler yaparak sanayi ve modernleşme alanında atılımlarda bulunmuştur. Sanayileşme çabaları, III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) dönemlerinde, fabrikalar kurulması ve mevcut işletmelerin yenilenmesi girişimleriyle kendini göstermiştir. 1793-1794'ten itibaren askeri sanayide, Batı standartlarındaki yöntem ve teçhizatlar benimsenerek önemli bir dönüşüm yaşanmıştır (Clark, 1992: 38; Quataert, 2004: 1011). III. Selim döneminden itibaren kurulduğu kabul edilen Kârhâne-i Amire veya Fabrika-i Hümayunlar ismiyle bilinen fabrikalar ile özellikle askeri ihtiyaçlar olmak üzere, ülkenin dışa olan bağımlılığının azaltılması, yerli üretimi teşvik edilmesi ve böylece hazineye yük olan ithalat giderlerinin düşürülmesi hedeflenmiştir (Güran, 1992: 236; Baskıcı, 2005: 186; Ertürk, 2008: 17-18). Örneğin; Beykoz Kâğıt ve Çuha Fabrikası (1805), Fabrika-i Hümayun'un ilk örneği olarak nitelendirilen bir sanayi kuruluşudur (Ertürk, 2008: 31). Devletin kurduğu bu fabrikalar, daha sonra, sarayın ihtiyaçları ve diplomatik hediyeler için porselen, çini, cam ve halı gibi lüks eşyalar üretmeye de başlamıştır. II. Mahmut döneminin başlarında ise endüstrileşme hamlelerinde istenilen ivme yakalanamamış olsa da 1826 yılından itibaren bu çabalar yeniden canlanmış ve Tanzimat'a kadar birçok devlet fabrikasının kurulmasına devam edilmiştir (Clark, 1992: 38). Ordunun giyim ihtiyacını karşılamak amacıyla, Eyüp İplik Fabrikası (1827), Feshane-i Amire/Fes Fabrikası (1833), İslimye Çuha/Çuka Fabrikası (1836) gibi önemli sanayi tesisleri açılmıştır (Clark, 1992: 39; Müller-Wiener, 1992: 74). Bunun yanı sıra top ve tüfek imalatlarında da buharlı makineler kullanılmıştır (Quataert, 2004: 1011). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önceki sanayileşme girişimlerinde askeri ihtiyaçlar ön planda tutulmuş, fabrikalar ağırlıklı olarak bu amaca hizmet etmiştir. Bu tür endüstriyel faaliyetler 18. yüzyılın sonlarına dayanmakla birlikte modern üretim yöntemleriyle seri üretime geçilmesi 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaygınlaşmıştır (Toprak, 1985a: 1345; Pamuk, 2005: 201; Seyitdanloğlu, 2009: 59; Erdem, 2016: 21).

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, msati@mku.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-2209-0943

KAYNAKLAR

- Akın, D. (2014). *Burhaniye Hüsnü Tolun Zeytinyağı Fabrikası Koruma Projesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Baskıcı, M. M. (2005). *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*. Turhan Kitabevi Yayınları.
- Batur, A. (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 4, s. 1038-1067). İletişim Yayınları.
- Boyacıoğlu, D. (2013). *Osmanlı Fabrika Yapılarının Kentsel ve Mimari Analizi*. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Boyacıoğlu, D. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 471-486.
- Boyacıoğlu, D. (2019). Osmanlı Fabrika Yapılarının Projelendirilmesi ve İnşasında Etkili Olan Özneler. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 77-95.
- Bozdemir, M. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*. İstanbul Ticaret Odası.
- Buluş, A. (2000). *Osmanlı Tekstil Sanayii Hereke Fabrikası*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Bülbül, A. H. (2021). *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Endüstri Yapılarının Mimarisi*. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bülbül, A.H. (2022). İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Endüstri Yapılarının Projeleri ve Mimarları. *Palmet Dergisi*, 1, 77-100.
- Cillov, H. (1952). Türkiyede Sanayi Sayımları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1-4), 199-228.
- Clark, E. (1992). Osmanlı Sanayi Devrimi. E. İhsanoğlu (Haz.), *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler* (s. 37-52), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çiftiyürek, M. (2021). *Türkiye'de Sabunhaneler*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Damlıbağ, F. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Porselen ve Çini Fabrikaları*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Damlıbağ, F. (2012). Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 197-222.
- Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 17-44.
- Ertürk, N. (2008). *19. Yüzyıl Osmanlı Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayunlar*. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Gökçen, Ş. & Aktaş, G. & Söyler, S. & Güngör, S. & Karlı, B. (2022). *İzmir Endüstriyel Miras Envanteri*. İzmir Kalkınma Ajansı.
- Güran, T. (1992). Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları. H. D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat* (s. 235-257), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halıcı, H. (2021). *Tarihi Endüstriyel Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Kavramı: Samsun Tütün Fabrikası Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Karavar, H. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Kaya, Ş. (2017). XIX. Yüzyılda İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Çobançeşme Tuğla Fabrikası. *The Journal of Academic Social Science*, 50, 165-188.
- Kayın, E. & Şimşek, E. (2009). İzmir Havagazı Fabrikası Endüstri Kompleksi Üzerine Yeniden Düşünmek. *Ege Mimarlık*, 70, 14-19.
- Kıraç, A.B. & Çoşkun, B.S. & Erdoğan, D. (2018). Küçükçekmece Osmanlı Kibritleri Fabrikası'nın Endüstriyel Miras Kapsamında Değerlendirilmesi. *Megaron*, 13(1), 67-84.
- Konur Çakmak, N. (2019). *Osmanlı'da Sanayileşme: Adana'da Fabrikalaşma Süreci (1864-1912)*. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi.
- Kurt, M. & Kuzucu, K. & Çakır, B. & Demir, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşme Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, 40, 245-277.
- Küçükerman, Ö. (1987). *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası, Saray'dan Hereke'ye Giden Yol*. Sümerbank Genel Müdürlüğü.
- Küçükerman, Ö. (1988). *Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası*. Sümerbank.
- Martal, A. (1999). Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. yüzyıl). G. Eren (Ed.), *Osmanlı* (C. 3, s. 279-285). Türkiye Yayınları.
- Mert, T. (2015). Beykoz Mum Fabrikası. E.G.Naskali (Ed.), *Mum Kitabı* (s. 101-113). Kitabevi Yayınları.
- Müller-Wiener, W. (1992). 15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar. E. İhsanoğlu (Haz.), *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler* (s. 53-120). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ökçün, A.G. (1997). *Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistik*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Önsoy, R. (1984). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası (1839-1876). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 5-12.
- Özen, H. & Sert, A. (2006). Karadeniz'de Unutulan Endüstri Mirası. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(3), 499-508.
- Özkaya, S. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Kurulan Devlet Fabrikaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Gırseun Üniversitesi.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914. H. İnalıcık & D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (C. 2, s. 885-1051), Eren Yayınevi.

- Seyitdanhoğlu, M. (2009). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 53-69.
- Şener, S. (2007). Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 56-89.
- Tanyeli, G.&İkiz, D. (2009). İstanbul'da Bir Endüstriyel Miras Örneği: Bomonti Bira Fabrikası. *TÜBA-KED*, 7, 109-121.
- Tekdemir, A. (2018). Osmanlı Sanayisini Canlandırma Çabalarına Bir Örnek: Yedikule Yün ve Pamuk İpliği Fabrikası. F.M. Emecen&A. Akyıldız&E.S.Gürkan (Ed.), *V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* (s. 713-737). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Toprak, Z. (1985a). Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 5, s. 1345-1347). İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1985b). II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii. *Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 5, s. 1348-1359). İletişim Yayınları.
- Utkaner, Y. (2005). *Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun Mimari Analizi ve Koruma Önerileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi.
- Uzun, A. (2000). İslimye Çuka Fabrikası. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 21-22, 77-84.
- Yarç, G. (2015). Osmanlı'da Mum ve Beykoz İspirçet Mumu Fabrikası. E.G.Naskali (Ed.), *Mum Kitabı* (s. 5-99). Kitabevi Yayınları.
- Yardımcı, M. E. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Özel Teşebbüslere Sağlanan Devlet Destekleri: Karamürsel Çuka, Şayak ve Fes Fabrikası Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 410-418.
- Yazıcı Metin, N. (2022). İnşa Süreci ve Mimarisiyle "Zeytinburnu Fabrika-İ Hümayunu" (Zeytinburnu Demir Fabrikası). O. Aydemir (Ed.), *Zeytinburnu Mozaikleri Sempozyum Bildirileri* (s. 87-119). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

İnternet Kaynakları

The Nizhny Tagil Charter for The Industrial Heritage, <https://ticcih.org/about/charter/> Erişim Tarihi: 25.08.2024.

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.), Dosya No: 25, Gömlek No: 32.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), Dosya No: 1203, Gömlek No: 28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.), Dosya No: 191, Gömlek No: 107.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 90865/0008.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 91015/0005.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 91092/0003.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 91092/0004.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 90616/0005.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 90616/0006.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 90453/0007.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 90453/0024.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri No: 90767/0015.
- Library of Congress Abdul Hamid II Collection, <https://www.loc.gov/item/2003671241/> Erişim Tarihi: 04/09/2024.
- Servet-i Fünun Dergisi, Sayı: 393, <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/393/> Erişim Tarihi: 04/09/2024.

BÖLÜM 29

OSMANLI HAPİSHANE MİMARİSİ

*Emre KOLAY*¹

GİRİŞ

Osmanlı hapisane mimarisinin temel özelliklerini irdelemeden önce Osmanlı'da suç ve ceza kavramlarının ve uygulamalarının dönemler içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümleri değerlendirmek gerekir. Bu dönüşüm sürecinin iki ana hattı Tanzimat (1839) ile bağlantılıdır. Osmanlı Devleti'nin ceza hukuku ve uygulamalarıyla ilgili yapılan araştırmaların odak noktasının genellikle Tanzimat öncesi ve sonrası olması şüphesiz tesadüfi veyahut tarihyazım (dönemleme) sürecinin bir parçası değildir. Tanzimat ile Osmanlı hukukunda yaşanan radikal değişim ve dönüşüm süreci suç ve suçluya bakış açısında da keskin bir kırılma yaratmış ve bu kırılma neticesinde çıkartılan kanun ve yönetmelikler bir süre sonra mekân algısının da değişimine neden olmuştur.

Tanzimat öncesi süreçte Osmanlı hapisanesi olarak addedebileceğimiz, suçluyu belli bir müddet tutan kapalı, korunaklı bir alan olarak tasarlanmış bir yapı ya da yapı grubundan söz etmemiz pek mümkün görünmemektedir. Burada, daha çok kale, kule, tersane, konut, mescit, metruk yapılar ve sarnıç-kuyu benzeri âtil kalmış, işlevini kaybetmiş mekanların suçlu bulunan kimselerin belli bir müddet toplumdandan ayrışması için tutuldukları yerler olarak kullanıldığı görülmektedir (Bardakoğlu, 1997: 55; Öztürk, 2018: 101-129). Modern öncesi Avrupa'da da benzer cezalandırma mekanlarının kullanıldığı bilinmektedir (Johnston, 2000:7-12, Gies & Gies, 1979: 222-223). Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı cezalandırma yöntemleri olarak sıralanabilecek ta'zir (dayak), teşhir, para cezası, kürek cezası, kalebentlik ve cezirebendlik (Erim, 1984: 79) gibi yöntemlerden özellikle kalebentlik ve cezirebendlik belli bir mekân ve coğrafyayı işaret etmesi açısından önemlidir. Osmanlı döneminde özellikle Anadolu kalelerinin pek çoğunun suçluların sürgün edildiği hapsetme / kontrol etme mekanları haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda Tokat, Amasya, Karaman, Dimetoka, Gelibolu, Karahisar ve İstanbul Yedikule ve Boğazkesen kaleleri suçluların sürgün edildikleri kaleler olarak sıralanabilir (Öztürk, 2018: 101-129).

Tanzimat'ın fermanı ile başlayan süreçte Osmanlı ceza hukukunda da radikal değişimlerin başladığı izlenmektedir. Mardin, Ferman'ın genel kaidesinin şeriat hükümlerine bağlılığı olmakla birlikte şeriaten bağımsız kanun yapma arzusunun da bulunduğunu dile getirmektedir (Mardin, 2012: 129). Yeni bir ceza kanunu oluşturmak için Osmanlı bürokratlarının motivasyonu elbette Batı kaynaklı olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı bürokrasisinin örnek aldığı ve sıkı bir takipte bulunduğu nokta Fransa ve Fransız Ceza

¹ Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, emre.kolay@erbakan.edu.tr
ORCID iD: 0000-0002-5696-324X

KAYNAKLAR

- Adak, U. (2015). İzmir Hapishanesi ve Başgardiyan İsmail Hakkı Sakızlı. *Toplumsal Tarih*, 261, 50-57.
- Aydın, R. (2019). Mimar Kemaleddin Bey'in Hapishane Projeleri. A. Budak & M. Yılmaz (Ed.). *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*, (11-36). Literatürk Academia Yayınları.
- Aydın, R. (2020). Alman Mimar August Carl Friedrich Jasmund'un Yedikule'deki Hapishane Projesi. *Türk-İslam Medeniyeti Araştırmalar Dergisi*, 15/29, 9-28.
- Azrak, Ü. (1985). Tanzimat'tan Sonra Resepsiyon. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 3, s. 602-606). İletişim Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, 54-64.
- Batur, A. & Cephaneçigil, G. (2009). İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu. TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını.
- Bozkurt, G. (1996). Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939). *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Cengizkan, A. (2003). 'Söz' ve Tarih: VII Mukbil Kemâl Taş (1891-?): Bir Geçiş Dönemi Mimarı. *Arredamento Mimarlık*, 100+63, 112-119.
- Çelik, Y. (2008). Hapishane Tarihimizden Bir Kesit Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali. *Belleten*, LXXII/264, 603-627.
- Çiçen, A. (2010). II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslahatı (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Demirel, F. (2005). Osmanlı Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nda Hapishaneler. *Hukuk ve Adalet, Eleştirel Hukuk Dergisi*, 2/6-7, 68-73.
- Erim, N. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme. *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 79-88.
- Eyüpgiller, K. K. (1999). Bir Kent Tarihi Kastamonu. Eren Yayınları.
- Gies, J. & Gies F. (1979). *Life in a Medieval Castle*. Harper & Row Publisher.
- Johnston, N. (2000). *Forms of Constraint: A History of Prison Architecture*. University of Illinois Press.
- Kaya, Ş. (2009). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kolay, E. (2021). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi. *Atatürk Üniversitesi Yayınları*.
- Kolay, E. (2022). Osmanlı Hapishane Mimarisinde Mekân Tanımları. H. Muşmal (Ed.), *Türk Dili ve Kültürü Araştırmaları*, (405-416), Palet Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk Modernleşmesi*. (Der. M. Türköne & T. Önder). İletişim Yayınları.
- Öztürk, N. (2018). *Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)*. E. Gürsoy Naskali & H. Oytun Altun (Ed.), *Hapishane Kitabı* (s. 101-129). Kitabevi Yayınları.
- Saner Gönen, Y. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı*. E. Gürsoy Naskali & H. Oytun Altun (Ed.), *Hapishane Kitabı*, (173-183), Kitabevi Yayınları.
- Schull, K. (2007). *Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri*. N. Levy & A. Toumarkine (Der.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, (46-64). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Schull, K. (2014). *Prison in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity*. Edinburgh University Press.
- Sezer, S. (2020). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hapishane Mimarisi: İşinsal Plânlı Örnekler*. (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi.
- Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*. Kapı Yayınları.
- Şenyurt, O. (2003). 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul'da Bazı Hapishane İnşaatları. *Arredamento Mimarlık*, 9, 76-80.
- Şenyurt, O. (2010). *Proje ve Belgeleriyle 20. Yüzyıl Başında İzmit Hapishanesi'nin Tasarımı*. *Mimarlık Dergisi*, 352, 60-65.
- Yıldız, G. (2012). *Mapuşâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. Kitabevi Yayınları.

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 25, Gömlek No: 72.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 143, Gömlek No: 49.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 144, Gömlek No: 23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 145, Gömlek No: 32.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 148, Gömlek No: 116.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 39, Gömlek No: 5.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dosya No: 119, Gömlek No: 20.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 1, Gömlek No: 24.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 5, Gömlek No: 10.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 13, Gömlek No: 23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 51, Gömlek No: 62.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 52, Gömlek No: 21.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 53, Gömlek No: 26.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik (DH. MB. HPS. M.), Dosya No: 23, Gömlek No: 34.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), Dosya No: 1703, Gömlek No: 35.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Meclis-i Vala (İ. MVL.), Dosya No: 534, Gömlek No: 23980.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Dahiliye (İ. DH.), Dosya No: 472, Gömlek No: 31607.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Dahiliye (İ. DH.), Dosya No: 1400, Gömlek No: 1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Islahat (DH. TMIK. S.), Dosya No: 67, Gömlek No: 7.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Islahat (DH. TMIK. S.), Dosya No: 53, Gömlek No: 18.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 693.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 6037.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 5384.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 1749.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 1752.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 33/1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 4630.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 6040.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje, Krokiler (PLK. p.), Dosya No: 6738.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fotoğraflar (FTG. f.), Dosya No: 213.

BÖLÜM 30

OSMANLI KONUT MİMARİSİ

Erkan AYGÖR¹

GİRİŞ

Geniş Osmanlı coğrafyasında kültür farkları bulunmaktadır. Bu geniş coğrafyada kendilerine özgü yöresel gelenekler konut mimarisini etkilemiştir. Ancak Türk ögesinin başat olduğu bölgeler hem Anadolu'da hem Balkanlarda konut mimarisinde klasik biçimlerin oluşmasında önemli etkiye sahiptir. S.H. Eldem'e göre "esas Türk Evi İstanbul'daki örneklerdi Anadolu evleri ancak taşralı akrabaları olabilirdi" şeklindeki yorumu başkent üslubu bağlamında doğru kabul edilebilir. (Eldem, 1968: 29) Ancak Anadolu'nun ve Osmanlı'nın diğer coğrafyalarındaki konut mimarilerinin kendilerine has özelliklerini de görmezden gelemeyiz.

Osmanlı konut mimarisini kendi içerisinde değerlendirirken erken, klasik ve geç dönem nasıl adlandırılmalı ve neye göre şekillenmelidir konusuna açıklık getirilmelidir. Genel ifadesiyle mimaride Osmanlı Erken Devri (1300-1500) arası, Klasik Devir için (1500-1700) tarihleri verilebilir. Ancak konut mimarisinde durum değişmektedir. Günümüzde Erken ve Klasik devirlerden kalan sivil mimarlık örneği yoktur. Taşınmaz kültür varlığı olarak halkın oturduğu evlerin maddi veri yetersizliği en büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat yazılı kaynaklar özellikle S. Faruki'nin çalışmaları arşiv belgeleri birtakım veriler sunmaktadır (Faroqhi, 2009, 9-10). Bunlar kat adetleri, oda sayıları, müstemilat vb bilgiler vermektedir. Osmanlı Klasik döneminin diğer önemli kaynağı Topkapı Sarayındaki köşklerdir. Bağdat ve Revan köşkleri planlama, plan elemanları, oda içi tefrişat detayları önemli bilgiler sunmaktadırlar. Bağdat Köşkü 1638 yılında inşa edilmiştir. Planı dört eyvanlı, merkezi kubbeli şemayı yansıtır ki, Osmanlı konut mimarisindeki iç ve orta sofanın öncü biçimidir diyebiliriz. Diğer ev mimarisine klasik örnek olacak unsurları; altın yıldız kaplamalı davlumbazı olan bir ocak, eyvanların içlerinde oturmak için sedirler, altlı üstlü pencere kullanımı, gömme dolaplar ve kapı kanatları, dolapların yanındaki ağız açıklar, dışarıda geniş saçak kullanımı, süslemede dış cephelerde sadeliğe rağmen içeride yoğun bezeme unsurları (çini kaplamalar, altın yaldızlamalar, ahşap dolaplar üzerinde sedef bağa kakma işleri sayılabilir. (Eldem, 1969: 301) Revan Köşkü 1635 tarihlidir ve benzer dört eyvanlı merkezi kubbeli şemayı yansıtmaktadır. Sekizgen planlı üç eyvanlı düzenlenmiştir. Duvarlar çift sıra pencereli olup bunlardan alt sıradakiler dikdörtgen, üst sıradakiler sivri kemerli açıklıklara sahiptir. Yine benzer klasik olarak adlandıracağımız unsurlar; geniş saçak kullanımı, ocak ve davlumbaz, gömme dolaplar, ağız açıklar, sedirli

¹ Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, eaygor@erbakan.edu.tr
ORCID iD: 0000-0001-7288-6654

Kuban'a göre Türk hayatlı evi Anadolu yaşamına daha uygundur. Başlangıcında kırsal bir çevrede ortaya çıkmış ve gelişmişti. Daha sonraki yüzyıllarda Başkent İstanbul'da hayat işlevini yitirmiş iç sofalı plan yaygın hale gelmiştir. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ve tüm Anadolu'da böyle bir dönüşümden bahsedebiliriz. Aslında bu durum bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştır. Celile Berk bunun güzel örneğini vermektedir. İç sofalı evleri incelemeye değer bile görmez bunlar daha yeni inşa edilmiş evlerdir şeklinde yorumlar. Berk'in kitabı 1951 yılında yazıldığı düşünülürse 20. Yüzyılın ilk yarısında bu konutlar iç sofaları yeni tasarımlardı. Ancak bu iç sofalı evler başlangıcında kentsel ölçekte yaşanmıştır. İlk iç ve orta sofa ortaya çıktığında hem kırsal hem de kentsel alanda tarım ve hayvancılığa bağlı olarak sofasız ve dış sofalı evler yaygındır. Anadolu'da iç sofalı evlerin yaygınlaşması uzun yıllar almıştır. Bunda özellikle belediyelerin kentsel dönüşüm adı altında önce sofasız ve dış sofalı evleri ortadan kaldırmaları etkili olmuştur. Yukarıda söz edildiği gibi iç sofalı evler 20 yy. ortalarında daha yeni olarak görülüyordu. Kimse daha yeni evini yıkmak ve yıktırmak istemez. Genelde tek katlı, geleneksel kerpiç, taş veya ahşap evleri yok etmek hem idarelerin hem de halkın işine gelmiştir. Bu süreç halen devam etmekte olup, başlangıçta İstanbul'da başlayan sofasız ve dış sofalı evlerin yok edilmesi, Anadolu da halen devam etmektedir. Günümüzde maalesef geleneksel sofasız ve dış sofalı evlerin birçoğu yok olmuştur. Osmanlı 19 ve 20 yüzyıl coğrafyasında ve günümüzde Anadolu'da tescilli tarihi evlerin kalan büyük çoğunluğu iç sofalı evlerden oluşmaktadır. Anadolu ölçeğinde her kentte tek veya birkaç orta sofalı konut kalmıştır. Elbette iç sofanın ve orta sofanın en gelişmiş ve muhteşem örnekleri Osmanlı başkenti İstanbul'da bulunmaktadır. Burada şöyle bir sonuçta çıkmaktadır. Günümüze kalan sofasız ve dış sofalı evlerin korunmasının önemi artmıştır. Eğer kentsel ve kırsal alanlardaki ilk iki tipi kaybedersek; sofasız ve dış sofalı konutlar tarihin karanlık sayfalarına gömülecektir.

KAYNAKLAR

- Akın, Günkut (1990). *Asya Merkezi Mekân Geleneği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akın, Nur (2001). *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Arel, Ayda (1982). *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir: Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Arseven, Celal Esad (1928). *Türk Sanatı*, İstanbul: Türk Ocakları Akşam Matbaası.
- Arseven, Celal Esad (1954). *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aygör, Erkan (2015). 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Konya Evlerinin Mimari Gelişimi ve Değişimi, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Berk, Celile (1951). *Konya Evleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Cezar, Mustafa (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çeşmeli, İbrahim (2007). *Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eldem, Sedat Hakkı (1968). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Eldem, Sedat Hakkı (1969). *Köşkler ve Kasırlar I*, İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya (2009). *Orta Halli Osmanlılar*, (Çev. Hamit Çalışkan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Grabar, Oleg (1998). *İslâm Sanatının Oluşumu*, (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hasol, Doğan (1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Karpuz, Haşim (2001). Erzurum ve Konya Evlerinde Ahşap Malzeme Kullanımı, Aysun Özköse (Ed.), *Ahşap Kültürü Anadolu'nun Ahşap Evleri*, (113-129), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaprol, Timur (1999). İstanbul Feriköy ve Kurtuluş (Tatavla) Bölgesinde Yer Alan Çok Katlı Kargir Konutların (XIX YY. Sonu-XX. YY. Baş) Cephe Özelliklerinin Değerlendirmesinde Tipolojik Bir Yöntem Denemesi, Afife Batur, Nur Akın, Selçuk Batur (Ed.), *Osmanlı Mimarlığının 7. Yüzyılı Uluslararası Bir Miras*, (308-317), İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Kuban, Doğan (1995). *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları.
- Kuban, Doğan (2014). *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kuban, Doğan (2017). *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17-19. Yüzyıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Küçükerman, Önder (1973). *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Öğelerinin Organizasyonu*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Sözen, Metin & Tanyeli, Uğur (1996). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, Kemal & Hidayetoğlu, Mehmet Lütfi (2006). "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süslemelerinin Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir Deneme", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (332-341), İzmir: TÜBİTAK ve Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları Ortak Basımı.

BÖLÜM 31

OSMANLI KİTAP SANATLARI

Hüseyin ELİTOK¹

GİRİŞ

Türk-İslam Kültüründe müstesna bir yere sahip olan kitap sanatlarımız (hat, tezhip, cilt, ebru, minyatür), birbirleriyle maddi ve manevi bağları olan el emeği göz nuru büyük bir aşkın mahsulüdür. Türklerin İslamiyet'e intisap etmeleriyle beraber, Müslüman Türk sanatçısının ilme ve kitaba duyduğu sonsuz saygı neticesinde el yazmalarındaki içerik ve süsleme sanatlarındaki zenginlik katlanarak devam etmiş, böylece şah eser niteliğinde sayısız eser meydana getirmişlerdir. Tarihi geçmişçi çok eskilere dayanan kitap sanatlarımızın en güzel örnekleri Osmanlı döneminde verilmiştir.

Osmanlı devletinin güçlenmesine paralel olarak saray yönetiminin sanata verdiği değer artmış ve nakkaşhâne bünyesinde el yazmalarının en mükemmel örnekleri ortaya konulmuştur. En güzel hatlarla yazılan bu eserler, en güzel şekilde bezenmiştir. Dini, ilmi, edebi sayısız el yazması eser saray bünyesinde, ya da sarayın dışında sanatkarlar tarafından vücuda getirilmiştir. Bu müstesna eserlerin meydana getirilmesi bahsi geçen bu sanat dallarının katkısıyla olmuştur. Bu anlamda şanlı ecdadımız sanatın zirve yaptığı el yazmalarla Dünya Sanat Tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Türk-İslam Sanatını en iyi şekilde temsil etmişlerdir.

HAT SANATI

Hat lügatte; “yazı, çizgi, satır, yol, ferman, buyruk, padişah yazısı (Yılmaz, 2004: 111), sanatlı yazı” anlamlarına gelmektedir (Özönder, 2003: 63). Hat sanatının, en yüksek seviyede ve en kaliteli şekilde yazılmasına ise “hüsn-i hat” denilir. Diğer bir ifadeyle hüsn-i hat, estetik ve ölçü kurallarına bağlı kalarak güzel yazı yazma sanatıdır (Serin, 2003: 17). Batılılar bu sanatı “Kaligrafi (Calligraphie)” olarak adlandırmışlardır. (Özönder, 2003: 64) İslâm yazılarını en güzel şekilde yazma ve öğretme maharetine sahip sanatkâra hattat, icra edilen bu sanata da hattatlık denilmiştir (Serin, 2003:17).

Hat sanatı denilince akla ilk gelen yazı Arap yazısı olmakla beraber, İslâm yazısı kimliğine bürünerek bir sanat şubesi haline gelmesi İslâmiyet'in zuhur etmesiyle birlikte olmuştur (Yılmaz, 2004: 111). Hat sanatı tenâsüp (uyum), zarâfet, ihtişam, ulvîlik gibi estetik özellikleriyle, güzel sanatlar arasında en önemli yeri almıştır. Mushâf-ı Şeriflerde, yazma eserlerde, mîmaride, kitâbelerde, mezar taşlarında, metal, cam ve tahta işlerinde, kumaş, çini, tuğla, tezyînat ve daha nice değişik alanlarda, farklı üslûplarla en mükemmel şekilde yazılmış ve işlenmiştir (Bektaşoğlu, 2009: 22).

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, huseyin.elitok@atauni.edu.tr
ORCID iD: 0000-0001-9485-1516

mevcuttur. Bu programların ders müfredatında minyatür ve ebru dersleri de verilmektedir. Ayrıca, fakülteler dışında Türk Kitap Sanatları alanında eğitim veren atölyeler de bulunmaktadır.

Atalarımızdan miras kalan bu müstesna sanatları korumak, yaşatmak ve gelecek nesillere en iyi şekilde aktarabilmek dileğiyle...

KAYNAKLAR

- Alparslan, A. (1986), "İbn Mukle'nin İslâm Yazısına Hizmeti", *Tarih Boyunca Paleografya Ve Diplomatik Semineri*, (30 Nisan-2 Mayıs 1988), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi 11-14.
- Alparslan, A. (1992), *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Alparslan, A. (1993), *İslâm Yazı Sanatı, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XIV, Çağ Yayınları, İstanbul, 441-522.
- Alparslan, A. (1997), *Tezhip Sanatı, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. III, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1768-1769.
- Alparslan, A. (1999), *Osmanlı Hat San'Atı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- And, M. Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul 2004.
- Aritan, A. S. (1993), "Cildçilik" *Tdv A*, 7, Ankara, 551-557.
- Aritan, A. S. (2002a), Anadolu Selçuklu Cild Sanatı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. VII, Yeni Türkiye.
- Aritan, A. S. (2002b), Türk Ebru Sanatı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Yeni Türkiye.
- Aritan, A. S. (2010). Batı Dünyasının Türk Cild Tarihine Bakışı Ve Türk Cild Sanatının Tarih İçindeki Gelişimi. *İstem*, 15, 169-192.
- Arseven, C. E. (1950) Minyatür. Sanat Ansiklopedisi, 3, 1415-1424, Milli Eğitim Basımevi.
- Aslanapa, O. (1977), *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı 14. Yüzyıl*, Milli Eğitim Bakanlığı.
- Aslanapa, O. (1992). "Türk Minyatür Sanatı", Ankara: *Türk Dünyası El Kitabı*, II. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Aslanapa, O. (1999), "Osmanlı Minyatür Sanatı", *Osmanlı Kültür Ve Sanat*, X1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanındı, Z. (2012), *Osmanlı Resim Sanatı*, Tc. Kültür Ve Turizm Bak, Ankara Özyurt Matbaacılık.
- Balkanal, Z. (2002), Bilgi Ve Sanatı Kaplayan Sanat, Cildçilik. *Türkler Ansiklopedisi*, C.XI, Yeni Türkiye.
- Barutçugil, H. (1999), Ebru Sanatımız. *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.XI, Yeni Türkiye.
- Barutçugil, H. (2001), *Suyun Rüyası Ebru-Yaşayan Gelenek*, İstanbul, Ebristan Yayınları.
- Barutçugil, H. (2007), *Türklerin Ebru San'Atı*. Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Bayram, S. (1998), XIV-XIX. Yüzyıl Vakfiyelerinde Türk Tezhip Sanatının Gelişimi Ve Günümüzde Yorumlayanlar, *Vakıf Ve Kültür Dergisi*, 1, 56.
- Bektaşoğlu, M. (2009), *Anadolu'da Türk İslâm San'Atı*. Ankara, Dib. Yayınları.
- Berk S. (2006), *Hat Sanatı Tarihçe, Malzeme Ve Örnekler*, İsmek.
- Binark, İ. (1975), *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, Kazan Türkleri Kültür Ve Yardımlaşma Derneği.
- Binark, İsmet. "Türkler'de Resim Ve Minyatür Sanatı" *Vakıflar Dergisi*, 12 (1978): 271-289.
- Bırol, İ. A. (2012), " Tezhip", *Tdv İslam Ansiklopedisi*, C.XXXXI, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bırol, İ. A. (2017), *Klasik Devir Türk Tezyîni Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği Ve Çeşitleri*, Kubbealtı.
- Can Y., Gün R., (2006), *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları Ve Estetiği*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Cunbur, M. (1982), Tezhip Ve Tezhipçilik. *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXI, Milli Eğitim Bakanlığı.
- Cunbur, M. (1992), Türklerde Cild Sanatı, *Türk Dünyası El Kitabı I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çataloluk, S. "Minyatür Sanatı", Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu, (Ed. Tuncer Gülensoy), Fırat Üniversitesi, Elazığ 5-6 Mayıs 1986, 49-61.
- Çetin, N. M. (1992), *İslâm Hat San'Atının Doğuşu Ve Gelişmesi " İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı"*, İstanbul, İrcica Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2002), Türk Kültüründe Hayvan Ve Bitki Motifinin Seyri, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye.
- Çığ, K. (1953), *Türk Kitap Kapları*, Feyz Ve Demokrat Ankara Matbaası.
- Çığ, K. (1971), *Türk Kitap Kapları*, Yapı Ve Kredi Yayınları.
- Çığ, K. (2011), *Topkapı Sarayı Ve Türk İslam Sanatları*, Kaynak Yayınları.
- Çoktan, A. (1992), *Ebru Sanatı*, İstanbul, Bilginer.
- Dere, Ö. F. Başkar İ. Y. Ve Güner E. (2015), *Anadolu İmam Hatip Liseleri Ders Kitabı*, Ankara, Meb Yayınları.
- Derman M. U. (1977), *Türk Sanatında Ebru*, Ankara, Ak Yayınları.
- Derman, F. Ç. (2002), Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. XII, Yeni Türkiye.
- Derman, F. Ç. (2010), Tezhip Sanatı, *İslam Sanatları Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Derman, M. U. (1998), Osmanlılarda Hat Sanatı, Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi, (Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), İrcica, İstanbul.
- Derman, U. (1994), " Ebru", *Tdvia*, X. 80-82.
- Derman, U. (1999), Osmanlıların Renk Cümbüşü, Ebruculuk, *Osmanlı Ansiklopedisi*, X1, 189-192. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Duran, G. (2008), *Ali Üsküdarî, Tezhip Ve Ruganî Üstadı, Çiçek Ressamı*, İstanbul, Kubbealtı.

- Duran, G. (2012), "Tezhip Sanatının Kullanım Alanları" *Tdv İslam Ansiklopedisi*, C. Xxxx, Türkiye Diyanet Vakfı. 63-65.
- Duran, G. (2015). "Hat Ve Tezhip Sanatı: 18. Yüzyıl Tezhip Sanatı", Der. Ali Rıza Özcan, Ankara: Tc Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, A. (1988), *Türk Tezhip Sanatı*, İstanbul, Akbank.
- İnal, M. K. (1970), *Son Hattatlar*, İstanbul, Mili Eğitim Basımevi.
- Keskiner, C. (1996), "Türk Tezhip Sanatı", *Art Dekor Dergisi*, Hürriyet Ofset Matbaası, S.39, 213. İstanbul.
- Keskiner, C. (1996), Hatları Bezeyen İşilti Motifleriyle Türk Tezhip Sanatı. *Art Dekor*, 39, 210-212.
- Keskiner, C. (2010), "Türk Minyatür Sanatı Üzerine Düşünceler", (Ed. Mehmet Turgut Doğan), *Geleneksel Türk Kitap Sanatları Bugünün Ustaları*, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul.
- Mahir, B. (1999), "Anadolu'da Türk Minyatürünün İlk Örnekleri", *Osmanlı Kültür Ve Sanat*, Yeni Türkiye Yay, X1, Ankara.
- Mahir, B. (2012). Osmanlı Minyatür Sanatı, Ankara, Kabcacı Yayınevi.
- Mahir, B. (2015), Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu, *Hat Ve Tezhip Sanatı*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Mahir, B. (2015). "Hat Ve Tezhip Sanatı: Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu", Der. Ali Rıza Özcan, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mahir, B. (2020), "Minyatür", *Dia*, Ankara, Xxx, 118-123.
- Mahir, B. 2002, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Minyatür", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara X11, 316-322.
- Mahir, F. B. (2020), "Minyatür " *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, C. Xxx, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mesara, G. (2015), "Kanunî Sultan Süleyman'ın Sernakkaşı Karamemi", *Hat Ve Tezhip Sanatı*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Mohammadi, A. (2023), "Türk-İslam Medeniyetinin Kültür Şehri: Gazneliler Dönemi Belh'in Sanat Ve Mimari Yapıları" *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ordu, V111 (1), 143-159.
- Mülayim, S. (2012), *Kutsal Yazılar, Hat Ve Tezhip Sanatı*. Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öney, G. (1992), *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi Ve El Sanatları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Özcan, A. R. (1993). Osmanlılarda Kitap Sanatları, Osmanlılarda Cilt, *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih-Medeniyet-Kültür*, C. V 231-265, Ağaç Yayıncılık.
- Özcan, A. R. (2015). *Hat Ve Tezhip Sanatı*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Özcan, Y. (1990). *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Özçimi, S. (2010), *Ebru*, İstanbul, Bilim Kültür Ve Sanat Derneği Yayınları.
- Özkeçeci, İ. (1992), *Türk Tezhip Sanatı Ve Tezyini Motifler*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi.
- Özkeçeci, İ. Ve Özkeçeci, Ş. B. (2007), *Türk Sanatında Tezhip*, İstanbul, Seçil Ofset.
- Özönder, H. (2003), *Ansiklopedik Hat Ve Tezhip Sanatları Terimleri Deyimleri Sözlüğü*. Sebat Ofset, Konya.
- Rado, Ş. (1984), *Türk Hattatları*, İstanbul, Tifdruk Matbaacılık.
- Renda, G. (2001), *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, Promete.
- Serin, M. (1992), *Şeyh Hamdullah Hayatı, Talebeleri, Eserleri*, İstanbul, Kubbealtı.
- Serin, M. (1998), "Hayreddin Ma'raşi", *Dia*, İstanbul, Xvii, 57.
- Serin, M. (1999-2003-2010), *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul, Kubbealtı.
- Serin, M. (2001), Karahisârî, Ahmed Şemseddin, *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, C. Xxi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Serin, M. (2011), Hat Sanatı, İslam Sanatları Tarihi, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Ön Lisans
- Sezer, B. (2004), *Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf Ve Tezyin İşaretleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözen, M. (1998), *Tezhip-Kalemişi*, İstanbul, Golden Horn Yayınları.
- Tanımdı, Z. (1999), Osmanlı Sanatında Cilt, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. X1, Yeni Türkiye.
- Tanımdı, Z. (2015), Başlangıcından Osmanlıya Tezhip Sanatı, *Hat Ve Tezhip Sanatı*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Tanımdı, Z. "Osmanlı Döneminde Türk Minyatürü", *Osmanlı Kültür Ve Sanat*, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, X1, 160-166.
- Taşkale, F. (1989), "Türk Süsleme Sanatı" *Antika, Dekorasyon Ve Sanat Dergisi*, 4, 88.
- Taşkale, F. (1997), Tezhip Sanatı, *Skyline Dergisi*, Sayı: 173, İstanbul, 108-118.
- Taşkale, F. (2010), Gelenekten Geleceğe Tezhip Sanatında Bir Yolculuk, *İsmek El Sanatları Dergisi*, (9), 6-19.
- Taşkale, F. (2015), 20.Yüzyıl Tezhip Sanatı, *Hat Ve Tezhip Sanatı*, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Toktaş, P. (2012), Türk Ebru Sanatçılarının Kronolojik Olarak İncelenmesi, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5, 9, 123-132.
- Yazan, I. (1986), "Ebru Sanatı Antika ", *Dekorasyon Ve Sanat Dergisi*, 14, 42.
- Yenişehirlioğlu, F. (2002), Klasik Dönemde Osmanlı Sanatı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I1, Yeni Türkiye.
- Yılmaz, A. (2004), *Türk Kitap Sanatları Tabir Ve Islahları*, İstanbul, Damla Yayınevi.
- Yurdaydın H. G. (1992), Beyân-İ Menâzil-İ Sefer-İ Irâkeyn, *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. C. Vi., Türkiye Diyanet Vakfı, 27-28.
- Zennün, Y., Serin, M. (2002), "Küfi" *Tdv İslâm Ansiklopedisi*. C. Xxvi. Türkiye Diyanet Vakfı.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.metmuseum.org/>

<http://kalemguzeli.org/index.php?go=anasayfa>

<https://sanal-sergi.msgsu.edu.tr/muhsin-demironat/>

<https://dokusu.com/ebru-sanatcilari/>

<http://laledergisi.com/hezarfen-necmeddin-okyay/>

<https://www.istanbulantiksanat.com/urun/2940349/mustafa-duzgunman-1920-1990-cicekli-ebru-izali-1988-tarihli-50x35-cm>

<https://www.sanatin Yolculugu.com/camiut-tevarih/>

<https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2020/07/31/hat-sanatinin-buyuk-isimleri-71>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nakka%C5%9F_Sinan_Bey

<https://www.ithafsanat.com/fars-ve-turk-edebiyatlarinda-bir-ask-hikayesi-varka-ile-gulsah/>

<https://istanbultarihi.ist/275-istanbul-sarayinin-resim-hazinesinden-osmanli-sanatinda-minyatur>

<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/6/C06002200.pdf>

BÖLÜM 32

OSMANLI ARKEOLOJİSİ

Selçuk SEÇKİN¹

Aysu ATEŞ²

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'na ait topraklar, Arkeoloji biliminin gelişme ve önemli buluntuların ortaya çıkartıldığı alanlar olmasına rağmen, Osmanlı döneminin de bir arkeolojik katman olduğu, toprak altında kalan unsurlarının, yaşama ait izlerin ortaya çıkartılmasının gerekliliği gerçeğinin fark edilme süreci yakın tarihlerde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreci sonrasında toprakları üzerinde kurulan 33 ülkenin, Türkiye Cumhuriyeti dışında, Osmanlı gücüne ve onun maddi kalıntılarına tereddütlü yaklaşımı da uzun süre, özellikle Balkan ve Ortadoğu coğrafyasında Osmanlı kültür tabakasının post Bizans veya yerel unsurlar olarak adlandırılmasıyla geçiştirilmiş veya yapılan arkeolojik kazılarda hiç dikkate alınmamıştır. İlginçtir ki bu döneme herhangi olumsuz yaklaşım görülmeyen ülkemizde bile Osmanlı tabakası yakın dönem olarak nitelendirilmiş ve gerekli özen gösterilmemiştir.

Osmanlı Arkeolojisi kapsamında değerlendirilebilecek ilk çalışmalar Sedat Çetintaş tarafından 1943 ve 1945 yıllarında yapılan Bursa'daki Orhan Bey Hamamı Kazısı ile 1943, 1944, 1945 ve son olarak 1947'de sondajlarla tamamlanan Yıldırım Darüşşifası Kazısı'dır. Sistemli ve sürekliliği olan bilimsel kazılar için, Türk İslam dönemi arkeolojisi içerisinde çok sayıda kazı yapan Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın, Osmanlı dönemi arkeolojisi alanında yaptığı çalışmalar da bu alandaki ilk çalışmalar olarak kabul edilebilir. Aslanapa'nın 1963 ve 1964 yıllarında iki dönem olarak yürüttüğü İznik Orhan İmaretı Kazısı (Şekil 1), Osmanlı arkeolojisi kapsamında yapılan ilk çalışmalar olması yanında elde ettiği veriler bakımından da önem taşımaktadır (Yazıcı, 2009: 506).

İznik'te başlanan çalışmalar kapsamında 1968 yılında Prof. Dr. Oktay Aslanapa başkanlığındaki bir ekip tarafından **Stuko Buluntuları Kazısı** yapılmıştır. "Saraybahçe" olarak adlandırılan bölgedeki bir evin inşası sırasında kitabe frizinin, büyük bir nişin, çiçekli kufi yazı kuşağının ve kitabenin parçalarına rastlanmıştır. Teknik, işçilik ve estetik açısından oldukça iyi durumda olduğu anlaşılan ve yaklaşık 14.-15. yüzyıl dolaylarına tarihlendirilen bu stuko buluntular, derin rölyef halinde geometrik geçme, yıldız ve natüralist bitki dekorlu ve çiçekli yazının kullanıldığı parçalardır (Yazıcı, 2009: 514, Güreşsever, 1968: 200-208).

¹ Doç.Dr, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, selcuk.seckin@msgsu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1946-5425

² Dr.Öğr.Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, aysu.ates@msgsu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-1270-3558

(Gotse Delcev) Karaca Paşa Camii, Karlova'da Kurşunlu Camii, Razgrad'da İbrahim Paşa Camii içerisinde de bu şekilde Osmanlı dönemi anıtsal yapı kimliği göz ardı edilerek, yapıların statik kurgusuna da zarar verecek şekilde, politik yaklaşımlarla arkeolojik kazılar yapılmıştır Balkan topraklarında, Ortadoğu'da ve hatta Gürcistan'da yapılan kazılarda ortaya çıkartılan Osmanlı dönemine ait küçük buluntular ve seramikler ise çeşitli bilimsel toplantılarda sunularak bilimsel dergilerde yayımlanmaktadır.

SONUÇ

İncelediğimiz tarihsel süreç bütüncül olarak değerlendirildiğinde; geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti'nin yaşamına ait izlerin ortaya çıkartılması ile ilgili çalışmaların pek önemsenmediği, uzun yıllar arkeolojik alanların yüzeyinde kültür katmanları olarak değerlendirilmesinin bile yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ortaçağ arkeolojisi ve Türk dönemi arkeolojisini gündeme getirmesi bakımından Oluş Arık'ın çalışması önem taşımaktadır (Arık, 1997; 43-59). Günümüzde özellikle Ortaçağ Arkeolojisi, Osmanlı Arkeolojisi adına lisansüstü programlar (Körpe, 2017: 1-40) anabilim dalları ve Türk İslam Arkeolojisi'nin bölüm adı olarak verilmiş olması bu açıdan önemli bir aşamadır. Nasıl ki Klasik Arkeoloji bir dönemin arkeolojisini tanımlamaktaysa Türk İslam, Ortaçağ veya Osmanlı Arkeolojisi de bir dönemi tanımlamaktadır ve bu konuda da alanında uzmanlaşmış öğretim üyeleri tarafından programların yürütülmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Altınörs. Ç., Aksu, E., Demirden, H. ve Hekimoğlu, D. (2017). İzmir'de Cumhuriyet Öncesi Günümüze Kentsel Arkeolojik Varlıkların Tespit ve Tescilinin Öyküsü. B. Yolaçan, G. Şakar Ve A.Ersay (Ed.). *Smyrna/ İzmir Araştırmaları II*. içinde (23-44). İstanbul: Ege Yayınları.
- Altınsoğan, E. ve Palalı, M. (2018). *Osmanlı Beyliğinin Kurulduğu Yer, Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazı Buluntuları (2011-2014)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Altınsoğan, E., Demirel Gökalp, Z., Yılmazşar, H. ve Gerengi, A. (2015). 2011-2014 Kazıları Işığında Eskişehir Karacahisar Kalesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 10, 621-633.
- Apa Kurtişoğlu, G. (2023). Edirne Yeni Sarayı ve Kazı Tarihçesi. *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (25-46). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Arık, M. (2007). Alanya Kalesi 2005-2006 Yılı Çalışmaları. *29 Kazı Sonuçları Toplantısı*, 91-107.
- Arık, O. (1997). Türk Kültürü'ne Yönelik Arkeolojik Çalışmalar ve Sorunları. *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi* içinde (43-59) Atatürk Kültür Merkezi Yayını
- Arık, O. (1987). Alanya Kalesi 1986 Yılı Kazı Çalışmaları. *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 10 Nisan 1987, 365-378.
- Aslanapa, O. (1970). Bursa Yenişehir'inde Reyhan Paşa'nın 734 (1333) Tarihli Mezar Taşı ve Lahdi. *Sanat Tarihi Yıllığı* III, 59-67.
- Aslanapa, O. (1971). 1970 Temmuz Van Ulu Camii Kazısı, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, 1-15.
- Aslanapa, O. (1973). Kazısı Tamamlandıktan Sonra Van Ulu Camii, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5, 1-25.
- Aytaç, İ. (2023). Harput İçkale Kazıları (2009-2022). Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (423-444). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Aytekin, O. (2021). Tarihi Aydanuç Kalesi'nin (Adakale/Gevhernik) Osmanlı Dönemi Mimari Yapılaşması Hakkında Özgün Tespitler. *Artvin Tarihi İlk Çağdan 1918'e* içinde (187-224). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aytekin, O. (2023). Ardanuç-Gevhernik Kalesi Kazı Çalışmaları. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (585-603). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bakırer, Ö. (2023). Alanya Selçuklu Sarayı Cam Buluntuları. *Palmet Dergisi*. 3, 1-27.
- Baram, U. ve Carroll, L. (2002). *A Historical Archeology of the Ottoman Empire*. New York: Breaking New Ground.
- Baram, U. ve Carroll, L. (2010). *Osmanlı Arkeolojisi*. Bilge Altınok (Çev.). Ankara: Kitap Yayınevi.
- Baş, G. (2023). Eski Van Şehri Kazısı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (299-325). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bilici, K.Z. (2011). Ardanuç-Gevhernik Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler. *Anadolu Kültüründe Süreklilik ve Değişim Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan*. Ankara.
- Bilici, Z. K. (2010) Alanya-Selçuklu Sarayı Kazılarında Bulunan Alçı Bezeme Parçaları Üzerine Bazı Gözlemler. *Adalya*, 13, 405-416.
- Boran, A. (2023). Silifke Kalesi Kazı Çalışmaları (2011-2022). Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (509-525). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Cantay, G. (2001b). Edirne Yeni Saray Kazısı (1999-2000) Keramik Buluntuları. V. *Ortaçağ Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler* içinde (145-160). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü Yayınları.
- Cantay, G. (2002a). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2000. 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (29-40). Cilt 1. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cantay, G. (2002b). Edirne Yeni Saray Kazısı'nda Bulunan Figürlü Keramikler. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan*, 10-13 Ekim 2001, Bildiriler içinde (176-178). İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Cantay, G. (2003). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2001. 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (29-38). Cilt 1. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cantay, G. (2005). Edirne Yeni Saray Kazısı Lüle Buluntuları. *Fen Edebiyat Dergisi*, 7, 1, 108-120.
- Cantay, G. (2011). Edirne Yeni Sarayı (Matbah-ı Âmire) Kazısı 1999, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (439-448). Cilt 2, Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demirsar Arlı, V. B. (2023). İznik Çini Fırınları Kazısı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (123-137). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Doğar, L. (2008). İzmir Agorası Kazılarında 17.-19. Yüzyıl Seramik Buluntuları Üzerine Gözlemler, *Sanat Tarihi Dergisi*, 17 (1), 23-54.
- Doğru, H. (2001). Osman Bey'in İlk Fethi: Karacahisar Kalesi Yüzey Araştırması 1999. 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı içinde (41-50). Cilt 1. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eraşar, O. (2023). Alanya Kalesi Üçüncü Dönem Kazı Çalışmaları (2013-2022). Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (327-362). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Erdal, Z. (2023). Hasankeyf Kazıları. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (365-384). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Ersoy, A., Alatepeli, S., Şakar, G., Çakmak, O. (2023). İzmir / Smyrna Kazısı Osmanlı Dönemi İzleri. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (123-137). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Foss C. (2002). *Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nikomedia*. F. Y. Ulugün (Çev.). İzmit: İzmit Rotary Kulübü.
- Geró, G. (2003). The History of Ottoman-Turkish Archaeological Research in Hungary. Ibolya Gerelyes ve Gyöngy Kovács (Ed.), *Archaeology Of The Ottoman Period in Hungary* içinde (17-22). Budapest: Hungárián National Museum.
- Gök İpekçioğlu, S., Ünán, S., Altunkaynak Duğan, S., Buğdaycı, B., Aydınlı, A.S., Eskemen, N. (2023). Kütahya Kalesi Kazısı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (621-645). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Gök, S. (2015) İzmir'in Ticari Yaşamında Osmanlı ve Avrupa Seramiklerinin Yeri. A. Ersoy ve G. Şakar (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri* içinde (61-78). İstanbul: Ege Yayınları.
- Gök, S. (2012). Smyrna (İzmir) Agorası Kazılarında Bulunan Osmanlı, Uzakdoğu ve Avrupa Seramikleri Üzerinden Osmanlı Ticaret Hayatı. *Uluslararası Katılımlı XV. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* içinde (429-438). Cilt 1. Eskişehir.
- Güner, Y. ve Kurtişoğlu, G. A. (2023). Edirne New Palace Excavations (2018-2021). *Cultural Heritage and Science*, 4, 2. 88-95.
- Güreşver, G. (1968). Ağustos 1968 İznik Çini Fırınları Kazısı Sırasında Çıkarılan Stuko Buluntular. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, 200-208.
- İnalcık, H. (1993). Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus. *The Ottoman Emirate 1300-1389* içinde 77-100. Elizabeth Zachariaoudu (Ed.). Rethymnon: Crete Universty Press.
- İnalcık, H. (2006). Karacahisar / Karacaşehir Üzerine Bir Belge. VIII. *Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi* içinde (9-12). Nurcan Abacı (Ed.), Morrisville: Lulu Press.
- Karasu, Y.E. (2023). Bitlis Kalesi Osmanlı Dönemi Günlük Yaşamında Sırsız Seramikler (2022 Yılı Kazı Sezonu), *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 1066-1088.
- Karasu, Y.E., Ercek, M. (2023). Bitlis Kalesi Kazısı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (409-421). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Karasu, Y.E., Şen, K. (2021). Bitlis Kale Kazısı Osmanlı Dönemi Sikke Buluntuları. Osman Şen (Ed.), *Sanatın Yolculuğunda Bir Durak: Eserleriyle Bitlis Kalesi* içinde (43-70). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Karasu, S., Şen, K. (2021). Anadolu'nun 11. Yüzyılında Bizans ve Bitlis. *Sanatın Yolculuğunda Bir Durak: Eserleriyle Bitlis Kalesi* içinde 25-42. Korkmaz Şen (Ed.). İstanbul: İdeal Kültür Yayınevi.
- Kozbe, G. (2023). Şanlıurfa Kalesi Kazıları. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (527-549). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Körpe, R. (2017). "Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Metot: Osmanlı Arkeolojisi", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu* içinde (1-40), Türk Tarih Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mimaroglu, S., Baranaydın, F. (2023). Ayasuluk Tepesi St. Jean Anıtı Kazısı ve Osmanlı Dönemi İzleri. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (173-190). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Naza Dönmez, E. (2023). Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazı Çalışmaları. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (489-507). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Özer, M. (2012). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2009-2010 Yılı Çalışmaları. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı*

- ları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu içinde (615-626). Cilt 2. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özer, M. (2013a). Edirne Yeni Saray Kazısı, 2010 Yılı Çalışmaları. 33. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildirileri* içinde (287-312). Cilt 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özer, M. (2013b). Edirne Yeni Saray (Sarayı Cedid-i Amire) Kazısı 2011 Yılı Çalışmaları. 34. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildirileri* içinde (347-360). Cilt 3. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özer, M., Dündar, M., Güner, M., ve Uçar, H. (2016b). Edirne Yeni Saray Kazısı (Sarayı Cedid-i Amire) 2014 Yılı Çalışmaları. 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (595-622). Cilt 3. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özer, M., Dündar, M., Uçar, H., Ayhan, G., ve Güner, M. (2016a). Edirne Yeni Saray Kazısı (Sarayı Cedid-i Amire) 2011 Yılı Çalışmaları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24, 1, 73-106.
- Parman, E. (2003). Eskişehir Karacahisar Kalesi 2001 Yılı Kazı Çalışmaları, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (69-80). Cilt 2. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parman, E., Parla, C. ve Bursalı, M. (2007). Eskişehir Karacahisar Kalesi 2005 Yılı Kazı Çalışmaları. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (1-12). Cilt 2. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pektaş, K. (2011). Bitlis Kalesi 2009 Yılı Kazısı. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (24-28 Mayıs 2010) içinde 285-298, Cilt 4. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Pektaş, K. (2023). Beçin Kalesi Kazısı (2010-2023). Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (223-247). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Pektaş, K. (2023). Eski Foça'da Osmanlı Mezarlığı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (139-151). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Seçkin, S. (2018). Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale. *Cedrus*, 6, 535-553.
- Seçkin, S. (2021). Yalova/Altınova Çobankale'de Yapılan Çalışmalar Hakkında İlk Değerlendirmeler. 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı* içinde (602-618). Enes Kavalçalan (Ed.). Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.
- Seçkin, S. (2023). Yalova Çobankale Kazısı. *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (567-583). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Uçar, H. (2014). *Edirne Yeni Saray Kazısı Seramikleri*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Uçar, H. (2019). 2013-2014 Yılı Edirne Yeni Saray Kazısı İznik ve Kütahya Seramikleri, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 3, 365-386.
- Yavuz, M., Alniak, L. (2023). Trabzon İç Kale Kazısı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (669-686). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Yazar, T., Çelemeoğlu, Ş. (2023). Niksar Kalesi Kazısı. Harun Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (647-667). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Yazıcı, N. (2009). Prof. Dr. Oktay Aslanapa ve Anadolu'daki Türk Dönemi Kazıları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 183, 505-524.
- Yazıcı, N. (2016). Trakya'da Bir Osmanlı Sanayi Tesisi: Kırklareli Demirköy'deki Fatih Dökümhanesi Kazıları. *Arkeoloji ve Sanat*. 152. 173-175.
- Yılmaz, Z. ve A. O. Uysal (2006). Demirköy Fatih Demir Dökümhanesi 2003 Yılı Araştırma ve Kazı Çalışmaları. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*. 6, 53-66.
- Yılmazyaşar, H. (2023). Karacahisar Kalesi Kazısı. *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* içinde (387-407). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Yılmazyaşar, H. ve Demirel Gökalp Z. (2022). Tarihsel Bağlamda Karacahisar Kalesi'nde Bulunan Bizans ve Avrupa Sikkeleri. *Anadolu Araştırmaları*, 27, 305-335.
- Yılmazyaşar, H. ve Karasu, Y. (2022). Ortaçağ Seramik Sanatı Bağlamında Karacahisar Kalesi Seramikleri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5, 2, 336-367.
- Yılmazyaşar, H., Karası, Y. E., Özkul Fındık, N. (2023). *Bizans'tan Osmanlı'ya Karacahisar Kalesi Seramikleri (2019-2022)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜM 33

OSMANLI'DA VAKIF KÜLTÜRÜ

Ümit KILIÇ¹

GİRİŞ

Vakıf, Selçuklular ve Osmanlılar devri Türk kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde son derece önemli rol oynamış, bilhassa sosyal ve ekonomik hayat üzerinde büyük etkiler göstermiş bir müessesedir. Türk-İslâm coğrafyasında şehirlerin fizikî ve sosyo-ekonomik yapılanması vakıf kurumunun eseridir. Sadece şehirlerin değil kır-iskân yerleşmelerinin dahi vakıf kurumları ile yoğun ilişkileri olduğu görülmektedir. Şehirlerde kamu hizmetine sunulmuş olan câmi, mescit, tekke gibi dinî kurumlar; mektep, medrese, kütüphane gibi eğitim kurumları; han, kapan, kervansaray gibi ticarî kurumlar; hastane ve imaret gibi sağlık ve sosyal hizmet amaçlı kurumlar ile yol, köprü, çeşme gibi toplum hizmetinde olan unsurlar vakıflar tarafından yaptırılmış ve bu eserler vakıf sahiplerinin karşılıksız olarak sağladığı gelirler ile de hizmetlerini yürütmüşlerdir. Türk kültüründe Orta Asya'dan itibaren bu kuruma ait bir takım uygulamalar görülmekle birlikte vakıf müessesesinin asıl inkişafı, insanları sürekli birbirleri ile yardımlaşmaya teşvik eden İslâm dininin kabulü ile başlamıştır. İlk Türk-İslâm devletlerinde uygulama alanı gittikçe yaygınlaşan ve kurumsal yapılanmasını şekillendiren vakıf müessesesi, Osmanlı Devleti'nde ise ülkenin en ücra köşesine kadar yayılmış, kurulan tesisler ve yapılan hizmetlerle tüm Osmanlı tebaasına birçok alanda kamu hizmetleri ulaştırmıştır.

VAKFIN TANIMI

“Vakıf”, sözlük anlamı ile “duruş, durmak, durdurmak, alıkoymak, hapsedmek ve ayakta beklemek” anlamlarını taşıyan Arapça bir kelime olup çoğulu “evkaf”tır. Ebu Hanife'ye göre vakıf, bir kimsenin malik olduğu bir mülkün gelirlerini fakirlere veya cemaatinin dini ve sosyal ihtiyaçlarının giderilmesine tahsis edilme akdidir. Vâkıf, akdi bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Bu hak ölümünden sonra varislerine de intikal eder (Bilmen, 1951: 151).

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre vakıf, kendisiyle bir şeyin mülkiyetinin Allah'ın mülkiyetine geçtiği ve ondan gelen gelirlerin Allah'ın kullarına tahsis edildiği bir muameledir. Ebu Yusuf ayrıca, vâkıfın “... vakfettim” sözünden ötürü vakfın bağlayıcılık niteliği kazandığını ve vâkıfın mülkünden çıktığını da belirtmektedir (Yediyıldız, 2003: 8).

Farklı hukukî tarifleri olmakla beraber vakıf, bir mülkün sahibi tarafından kendi mülkiyetinden çıkarılarak (Allah'ın malı hükmünde tutularak) menfaatinin belli şartlarla ihtiyaç sahiplerine ve kamu hiz-

¹ Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, umit.kilic@atauni.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4238-3332

merkezî yönetimin kolay bir şekilde yürütmesine sebep olmaktadır. Devlet burada sadece kontrol ve organizasyon görevi yürütmekte, vâkıflar finans sağlamakta ve devlet bu finansın hangi koşul altında kimler tarafından nasıl arzu edilen müesseseye dönüşeceğine dair zemini oluşturmaktadır. Böylece devlet o dönemler için hayati bir öneme sahip olan askerî ve güvenlik hizmetlerine daha çok bütçe ayırabilmekteydi. Askerî sınıf, devlet tarafından timâr sistemi ile istihdam edilmekte iken medreseli ilmiye sınıfı da vakıflar yolu ile istihdam edilmekte ve böylece ilmiye ve seyfiye sınıfları arasında bir sosyo-politik denge sağlanmaktaydı. Ayrıca zengin kişilerdeki enginliklerini teşhir etme duyguları bu yolla tatmin edilmekte, varlıklı kişiler ve idareciler ile sıradan halk arasında vakıflar ve hizmetleri vasıtasıyla hissi bağlar kurulabilmekteydi. Böylece toplumda oluşabilecek servet düşmanlığı ve benzeri birtakım tepkilerin de nispeten önüne geçilebilmekteydi (Kılıç & Gül, 2012: 365-371; Kuban, 1968: 53-73; Kılıç, 2016: 443).

KAYNAKLAR

- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. Eren Yayıncılık.
- Baltacı, C. (1977). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İrfan Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (1967). "Avarız", *İslam Ansiklopedisi*, II, 13-19.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1944). Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyet Meselesi. *Türk Hukuk Tarih Dergisi*, 1, 11-25.
- Berki, A. H. (1962). Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı. *Vakıflar Dergisi*, 5, 127-129.
- Berki, A. H. (1940). *Vakıflar*. Cihan Matbaası.
- Berki, A. H. (1962). Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf. *Vakıflar Dergisi*, 5, 9-13.
- Berki, A. H. (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı.
- Berki, Ş. (1969). Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri. *Vakıflar Dergisi*, 9, 1-12.
- Berki, Ş. (1969). Vakfın Mahiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 8,1-7.
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, IV. Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Binark, İ. (1969). Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf. *Türk Kültürü*, 78, 422-433.
- Cin, H. (1992). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, N. (1978). İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi. *Vakıflar Dergisi*, XI, 1-6.
- Çetin, O. (1981). *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*. Marifet Yayınları.
- Ergin, O. N. (1947). Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği. *İller ve Belediyeler Dergisi*, XV- XVI.
- Kayaoğlu, İ. (1976). Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler. *Vakıflar Dergisi*, XI, 49-55.
- Kazıcı, Z. (2003a). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. Bilge Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (2003b). *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kılıç, Ü & Gül, A. (2012). Osmanlı Dönemi Erzurum Şehri'nin Fiziksel Yapılanmasında Vakıflar. İ. E. Atınur (Ed.), *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı* (s. 132-153). Berikan Yayınevi.
- Kılıç, Ü. (2016). Türk-İslam Medeniyetinde Vakıflar. E. Kapağan & L. Zor (Ed.), *III. Beynelxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumu*, 2 (s. 439-444). Bakı.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesenin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Köprülü, F. (1983). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Ötügen Neşriyatı.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.
- Kunter, H. B. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd. *Vakıflar Dergisi*, 1,103-129.
- Öksüz, E. (1985). Sosyal Gelişim Unsurları Açısından Vakıf Müesseseleri. *Vakıflar Dergisi*, 2, 172.
- Öztürk, N. (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (1995a). Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 521-524.
- Öztürk, N. (1995b). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1973). Ramazanoğullarından Davud Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Fağfur Paşa Oğlu Ali Bey Paşa Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 10, 136-160.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1941). Gazi Orhan Bey Vakfiyesi. *Bellekten*, 5(19), 277-288.
- Ünver, S. (1938) Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair. *Vakıflar Dergisi*, 1, 17-23.
- Yediyıldız, B. (1983a). Müessese – Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asırda Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, 15, 23-53.
- Yediyıldız, B. (1983b). Vakıf İstilahları Lügatçesi. *Vakıflar Dergisi*, XVII, 55-60.
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 153-172.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 479-486.
- Yinanç, R. (1982). Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 15, 5-22.